

Prijs f 1.85*

OVERZICHT

van het ontstaan,
de werkzaamheden
en het streven
van den

JOODSCHE RAAD VOOR AMSTERDAM

door

Mr. K. P. L. BERKLEY

•

PUBLICITEITS- EN UITGEVERSBEDRIJF „PLASTICA“

OVERZICHT

van het ontstaan,
de werkzaamheden
en het streven
van den

JOODSCHE RAAD VOOR AMSTERDAM

door

Mr. K. P. L. BERKLEY

•

Auteursrechten voorbehouden

INHOUD.

Ter inleiding	5
Voorgeschiedenis	7
Oprichting van den Joodsche Raad voor Amsterdam	12
De Joodsche Raad voor Amsterdam gedurende de periode van zijn oprichting (Februari 1941) tot het begin van de deportatie in Juli 1942	20
De Joodsche Raad voor Amsterdam gedurende de periode Juli 1942 tot September 1943	66
Nabeschouwing	94
Conclusie	95
Overzicht van de verordeningen en belangrijkste maatregelen in chronologische volgorde . . .	97

TER INLEIDING.

Het is schrijver dezes uit mondelinge en schriftelijke uitingen bekend, dat men zeer vaak met de feiten ten aanzien van het ontstaan, de werkzaamheden en het streven van den Joodsche Raad voor Amsterdam van de oprichting af tot het einde op 29 September 1943 onbekend is. Aangezien door de Duitschers al het archiefmateriaal in beslag genomen en waarschijnlijk vernietigd werd, kan dit korte geschrift geen aanspraak op volledigheid en juistheid in alle onderdeelen maken. Getracht wordt de hoofdlijnen der gebeurtenissen in een historisch juist licht te stellen. Het volledige uitwerken van alle hoofdlijnen en details zal zonder twijfel de taak van een historicus worden. Aangezien echter de afstand tusschen de gebeurtenissen en het heden nog te kort is, lijkt het mij — indien dit in verband met de vernietiging der archieven in het algemeen mogelijk is — een kwestie van lateren datum.

De stof werd dan ook aan samenwerking en gesprekken met personen, die de werkzaamheden van nabij konden gadeslaan, ontleend. Hiernaast werden de wetten en verordeningen geraadpleegd, die door de bezettingsautoriteiten, met het oog op de behandeling van de Joden in Nederland, werden uitgevaardigd. Het doel van dit overzicht is, zonder in details te willen treden, buitenstaanders de mogelijkheid van een juist begrip en inzicht in de gedragslijn van den Joodsche Raad voor Amsterdam te geven.

AMSTERDAM, Februari 1945.

VOORGESCHIEDENIS.

Zooals bekend is, kwam in Januari 1933 Hitler en daarmee de Nationaal-Socialistische Partij in Duitschland aan het bewind. Het gevolg hiervan was, dat daar spoedig antisemietische verordeningen en maatregelen werden afgekondigd. Wij behoeven alleen aan een van Hitlers eerste handelingen, de beruchte boycot van joodsche zaken op 1 April 1933, te denken. Hieruit vloeide voort, dat een aantal Joden eerst in kleinen getale, later op grotere schaal Duitschland trachtten te ontvluchten. Uit den aard der zaak was een gedeelte der vluchtelingen, die reeds in Duitschland een klein of geen bestaan hadden, van den beginne af armlastig, omdat ten gevolge van de werkloosheid hier te lande deze menschen ook niet zonder meer in het werk konden worden ingeschakeld, afgezien nog van taalmoeilijkheden.

Was het voor de groep rijkere vluchtelingen in het begin mogelijk, kleinere of grotere geldbedragen uit Duitschland mede te brengen, zoo werd in den loop der jaren door de verschillende Deutsche deviezenbeperkingen dezen zelfs practisch geheel de mogelijkheid ontnomen, geldbedragen bij hun uittocht uit Duitschland mede te nemen. Ten gevolge van verdere deviezenmoeilijkheden in Duitschland daalde de wisselkoers voor Duitsch geld — behalve via de Clearing — zoodanig, dat zelfs voor de meer gegoeden, die geld over de grens smokkelden of lieten smokkelen, een betrekkelijk klein bedrag in Hollandsch geld overbleef. Op deze manier werd het duidelijk, dat naast de reeds in Duitschland armlastige vluchtelingen een andere groep kwam, die ook hier op ondersteuning was aangewezen. Zodoende moest men spoedig een hulporganisatie oprichten: „Het Comité voor joodsche Vluchtelingen” (in het vervolg „Vluchtelingencomité” genoemd), dat op initiatief van particulieren (hoofdzakelijk van joodsche Nederlanders) ontstond en ook eveneens door particuliere inzamelingen, alsmede dotaties uit het buitenland, werd onderhouden. Dit comité stond onder voorzitterschap van Prof. Dr. D. Cohen.

In November 1938 vond te Parijs een aanslag op den Duitschen Legatie-secretaris von Rath plaats, waarbij deze door een jongen joodschen Pool werd gedood. Naar aanleiding hiervan werden in Duitschland pogroms op groote schaal gehouden. Hierdoor steeg het aantal vluchtelingen zeer snel.

Ook kwamen thans steeds meer joodsche Duitschers illegaal over de grens. Om de toch al hier te lande

heerschende werkloosheid niet nog meer te doen stijgen, meende de Nederlandsche Regeering thans tot het oprichten van kampen te moeten overgaan, waar de illegaal over de grens gekomen vluchtelingen moesten vertoeven. Dezen maatregel achtte de Nederlandsche Regeering daarom noodzakelijk, omdat het oorspronkelijke doel niet was, deze menschen hier te lande voor goed te huisvesten, maar hun tijdelijk verblijf, in afwachting van verdere emigratie, toe te staan. Eenerzijds wilde de Nederlandsche Regeering deze vluchtelingen niet naar Duitschland terugsturen, anderzijds bestonden voor dezen groote immigratie-moeilijkheden naar andere landen. Ik noem o.a. het storten van geldbedragen op de valutabanken van deze landen (b.v. diverse Zuid-Amerikaansche staten); de reeds volgeboekte quota's (b.v. Noord-Amerika). Hoe groot deze moeilijkheden waren, blijkt uit den zwerftocht van het schip „St. Louis” der Hamburg-Amerika-lijn. Dit vaartuig vertrok uit Hamburg met aan boord uitsluitend joodsche emigrés en had Zuid-Amerika tot bestemming. Door intusschen ingetreden moeilijkheden konden de passagiers daar niet debarqueeren, zoodat het schip een zwerftocht door de wereld moest maken, aangezien geen land toegang wilde verleen en de emigranten ook niet naar hun geboorteland mochten terugkeeren. Ten slotte werd bereikt, dat zij te Antwerpen de „St. Louis” mochten verlaten en over verschillende Europeesche staten, waaronder ook ons land, werden verdeeld.

Derhalve werd het oprichten van de kampen door de Nederlandsche Regeering als een tijdelijke maatregel gedacht. Zodoende ontstond o.a. een kamp bij Hoek van Holland en het later beruchte kamp Westerbork.

Ook moest het Vluchtelingencomité een garantiebedrag van één millioen gulden ten behoeve van de vluchtelingen hier te lande bij een bankinstelling deponeren, over welk bedrag de Nederlandsche Regeering ten behoeve van de kampen beschikte.

Bij het uitbreken van den oorlog in den nacht van 9 op 10 Mei 1940 en de capitulatie op 14 Mei treffen de Duitschers ten opzichte van de Joden de navolgende situatie aan:

Er waren ongeveer 118.000 vol-joodsche Nederlanders, 22.000 vol-joodsche buitenlanders, waarvan 14.500 de Duit-sche nationaliteit bezaten. Van de joodsche buitenlanders werden door het Vluchtelingencomité 6.000 personen onderhouden, waarvoor maandelijks een bedrag van circa f 200.000 noodig was. Dit betrof personen zoowel in de kampen als ook daarbuiten. Door de gewijzigde

omstandigheden, alsmede door het ophouden van ondersteuning uit het buitenland, zooals o.a. uit Amerika en Frankrijk, raakten de financieele middelen van het Vluchtelingencomité spoedig uitgeput.

Begin Juni 1940 vond een onderhoud tusschen het bestuur van het Vluchtelingencomité, onder leiding van Prof. Dr. D. Cohen, en den Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken, Mr. K. J. Frederiks, te Den Haag plaats. In dit onderhoud werd op den noodtoestand gewezen, waarin het Vluchtelingencomité en derhalve de bovengenoemde 6.000 personen verkeerden. De aanleiding voor het Comité, zich in deze aangelegenheid tot den Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken te wenden, was de volgende. De Nederlandsche Regeering had op de begroting voor steun aan degenen, die hier asylrecht hadden gevonden, een bedrag van f 1.200.000 gebracht. Thans wilde men met het oog op den bovengenoemden noodtoestand bespreken, of dit bedrag alsnog kon worden uitgekeerd. De Secretaris-Generaal Frederiks deelde echter mede, dat hij zich niet bevoegd achtte, dit bedrag ter beschikking te stellen, aangezien dit wel is waar door de voormalige regeering voor dit doel op de begroting was gebracht, maar door gebrek aan tijd de normale behandeling niet had kunnen ondergaan. Wel raadde hij Prof. Dr. D. Cohen zeer dringend aan, te trachten, de noodige geldmiddelen door de joodsche Nederlanders zelf te laten opbrengen, om te voorkomen, dat de aandacht van de Duitsche autoriteiten op de hier te lande vertoevende vluchtelingen gevestigd zou kunnen worden. Dan was misschien **terugzending** naar Duitschland voor deze vluchtelingen te duchten.

Na de bespreking met den Secretaris-Generaal riep het bestuur van de Nederlandsch-Israëlitische Hoofdsynagoge en de Portugeesch-Israëlitische Gemeente — de Permanente Commissie tot de Algemeene Zaken van het Nederlandsch-Israëlitisch Kerkgenootschap, resp. de Hoofd-Commissie voor de Zaken van het Portugeesch-Israëlitisch Kerkgenootschap — een vergadering van vooraanstaande leden dezer gemeenten in de gebouwen der Hoofdsynagoge bijeen. De voorzitters van deze gemeenten, resp. de Heer A. Asscher en Prof. Dr. J. L. Palache, stelden de vergadering van den stand der zaken op de hoogte en wezen er op, dat het dus van het allergrootste belang was, dat de kosten voor de hier te lande vertoevende joodsche vluchtelingen door de Joden zelf werden gedragen, om te voorkomen, dat hieruit

onnoodige moeilijkheden zouden voortvloeien. In het algemeen was de vergadering het met deze zienswijze eens en er werd een commissie van 32 leden benoemd, die deze materie met spoed ter hand zou nemen, daar de nooden inmiddels hoog waren gestegen. Hierbij dient opgemerkt te worden, dat het Vluchtelingencomité onder voorzitterschap van Prof. Dr. D. Cohen niet op de vergadering werd genoodigd, omdat in den loop der tijden op het financieele beleid van dit comité — terecht of ten onrechte, laat ik in het midden — aanmerking werd gemaakt en dit zodoende aan populariteit had ingeboet. Het Vluchtelingencomité was het met den gang van zaken niet eens, aangezien het tot dusver in de aangelegenheden van de joodsche vluchtelingen de leiding had. Er werd derhalve door dit comité een tweede vergadering bijeengeroepen, waarop ongeveer dezelfde personen als in de eerste vergadering verschenen; echter vond deze vergadering onder voorzitterschap van Prof. Dr. D. Cohen en het destijds bestaande bestuur van het Vluchtelingencomité plaats. De bovengenoemde kerkgenootschappen betuigden hun adhaesie.

Ter wille van de goede zaak verklaarden zich op deze vergadering dezelfde 32 leden, die zich in de eerste bijeenkomst beschikbaar hadden gesteld, bereid, ook thans het werk op zich te nemen en zodoende werd het „Comité voor Steun aan in Nederland verblijvende buitenlandse Joden” in het leven geroepen (in het vervolg „Comité voor Steun” genoemd). De taak van dit comité was tweeledig. Ten eerste: Het verschaffen van de financieele middelen ten behoeve van het Vluchtelingencomité; ten tweede: De contrôle op het financieele beleid van het Vluchtelingencomité, hetgeen door het goedkeuren van de begrooting van dit comité geschiedde. Het bijeenbrengen van de financieele middelen vond op de volgende wijze plaats. Er werden verschillende groepen van personen gevormd, die de Joden opzochten en op de hoogte stelden van het doel van het Comité voor Steun. Er werd een heffing bepaald en wel in dier voege, dat men van een inkomen tot f 5.000.— 1 %, van f 5.000.— tot f 10.000.— 1½ % en daarboven 2 % moest afstaan, terwijl van de vermogenswaarden tot f 30.000.— 1 %, van f 30.000.— tot f 75.000.— 1½ %, boven de f 75.000.— 2 % moesten worden gegeven. Alle bijdragen werden volgens de aanslagbiljetten 1939/1940 geheven. Het Comité voor Steun was derhalve een zelfstandig lichaam, hetwelk, vóórdat uitbetalingen werden gedaan, de begrooting van het Vluchtelingencomité moest goedkeuren.

Zooals reeds gezegd, moesten niet alleen de in gezins-

verband levende personen voor zoover noodig worden gesteund, maar ook de in het kamp Westerbork vertoevenden. Daarnaast moesten afbetalingen en rente voor den opbouw van het kamp Westerbork worden gedaan, aangezien dit kamp met behulp van een regeeringscrediet werd opgericht. Zoodoende is het begrijpelijk, dat voor in het geheel ongeveer 6.000 personen f 200.000.— maandelijks noodzakelijk was. De uitkeering aan degenen, die niet in het kamp Westerbork vertoefden, derhalve in gezinsverband leefden, waren aan de normen van „Maatschappelijk Hulpbetoon” aangepast. In het kamp zelf verbleven gemiddeld 1.000 personen. Echter vertoefden in het kamp niet alleen joodsche vluchtelingen, maar ook anderen, zooals Protestanten en Katholieken. De protestantsche en katholieke kerkgenootschappen waren wel geneigd, voor hun aldaar vertoevende geloofsgenooten te zorgen, mits zij niet in Westerbork behoeften te blijven, doch daar konden worden gehuisvest, waar de Kerk het voor hen geschikt achtte. Dit werd echter door de Nederlandsche Regeering in opdracht van de Duitsche autoriteiten niet toegestaan en zoodoende kwamen de kosten geheel ten laste van de Joden. Men ontving wel is waar van katholieke en protestantsche zijde af en toe een bedrag ter ondersteuning, maar dit was niet evenredig aan de voor deze categorie uitgegeven bedragen. Uit den aard der zaak steeg in den loop van het jaar 1940 het aantal aanvragen om steun gestadig.

Het Comité voor Steun bleef als zelfstandig lichaam tot medio Maart 1941 doorwerken.

OPRICHTING VAN DEN JOODSCHE RAAD VOOR AMSTERDAM.

Aan de oprichting van den Joodsche Raad voor Amsterdam gingen de gebeurtenissen van Februari 1941 vooraf. Op 9 en 10 Februari vond een z.g. „oefenmarsch” van de Amsterdamsche W.A. door het centrum van de stad plaats, waarbij zij meende, ook door de, door de Duitschers zoo betitelde, joodsche wijk — dat is de omgeving van het Waterlooplein en de Nieuwmarkt — te moeten marcheeren. Het bleef niet bij een vreedzamen tocht, want de daar wonende personen werden op alle mogelijke manieren door de W.A. geprovoceerd en tevens werden, zonder dat er eigenlijk iets aan vooraf ging, ruiten van winkels en woonhuizen ingeslagen. Bij een nieuwen overval op 11 Februari verdedigden zich de aldaar wonende joodsche inwoners en gedurende deze nieuwe provocatie door de N.S.B. werd de W.A.man Koot gedood. Het is de vraag, of deze persoon in werkelijkheid door een Jood werd gedood, aangezien na de ongeregelde heden op 9 en 10 Februari een aantal personen uit Kattenburg en de Jordaan ter bestrijding van de provocaties zich beschikbaar hadden gesteld. In ieder geval kan worden geconstateerd, dat de dood van Koot het gevolg van eigen provocaties was.

Van Duitsche zijde werden de Joden zonder meer hiervoor aansprakelijk gesteld en in den nacht van 11 op 12 Februari werd deze wijk geïsoleerd, doordat men de bruggen ophaalde en de vaste toegangen naar deze wijk, zooals b.v. de Blauwbrug, door de Duitsche politie werden bewaakt. Op 13 Februari werd de isolatie van de wijk verzacht en tegelijkertijd moest in opdracht van de Duitsche autoriteiten, om de gemoederen tot bedaren te brengen, een bijeenkomst voor de in deze wijk wonende Joden worden gehouden. Twee vergaderingen werden bijeengeroepen, aangezien het aantal personen voor één te groot was. Beide vonden plaats in de Beurs voor den Diamanthandel. De Heer A. Asscher als woordvoerder van de bijeenkomsten betoogde, dat deze op verzoek van den „Beauftragte des Reichskommissars für die Stadt Amsterdam” werden gehouden. Hij deelde verder mede, dat na de gebeurtenissen van 9 Februari en volgende de Opperrabbijn Sarlouis, de Rabbijn Francès en de Heer Asscher waren uitgenoodigd, bij den „Beauftragte” te komen. Gedurende dit onderhoud werd dezen personen in de eerste plaats verzocht, een commissie van vertegenwoordiging voor de Amsterdamsche Joden te vormen, bestaande uit 15 à 20 personen, ten einde in samenwerking met den „Beauftragte” verschillende joodsche aangelegenheden te behandelen. „Deze commissie is”, zoo betoogde

de Heer Asscher, „thans samengesteld en de meeste leden zijn op dit podium aanwezig. In het regelmatig contact met den Beauftragte zullen namens de commissie Prof. Dr. D. Cohen en mijn persoon (dat is de Heer Asscher) werkzaam zijn". Verder riep hij op tot rust, hervatting van het werk en inlevering van wapens, hetgeen strafeloos zou kunnen geschieden. Hij kon in opdracht van den „Beauftragte" mededeelen, dat aan zoodanige personen of groepen, wier aanwezigheid al of niet in uniform wrijvingen zou kunnen veroorzaken, zou worden belet, in deze buurten te verschijnen. Deze vergaderingen werden tevens door Duitsche burgerlijke autoriteiten en leden van de Duitsche SS bijgewoond.

Ter verduidelijking dient nog te worden medegedeeld, dat inderdaad Opperrabbijn Sarlouis, Rabbijn Francès en de Heer Asscher werden geroepen, dat echter de beide geestelijken voor deze opdracht bedankten, omdat zij als kerkelijke leiders met de geestelijke zorg waren belast en derhalve deze taak niet konden aanvaarden; daarna werd op aanraden van den Heer Asscher, Prof. Dr. D. Cohen ontboden en werd aan deze beiden de **opdracht** gegeven, een „Jodenraad" te vormen.

Aldus was de Joodsche Raad voor Amsterdam onder leiding van de Heeren A. Asscher en Prof. Dr. D. Cohen opgericht.

Er is veel over geredetwist, of het al of niet juist was, een Joodsche Raad voor Amsterdam op te richten. Voor dat ik derhalve verder de werkwijze en het streven van den Joodsche Raad voor Amsterdam nader onderzoek, wil ik hierover enkele opmerkingen maken.

- 1e. Met nadruk zij er op gewezen — hetgeen uit de voorafgaande geschiedenis blijkt —, dat de Joodsche Raad voor Amsterdam **niet op initiatief van de Joden, of de Heeren Asscher en Cohen**, is opgericht, doch zijn ontstaan aan een **opdracht** van den „Beauftragte für die Stadt Amsterdam" ontleende.
- 2e. De Joodsche Raad voor Amsterdam bestond uit de twee reeds genoemde voorzitters, benevens een college van 18 personen. Deze 18 personen hadden echter geen medezeggenschap, aangezien de Duitsche autoriteiten de voorzitters als de alleen-verantwoordelijke personen beschouwden; derhalve droeg het werk van deze 18 leden alleen een adviseerend karakter. Het plan was, een college voor de joodsche gemeenschap te vormen met een tweeledig doel, nl. de behartiging van de joodsche belangen en de

bemiddeling bij de Duitsche autoriteiten; maar in wezen zijn de onderhandelingen alleen met de beide voorzitters gevoerd.

- 3e. Ofschoon herhaaldelijk door de voorzitters werd gepoogd, den Joodsche Raad voor Amsterdam rechts-persoonlijkheid te doen verleenen, zijn al deze pogingen op een afwijzende houding van de Duitschers gestuit. Ontwerpen van statuten werden verschillende keeren aan de Duitschers voorgelegd, maar nimmer werden deze door hen goedgekeurd. In de praktijk vloeide hieruit voort, dat alle verbintenissen, door den Joodsche Raad voor Amsterdam aangegaan, geen rechtskracht bezaten; veeleer moesten de voorzitters zich steeds persoonlijk en niet qualitate qua verbinden.
- 4e. Reeds onder punt 1e. werd opgemerkt, dat de Joodsche Raad voor Amsterdam door een bevel van de Duitsche autoriteiten is ontstaan; daarnaast stond het den voorzitters met hun college voor oogen, een instituut in het leven te roepen, dat het joodsche gedeelte van de Nederlandsche bevolking met raad en daad ter zijde zou staan. Gezien de omstandigheden in 1941 scheen dit ook in elk opzicht gerechtigd, want uit de toen reeds uitgevaardigde verordeningen en maatregelen bleek duidelijk, dat de Duitschers het joodsche gedeelte wilden isoleeren — van deportatie en dergelijke maatregelen was toen nog geen sprake ¹⁾ —; men beschouwde den Joodsche Raad voor Amsterdam als een hulporganisatie en tevens een bemiddelend orgaan tusschen de joodsche Nederlanders en de Duitsche autoriteiten. Pas later bleek, zooals ik nader zal aantonen, dat de Joodsche Raad voor Amsterdam door de Duitschers alleen werd misbruikt om hun plannen ten opzichte van de Joden door dit instituut te laten uitvoeren. Indien nl. de voorzitters een onderhoud in verband met den toestand aanvroegen, dan waren de Duitsche autoriteiten zoogenaamd niet aanwezig, verschoolen zich achter uitvluchten of bevelen uit Berlijn. Maar met de meeste klem moet er op worden gewezen, dat dit bij de oprichting onmogelijk was te voorzien.
- 5e. Ongetwijfeld zal men zich afvragen, waarom de

¹⁾ De reeds begonnen deportatie-maatregelen tegenover de joodsche Duitschers in Duitschland kon men niet als maatstaf nemen, daar het volkenrechtelijk gezien eigen staatsburgers betrof, waarmede andere staten zich niet hadden te bemoeien. Omdat de joodsche Nederlanders van Duitsche zijde bekeken vreemde staatsburgers waren, mocht men in 1941 met reden verwachten, dat deze maatregelen in ons land niet zouden worden toegepast.

Joodsche Raad voor Amsterdam zijn taak niet als beëindigd beschouwde, toen het duidelijk werd, dat de Duitschers deze organisatie alleen voor hun doel misbruikten. Hierop kan alleen met een woord, dat een der voorzitters, nl. Prof. Dr. D. Cohen, steeds gebruikte, worden geantwoord: „om erger te voorkomen“. Achteraf is gebleken, dat hem dit niet mogelijk was; echter in het kader van de toenmalige gebeurtenissen was dit voor de voorzitters stellig niet te voorzien. Men stond op het standpunt, zoo lang mogelijk te rekken en hoopte op een spoedige verandering der oorlogsgebeurtenissen; dat deze niet tijdig is ingetreden, is niet aan hen te wijten. Buitendien wisten de voorzitters, dat enkele onguere elementen onder de joodsche Nederlanders gereed stonden, de taak van hen over te nemen, en dan waren waarschijnlijk de plannen van de Duitschers met grooteren spoed voltrokken.

Concludeerend wil ik opmerken, dat men, achteraf gezien, misschien een fierdere houding had moeten aannemen, door te weigeren, de opdrachten der Duitschers uit te voeren. Maar in het kader der toenmalige gebeurtenissen kan men de houding der voorzitters, die steeds op een ommekeer der oorlogsgebeurtenissen hoopten, billijken.

Indien wij in verband met het onder ten 4e. gezegde de verordeningen en maatregelen beschouwen, die vóór het ontstaan van den Joodsche Raad voor Amsterdam waren uitgevaardigd, dan blijkt duidelijk, hoe ver reeds met de isolatie van de joodsche Nederlanders een begin was gemaakt. De meeste dezer verordeningen werden toen door de Nederlandsche bevolking en autoriteiten stipt uitgevoerd, waardoor langzamerhand een aparte gemeenschap in Nederland kwam te staan, die zoo veel mogelijk geholpen en beschermd moest worden.

Gedurende het kortstondige militair bewind werd alleen bepaald, dat Joden geen lid meer van den lucht-beschermingsdienst mochten zijn, behalve in de z.g. „joodsche wijk“. Hieruit werden zij later ook verwijderd.

De vloed van verordeningen en maatregelen kwam na de benoeming op 18 Mei 1940 en ambtsaanvaarding op 25 Mei 1940 van den Rijkscommissaris.

Als eerste verordening op dit gebied verscheen nr. 80/1940 van 31 Juli 1940 „houdende voorschriften ter vermindering van het kwellen van dieren bij het slachten van vee“. Hierbij werd bepaald, dat warmbloedige dieren vóór het slachten moesten worden verdoofd. Deze bepaling maakte het ritueel slachten onmogelijk. Het is niet aan te nemen, dat de Duitschers dit uit zachtzinnigheid deden, maar wel, dat zij de godsdienstige joodsche Nederlanders óf tot overtreding wilden dwingen, óf hun het eten van vleesch onmogelijk wilden maken.

Op 20 Augustus 1940 verscheen een verordening nr. 108/1940 „betreffende bijzondere maatregelen op administratiefrechtelijk gebied“. Hierin werd bepaald, dat zekere groepen ambtenaren door den Rijkscommissaris werden benoemd en ontslagen.

Deze verordening werd gevolgd door de verordening nr. 137/1940 van 13 September 1940 „betreffende de regeling van de rechtspositie van ambtenaren en overig personeel, alsmede van bepaalde beëdigde personen“. Op grond van deze verordening werd bepaald, dat ambtenaren konden worden aangesteld of ontslagen, zoo noodig in afwijking van het tot dit tijdstip geldende recht. Krachtens deze twee verordeningen werden alle joodsche ambtenaren op 4 November 1940 ontslagen. In een pensioenregeling werd op 21 Februari 1941 voorzien.

Op grond van een beschikking van het Departement van Binnenlandsche Zaken van 27 November 1940 werden de Joden uit alle eereambten in rijk, provincie, gemeente etc. ontslagen.

Door een beschikking van hetzelfde Departement van 10 December 1940 werden de Joden uit hun eereambten als raadsleden bij de gemeenten ontslagen en ten slotte mochten op grond van een uitvoeringsbesluit krachtens bovenaangehaalde verordening nr. 108/1940 geen Joden meer opnieuw bij de Nederlandsche administratieve organen worden benoemd. Hiermede werden alle instituten, waarin de staat of de gemeenten deelgenooten waren, gelijk gesteld.

Concludeerend kan dus worden gezegd, dat op grond van deze maatregelen de Joden uit het ambtenaren-apparaat geheel waren verwijderd.

Zeer belangrijk was de verordening nr. 189/1940 van 22 October 1940 „betreffende het aangeven van ondernemingen“. In deze verordening werd bepaald, dat alle joodsche ondernemingen bij het Bureau voor Economisch Onderzoek (Wirtschaftsprüfstelle), te Den Haag, moesten worden aangegeven en wel op formulieren, die bij de Kamer van Koophandel verkrijgbaar waren. Men ging

in deze verordening zeer ver, zoodat niet alleen ondernemingen van natuurlijke personen, naamlooze vennootschappen enz. daaronder vielen, maar ook zelfs zoodanige ondernemingen tot aanmelding waren verplicht, waarvan „een der tot wettige vertegenwoordiging der onderneming bevoegde personen (directie) of ten minste één van de leden van den Raad van Commissarissen jood was”. Aldus viel hier een zeer groot aantal bedrijven en ondernemingen onder, zelfs de Nederlandsche Bank, die één joodschen commissaris had. Men ging uit van den toestand, zooals die op 9 Mei 1940 was.

Ten slotte werd in art. 4 dezer verordening omschreven, wie Jood was, nl.

- „1e. Een ieder, die uit ten minste drie naar ras voljoodsche grootouders stamt, en
- 2e. Degene, die uit twee voljoodsche grootouders stamt en
 - A. Hetzij zelf op den 9en Mei 1940 tot de joodsche kerkelijke gemeente heeft behoord of na dien datum daarin wordt opgenomen.
 - B. Hetzij op den 9en Mei 1940 met een jood was gehuwd of na dat oogenblik met een jood in het huwelijk treedt.
 Een grootouder wordt als voljood aangemerkt, wanneer deze tot de joodsch-kerkelijke gemeenschap heeft behoord.”

Minder belangrijk was de verordening nr. 231/1940 van 19 December 1940, „betreffende het doen verrichten van arbeid door Duitschers in joodsche huishoudingen”; hierbij werd bepaald, dat personen van Duitsche nationaliteit, van Duitschen of stamverwanten bloede geen huishoudelijke werkzaamheden in joodsche huishoudingen mochten verrichten.

In Januari 1941 verscheen in de dagbladen namens den Nederlandsche Bioscoopbond een mededeeling, die zonder twijfel door de Duitschers was geïnspireerd, indien niet zelfs bevolen. Er werd in het belang en ter bescherming van de exploitanten en de bioscopen zelf, naar aanleiding van de ordeverstoringen tijdens filmvertooningen, die „natuurlijk” grootendeels door joodsche bezoekers werden veroorzaakt, den Joden de toegang tot alle bioscopen in Nederland ontzegd.

Van het grootste belang was de verordening nr. 6/1941 van 10 Januari 1941, „betreffende den aanmeldingsplicht van personen van geheel of gedeeltelijk joodschen bloede”.

Als in deze termen vallende werd volgens art. 2 diegene beschouwd, die van ten minste één naar ras joodsche grootouder stamt. Als joodsche grootouder werd iemand aangemerkt, gelijk volgens de bepaling van de verordening nr. 189/1940, wanneer deze tot de joodsch-kerkelijke gemeenschap heeft behoord of behoort. Onder deze verordening vielen derhalve alle vol-Joden, half- en kwart-Joden. Ter verduidelijking wil ik wel opmerken, dat over het algemeen kwart-Joden in het geheel niet onder de joodsche maatregelen vielen; van de half-Joden alleen diegenen, die, gelijk als in de verordening nr. 189/1940, hetzij tot de joodsch-kerkelijke gemeente behoorden, of met een Jood waren gehuwd. Deze verordening was, zooals later zou blijken, van het grootste belang. Er werden z.g. bewijzen van aanmelding afgegeven. Deze werden voor vol-Joden en half-Joden, die onder de joodsche verordeningen vielen, na de oprichting van den Joodsche Raad voor Amsterdam via dezen verstrekt, terwijl voor de kwart-Joden en half-Joden, die niet onder de joodsche verordeningen vielen, deze door den ambtenaar voor de aanmelding zelf werden afgegeven. Het gevolg van deze verordening was, dat een zeer groot deel van de joodsche bevolking zich aanmeldde en dit ook moest doen, aangezien onze gemeentelijke bevolkingsregisters en het Centraal Bevolkingsregister te Den Haag de volledige gegevens bevatten en niet waren vernietigd. Daarnaast bestonden ook de joodsch-kerkelijke registers, die eveneens volledig intact waren; trouwens een vernietiging zou geen enkel doel hebben gehad, gezien het voortbestaan van de gemeentelijke en centrale registers. Ten gevolge van deze omstandigheden was inderdaad het grootste percentage van de joodsche bevolking gedwongen zich aan te melden, wilde men niet de kans lopen te worden gestraft. Een klein aantal personen zal zich zonder twijfel niet hebben gemeld; er is naar dit aantal door de Duitschers nooit een onderzoek ingesteld, maar wel kan vrijwel met zekerheid worden gezegd, dat, indien dit een grooter percentage betrof, het wel het geval was geweest. Het systematische weigeren door ambtenaren of het vernietigen van bevolkingsregisters geschiedde toen nog niet; over het algemeen volgde men, op dit tijdstip, de bevelen der Duitschers prompt op. Ten slotte wil ik hier nog vermelden, dat door deze aanmelding ook op de in den loop van het jaar 1941 uitgegeven persoonsbewijzen van vol-Joden en met dezen gelijkgestelde personen een „J” werd aangebracht. In tegenstelling tot de niet-joodsche bevolking moesten voor de on- en minvermogene Joden op bevel van de Duitschers de volle legeskosten ad f 1.— worden betaald, hetgeen feitelijk ten laste van den Joodsche Raad voor Amsterdam kwam, die hiervoor f 7.000.— moest deponeeren.

Door deze aanmelding was thans het joodsche gedeelte van de Nederlandsche bevolking als zoodanig bij alle Duitse en Nederlandsche autoriteiten geregistreerd, met alle nadeelige gevolgen van dien.

Op 11 Februari 1941 verscheen de verordening nr. 27/1941 „betreffende joodsche studenten“. Hierin werd bepaald, dat de inschrijving van personen, die ten gevolge van de verordening nr. 6/1941 aanmeldingsplichtig waren — met uitzondering van de kwart-Joden — door voorschriften werd beperkt, die nog nader door den Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming zouden worden gegeven. Tevens vielen ook onder deze verordening personen, die tot de joodsch-kerkelijke gemeenschap behoorden, onafhankelijk daarvan, of zij al of niet van joodsche grootouders stamden.

De Secretaris-Generaal van bovengenoemd Departement, Prof. Dr. J. van Dam, heeft deze uitvoeringsverordening nr. 28/1941 nog denzelfden dag (11 Februari 1941) gepubliceerd, waarin werd bepaald, dat joodsche studenten, die zich voor het studiejaar 1941/42 aan een Nederlandsche universiteit of hoogeschool wilden laten inschrijven, de goedkeuring van den Secretaris-Generaal van dit Departement behoeften. Studenten, die nimmer aan een Nederlandsche universiteit of hoogeschool waren ingeschreven, werden niet meer toegelaten. Zodoende was het voor de joodsche Nederlanders niet meer mogelijk, hun studie te beginnen, terwijl voor de reeds vroeger ingeschrevenen een aantal studievergunningen werd verstrekt.

Hiermede heb ik de verordeningen en maatregelen genoemd, die reeds vóór de oprichting van den Joodsche Raad voor Amsterdam bestonden, waarvan mijns inziens de belangrijkste waren: de aanmelding van joodsche ondernemingen en de aanmelding van de Joden zelf. Wij zien al duidelijk, dat een begin met de isolatie van de joodsche Nederlanders werd gemaakt.

DE JOODSCHE RAAD VOOR AMSTERDAM GEDURENDE
DE PERIODE VAN ZIJN OPRICHTING (FEBRUARI 1941)
TOT HET BEGIN VAN DE DEPORTATIE IN JULI 1942.

De meest duidelijke en overzichtelijke manier om de verdere ontwikkeling van den Joodsche Raad voor Amsterdam te beschrijven, lijkt mij het volgen van de verordeningen en maatregelen ten opzichte van de Joden in chronologische volgorde, voor zoover ieder afzonderlijk onderwerp dit toelaat.

Onmiddellijk na de oprichting van den Joodsche Raad voor Amsterdam vond de razzia van 22 Februari 1941 plaats. Als reden voor deze razzia werd door de Duitschers opgegeven: het aanvallen van een Deutsche politiepatrouille in het „joodsche emigranten-kwartier“ te Amsterdam — in de van Woustraat — op het oogenblik, dat zij een joodsch lokaal betrad, waarin een geheime vergadering plaats vond. Deze patrouille zou met een bijtende en vergiftige vloeistof zijn overgoten en tegelijkertijd zouden de Deutsche politie-beambten zijn beschoten. De gang van zaken is, zooals steeds, door de Duitschers zeer tendentieus voorgesteld. Bekend is, dat in dit lokaal zich een aantal personen ter verdediging tegen overvallen van N.S.B.-ers bevond en waarschijnlijk in de duisternis de Deutsche politie voor N.S.B.-ers heeft aangezien, waarop een vechtpartij ontstond. Voor zoover het mij bekend is, werd er niemand bij gedood. Zoogenaamd als vergeldingsmaatregel werden 400 Joden in den leeftijd van 20 tot 35 jaar gevangen genomen, eerst naar Schoorl overgebracht, daarna naar een concentratiekamp in Duitschland, Buchenwalde, en later naar het concentratiekamp Mauthausen (Oostenrijk). Deze razzia vond in de door de Duitschers genoemde „joodsche wijk“ (omgeving van het Waterlooplein en de Nieuwmarkt) plaats. Ofschoon de heer A. Asscher als voorzitter van den Joodsche Raad voor Amsterdam zijn uiterste best deed en zelfs tusschen het tumult van de razzia aanwezig was, om te trachten zooveel mogelijk te voorkomen, werden deze menschen toch gearresteerd. De razzia zelf vond plaats op 22 en 23 Februari, waarbij de Duitschers reeds gedurende hun actie op een beestachtige manier tegen de gearresteerden optraden, zoodat hun gedrag een staking op 25 en 26 Februari in Amsterdam en andere plaatsen uitlokte. Hierop volgde de staat van beleg en een boete voor de steden Amsterdam, Hilversum en Zaandam van resp. 15, 2½ en 1½ miljoen gulden.

Aan Prof. Dr. D. Cohen werd door de Deutsche autoriteiten medegedeeld, dat de 400 personen als **gijzelaars**

werden beschouwd. In werkelijkheid werden zij gewoon als concentratiekamp-gevangenen behandeld, ofschoon zij zelf niets met de z.g. actie in de van Woustraat te maken hadden. Na deze razzia werd den voorzitters verzocht, te doen bekend maken, dat deze actie was afgelopen en het niet in het voornemen van de Duitschers lag, een verdere actie op touw te zetten. Zelfs werd in een onderhoud op 15 Maart 1941 met den Gemachtigde van den Rijkscommissaris voor de stad Amsterdam aan Prof. Dr. D. Cohen medegedeeld, dat geen algemeene arrestaties van Joden weer zouden plaats vinden zonder voorafgaande kennisgeving aan den Joodschen Raad voor Amsterdam. Toen wist men nog niet, dat men zoo weinig geloof aan de woorden van de Deutsche autoriteiten kon hechten. Men verspreidde de berichten, dat de actie was afgelopen en dat men weer aan zijn werk moest gaan.

Op 27 Februari 1941 verscheen een beschikking van den Secretaris-Generaal van het Departement van Sociale Zaken in verband met den bloedtransfusie-dienst. Hierin deelde de Secretaris-Generaal mede, dat hem door den Commissaris-Generaal voor Bestuur en Justitie, Dr. Wimmer (een Duitscher), werd verzocht te bepalen, dat joodsche bloedgevers en -geefsters alleen nog als bloedgevers voor hun joodsche rasgenooten mochten optreden: derhalve moesten de joodsche bloedgevers van de algemeene lijst worden afgevoerd.

Op 28 Februari 1941 verscheen de verordening nr. 41/1941 „ten einde te komen tot een herordening op het gebied van de niet commercieele vereenigingen en stichtingen“. Aan deze ging de verordening nr. 145/1940 van 20 September 1940 „houdende bepalingen ter verkrijging van een overzicht (Erfassung) van vereenigingen van personen en stichtingen zonder economisch doel“ vooraf. Deze laatste verordening bepaalde, dat binnen een termijn van 20 dagen alle vereenigingen van personen, alsmede alle stichtingen in het bezette Nederlandsche gebied zonder economisch doel, bij den bevoegden Procureur-Generaal moesten worden aangegeven. Volgens de verordening nr. 41/1941 kon de Commissaris, die tot uitvoering van de bepalingen der verordening nr. 145/1940 door den Rijkscommissaris was benoemd, ten aanzien van de vereenigingen en stichtingen maatregelen van persoonlijke, financieele en organisatorischen aard nemen, welke binnen het kader der verordening noodzakelijk waren; zelfs was deze Commissaris gerechtigd, vereenigingen en stichtingen te ontbinden, bij andere vereenigingen of stichtingen onder te brengen, statuten te wijzigen, modelstatuten vast te stellen etc. Beide verordeningen droegen

een algemeen karakter; zij hadden echter specifiek voor het gemeenschapsleven van de joodsche Nederlanders en tevens voor den Joodsche Raad voor Amsterdam een ingrijpende beteekenis.

Op grond van deze verordening richtte de Gevolmachtigde van den Rijkscommissaris voor de stad Amsterdam, Böhmcker, op 18 Maart 1941 een schrijven aan den Joodsche Raad voor Amsterdam, waarin hij mededeelde, dat het hem gewenscht scheen, alle joodsche organisaties, behalve de godsdienstige vereenigingen, onder den Joodsche Raad voor Amsterdam te laten ressorteeren. Voor dit doel verzocht hij, een lijst van alle in Amsterdam gevestigde organisaties in te dienen. Om hieraan kracht bij te zetten, verscheen op 20 Maart een aantal ambtenaren van de „Sicherheitspolizei” en recherche op het Vluchtelingencomité en verklaarden, verschillende organisaties, zooals de loges, de vereenigingen der theosofen, het Leger des Heils enz. en ook de z.g. „Emigrantenvereine” en het Comité voor bijzondere joodsche belangen met de subcomités voor ontbonden. Er werd aan toegevoegd, dat een terstond plaats te vinden onderhoud tusschen den Gevolmachtigde en de voorzitters van den Joodsche Raad voor Amsterdam de regeling van dit werk onder den Joodsche Raad voor Amsterdam ten doel had. Denzelfden avond vond dit onderhoud plaats. Hierin werd door de Deutsche autoriteiten verklaard, dat wel is waar bovengenoemde vereenigingen waren opgeheven, maar dat men wenschte en begreep, dat de ondersteuning aan behoeftige Joden geen dag kon stilstaan en het werk terstond weer ter hand moest worden genomen. Het ging heelemaal niet tegen een van de opgerichte comités, maar men moest zich zoogenaamd even van den gang van zaken op de hoogte stellen. Het geld, dat inmiddels was geblokkeerd, zou, indien dit noodig bleek, onmiddellijk weer worden vrij gegeven. De „Beauftragte” voegde er nog bij, dat men één geheel van alle joodsche organisaties wenschte, opdat niet telkens de verschillende joodsche instellingen door politieel onderzoek moeite zouden krijgen; indien daarentegen de Joodsche Raad voor Amsterdam de verantwoording droeg, zouden de verschillende organisaties niet voortdurend aan mogelijken overlast bloot staan. Voorts werd ook door den „Beauftragte” verzocht, zoo spoedig mogelijk een lijst van alle joodsche vereenigingen in Amsterdam in te dienen.

Begrijpelijk is dus, dat dit ingrijpen een diepgaande wijziging in het joodsche vereenigingsleven ten gevolge had. Het Comité voor Steun aan in Nederland verblijvende buitenlandse Joden werd eveneens door dezen maatregel

getroffen. Half Maart 1941 werden de bureaux van dit comité door de „Sicherheitspolizei“ gesloten en werd het tegood bij de Amsterdamsche Bank geblokkeerd. Echter konden de voorzitters bewerkstelligen, dat deze sluiting en blokkeering werden opgeheven, mits bovengenoemd comité verder onder verantwoordelijkheid van den Joodsche Raad voor Amsterdam zijn taak voortzette. Derhalve werkte dit comité thans als een onderafdeeling van den Joodsche Raad voor Amsterdam voort; in zijn taak en uitvoering werd geen wijziging gebracht. Het bleef in dezen gewijzigden vorm tot 31 December 1942 voortbestaan. Hierna kreeg het in verband met de uitbetalingen aan Joden, in opdracht van de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat, een nieuwe functie, waarop ik later in mijn betoog zal terugkomen. Het Comité voor Steun heeft van zijn oprichting in Juni 1940 af tot December 1942 uitstekend werk verricht. Er werd ongeveer f 6.000.000.— bijeengebracht, die door dit comité werden beheerd en gedistribueerd, nadat op alle uitgaven voordien nauwkeurig contrôle werd uitgeoefend. De heffing vond éénmaal plaats; ongeveer medio 1942 dreigden de financieele middelen uitgeput te raken. Men vatte dientengevolge het plan voor een tweede heffing op, waarmede ook een administratief begin werd gemaakt; echter is het tot deze tweede heffing niet gekomen, aangezien door bovengenoemde financieele structuurverandering het comité een andere taak kreeg toegewezen, zoodat een tweede heffing niet meer in aanmerking kwam.

In verband hiermede moet ik aan de zoogenaamde „grijze kaart“ refereeren. Juist over dezen maatregel heerscht nog in vele kringen een verkeerde opvatting. Vermeld werd reeds, dat het Comité voor Steun zijn gelden bijebracht door een heffing naar gelang van inkomsten en vermogen vast te stellen. Aan een ieder, die aan zijn verplichting had voldaan, werd hiervan een bewijs verstrekt, waarin zonder meer — dus zonder vermelding van het bedrag — van dit feit kennis werd gegeven. Dit bewijs was op grijs papier gedrukt; vandaar de naam „grijze kaart“. Wilde men of moest men van de diensten van den Joodsche Raad voor Amsterdam gebruik maken, dan werd overlegging van dit betalingsbewijs gevorderd. Deze maatregel lijkt mij zeer billijk; de Joodsche Raad voor Amsterdam vond geen aanleiding, zijn diensten aan personen te verleen, die door hun slordigheid of nalatigheid van hun onsolidaire houding tegenover de joodsche gemeenschap blijk gaven. Deze houding is des te meer te rechtvaardigen, omdat men er toe overging, aan degenen, die buiten de financieele verplichtingen vielen, gratis een „grijze kaart“ te verstrekken. Personen, die derhalve niet in het bezit van een „grijze kaart“ waren, werden eerst naar het Comité

voor Steun verwezen; in nood- en/of spoedgevallen werd door den Joodsche Raad voor Amsterdam direct geholpen, ook indien er nog geen „grijze kaart” in het bezit van de desbetreffende personen was.

Ofschoon het Comité voor Steun oorspronkelijk alleen ten behoeve van joodsche buitenlanders was opgericht, werd in den loop van het jaar 1941 een groot aantal joodsche Nederlanders van zijn inkomsten beroofd, zoodat thans ook steun aan deze groep moest worden verleend. Er was gereede aanleiding voor de werkloos geworden Joden, zich niet bij den algemeenen gang van zaken ten opzichte van den werkloossteun aan te sluiten, aangezien toen reeds het gevaar bestond, dat de werkloos Joden bij de Duitsche autoriteiten moesten worden gemeld. Want reeds in een onderhoud op 15 April 1941 werd door den „Beauftragte” bij de voorzitters op het inzenden van de gegevens betreffende de joodsche werkloos aangedrongen. Deze steun aan joodsche Nederlanders werd eveneens uit het fonds van het Comité voor Steun verstrekt. Mijns inziens is deze maatregel te billijken, omdat ook het grootste percentage van de gelden door joodsche Nederlanders werd bijeengebracht, ofschoon niet onvermeld mag blijven, dat wel — zij het ook in minder sterke mate — hiertegen oppositie bestond.

Een verder gevolg van beide bovengenoemde verordeningen, nr. 145/1940 en nr. 41/1941, was de oprichting van een nieuwe onderafdeeling van den Joodsche Raad voor Amsterdam, te weten de Joodsche Vereeniging voor Verpleging en Verzorging (J.V.v.V.V.). Uit de maatregelen van den „Beauftragte” en de „Sicherheitspolizei” bleek duidelijk, dat men de joodsche organisaties, behalve de zuiver godsdienstige, onder verantwoordelijkheid van den Joodsche Raad voor Amsterdam wilde laten ressorteeren. Indien de Joodsche Raad voor Amsterdam deze opdracht had geweigerd, liepen deze vereenigingen het risico, zonder meer te worden geliquideerd en haar vermogen in beslag te zien genomen. In April 1941 vond een onderhoud plaats tusschen de voorzitters en den Commissaris-Generaal voor Bijzondere Aangelegenheden (General-Kommissar zur besonderen Verwendung, Abteilung Vereinswesen), waarin een in hoofdzaak tweeledig doel ten opzichte van de joodsche vereenigingen werd besproken. Volgens opdracht van den Commissaris-Generaal moesten de minder belangrijke vereenigingen worden opgeheven, terwijl een andere groep met andere bestaande vereenigingen moest worden samengevoegd. Begin Mei zond dezelfde Commissaris-Generaal een lijst van de op grond van verordening nr. 145/1940 aangemelde joodsche vereenigingen en stich-

tingen aan den Joodsche Raad voor Amsterdam met het verzoek, de vereenigingen in bovenbedoelden zin nader te rubriceeren. Men trachtte ook hier alles zooveel mogelijk op de lange baan te schuiven en verlangde circa twee maanden uitstel voor dit onderzoek; dit werd echter niet toegestaan. Het onderzoek moest binnen korten termijn plaats vinden. De lijst van den Commissaris-Generaal bevatte ongeveer 1000 vereenigingen. De Joodsche Raad voor Amsterdam stelde thans voor, ongeveer 170 op te heffen en 600 vereenigingen met overgang van de vermogenswaarden te combineeren, zoodat circa 230 vereenigingen bleven bestaan. In de verschillende besprekingen en schriftelijke stukken werd er steeds de nadruk op gelegd, dat de vermogensbestanddeelen van de vereenigingen, die werden opgeheven, voor een algemeen joodsch doel ter beschikking zouden worden gesteld, terwijl de vereenigingen, die werden gecombineerd, haar fondsen mochten behouden. Door de Duitschers zou 10% van het vermogen voor administratieve kosten in rekening worden gebracht. De bedoeling was, de vereenigingen, die bleven bestaan en die met andere zouden worden gecombineerd, haar oude functionarissen te laten behouden. Het geheel moest echter onder verantwoordelijkheid van den Joodsche Raad voor Amsterdam geschieden. Er was derhalve gereede aanleiding voor den Joodsche Raad voor Amsterdam, op de voorstellen van den Commissaris-Generaal in te gaan. Het doel van de voorzitters was, zooveel mogelijk van het joodsche vereenigingsleven te redden. De Duitschers hielden echter ook dezen keer hun woord niet; de voorstellen van den Joodsche Raad voor Amsterdam werden in het algemeen genegeerd, behalve dan, dat de circa 170 vereenigingen werden opgeheven. Typeerend voor de houding van de Deutsche autoriteiten was het volgende: dezelfde Commissaris-Generaal deelde in een schrijven van 13 Juni 1941 aan den Joodsche Raad voor Amsterdam mede, dat deze vereenigingen waren opgeheven, maar dat het vermogen van deze vereenigingen — behalve de 10% voor de administratiekosten — aan den Joodsche Raad voor Amsterdam nog niet kon worden uitgekeerd, aangezien nog steeds onderhandelingen over de verleening van de rechtspersoonlijkheid aan den Joodsche Raad voor Amsterdam gaande waren. Terwijl dus eenerzijds alle moeite werd gedaan, rechtspersoonlijkheid te verkrijgen, die steeds weer werd geweigerd, werd anderzijds door de Deutsche autoriteiten dit gebrek als gereede aanleiding genomen, haar beloften geen gestand te doen.

In den loop van het jaar 1941 werden ook langzamerhand alle mogelijke joodsche organisaties, die de Jood-

sche Raad voor Amsterdam wilde laten bestaan of combineeren, opgeheven. Haar vermogensbestanddeelen, voor zoover het uit contanten of effecten bestond, moesten op een speciaal conto bij de Handel Maatschappij H. Albert de Bary & Co., te Amsterdam, worden gestort, waaruit nooit een uitkeering werd gedaan. Wel bleven nog een aantal ziekenhuizen, weeshuizen, tehuisen voor ouden van dagen, krankzinnigeninrichtingen enz. over. Nadat de Duitsche autoriteiten door het steeds weer opheffen van de vereenigingen een chaos hadden aangericht, wilden zij in den loop van het jaar 1942 tot een herordening overgaan, die zij aan den Joodsche Raad voor Amsterdam opdroegen. Hieruit vloeide het oprichten van de bovengenoemde Joodsche Vereeniging voor Verzorging en Verpleging voort. Het doel van deze vereeniging was dan ook, instellingen voor duurzame verzorging van minderjarigen, voor verpleging en verzorging van zieken, herstellenden en invaliden en voor verzorging van ouden van dagen in stand te houden. Deze taak was mede daarom belangrijk, omdat Joden op grond van verschillende Duitsche verordeningen en maatregelen uit niet-joodsche rusthuizen, sanatoria, blindeninstituten enz. waren verwijderd; ook mochten over het algemeen geen joodsche patienten meer in niet-joodsche ziekenhuizen worden opgenomen.

Ofschoon dus door deze afdeeling van den Joodsche Raad voor Amsterdam werd getracht, het thans nog resteerende gedeelte van het joodsche vereenigingsleven voor liquidatie te vrijwaren, mocht dit streven weinig baten, aangezien in den loop van de jaren 1942 en 1943 meer en meer ook de joodsche ziekenhuizen, armeninrichtingen enz. het slachtoffer van de razzia's en deportaties werden, zoodat ook deze vereeniging helaas het goede doel, dat zij voor oogen had, niet kon bereiken.

Een verder slachtoffer van de verordeningen betreffende de niet-commercieele vereenigingen was de Coördinatie-Commissie. Dit instituut werd direct na de bezetting van ons land door den voorzitter van den Hoogen Raad, Mr. Dr. L. E. Visser, in samenwerking met de twee joodsche kerkgenootschappen en andere joodsche organisaties in het leven geroepen — het bestond dus reeds vóór den Joodsche Raad voor Amsterdam. Zijn doel was: bijstand aan joodsche Nederlanders en bemiddeling bij de Nederlandsche autoriteiten; principieel weigerde de Coördinatie-Commissie, met de Duitsche autoriteiten in contact te treden. Het centrale bureau bevond zich te Den Haag, terwijl door het geheele land gewestelijke en plaatselijke

vertegenwoordigers waren gevestigd. Na de oprichting van den Joodsche Raad voor Amsterdam hield zij zich uitsluitend met onderwerpen bezig, die nog niet door den Joodsche Raad voor Amsterdam ter hand waren genomen. Voornamelijk in verband met de interpretatie van de verordeningen en maatregelen heeft zij op juridisch gebied uitstekend werk verricht. Echter moest zij begin November 1941 in opdracht van den „Beauftragte“, Böhmcker, en den bevelhebber der „Sicherheitspolizei“ te Amsterdam, Lages, haar werkzaamheden staken. Tegelijkertijd werden de bevoegdheden van den Joodsche Raad voor Amsterdam, die tot dusver alleen in de gemeente Amsterdam werkzaam was, over het geheele land uitgestrekt, zoodat de Joodsche Raad voor Amsterdam in het geheele land provinciale en plaatselijke vertegenwoordigers moest benoemen. Een gedeelte der medewerkers van de Coördinatie-Commissie stelde zich ter beschikking van den Joodsche Raad voor Amsterdam, terwijl de voorzitter, Mr. Dr. L. E. Visser, dit niet deed, aangezien hij principieel tegen onderhandelingen met de Deutsche autoriteiten was gekant.

Eveneens zeer ingrijpend voor het joodsche gemeenschapsleven was de verordening nr. 48/1941 van 12 Maart 1941 „betreffende de behandeling van ondernemingen, welke aangegeven dienen te worden“. Het betrof hier een uitvoeringsbepaling van de reeds vermelde verordening nr. 189/1940 „betreffende het aangeven van ondernemingen“. Thans werd in hoofdzaak bepaald, dat voor elke verandering, welke dan ook, goedkeuring van den Commissaris-Generaal voor Financiën en Economische Zaken was vereischt. Tevens werd hier het benoemen en aanstellen van bewindvoerders („Treuhanden“) — in de praktijk werden dezen meestal „Verwalter“ genoemd — geregeld. De bewindvoerders namen de bevoegdheden van de eigenaars, bestuurders of tot vertegenwoordiging bevoegde personen volledig over; deze laatsten werden geheel uitgeschakeld. Ten slotte werd nog bepaald, dat dezelfde Commissaris-Generaal het voortzetten van eenigerlei bedrijfsuitoefening van een dergelijke onderneming kon verbieden en haar tevens liquideeren.

Op grond van deze verordening werden alle joodsche zaken onder bewindvoering gesteld of geliquideerd, behalve een klein aantal onbelangrijke winkels, eigendom van gemengd-gehuwden, die tevens in het jaar 1942 nog niet waren geliquideerd. De bewindvoerders werden door bovengenoemden Commissaris-Generaal benoemd, terwijl liquidatie over het algemeen door de Deutsche Maatschappij „Omnia“ geschiedde. Bij de ambtsaanvaarding door de bewindvoerders werden in het algemeen direct de joodsche employés ontslagen, zoodat dezen samen met

de eigenaren van kleinere bedrijven spoedig ten laste van den Joodsche Raad voor Amsterdam kwamen.

Op 11 April 1941 verscheen de eerste editie van het „Joodsche Weekblad“. Zijn ontstaan heeft dit blad aan het feit te danken, dat de Duitschers mededeelingen aan de Joden wilden doen, die niet in de algemeene couranten mochten verschijnen; aangezien de voorzitters hierop te kennen gaven, dat het onmogelijk was, de groote massa van Joden zonder meer te bereiken — er bestond immers hiervoor geen orgaan —, werd de oprichting van bovengenoemd Joodsche Weekblad voorgesteld. Het verscheen eens per week, onder verantwoordelijkheid van de heeren A. Asscher en Prof. Dr. D. Cohen en was het orgaan van den Joodsche Raad voor Amsterdam. Het had niet alleen de publicatie van officieele mededeelingen en nieuwsberichten ten doel, maar trachtte ook leiding en voorlichting op het gebied van godsdienst, wetenschap en cultuur te geven. Het blad mocht alleen na een preventieve censuur door de Deutsche autoriteiten verschijnen. De exemplaren moesten in het Nederlandsch met de Deutsche vertaling worden overgelegd. De censuur pasten de Duitschers met groote willekeur toe. Men vroeg zich wel eens verbaasd af, waarom de Duitschers soms de publicatie van een of ander onbelangrijk artikel verboden, terwijl zij andere gewoon lieten verschijnen. Nog in den loop van het jaar 1941 werd het Joden verboden, advertenties in de gewone kranten te plaatsen; zij mochten alleen nog in het Joodsche Weekblad verschijnen. Ook gebruikten de Deutsche autoriteiten het Joodsche Weekblad voor de publicatie van hun antisemitische verordeningen en maatregelen, die zij blijkbaar in de gewone pers niet durfden bekend te maken. In dit verband noem ik als voorbeeld het verbod voor Joden, met niet-Joden te trouwen; op een en ander zal ik nog nader terugkomen. Het Joodsche Weekblad had in het begin een behoorlijken omvang; in den loop van de jaren 1942/43 werd deze steeds geringer, totdat het Joodsche Weekblad samen met den Joodsche Raad voor Amsterdam in September 1943 ophield te bestaan.

Op 15 April 1941 verscheen in de dagbladen een verordening van den Commissaris-Generaal Rauter. De zich in het bezit van Joden in Nederland bevindende radio-ontvangtoestellen werden met onmiddellijken ingang als door de politie in beslag genomen beschouwd. Binnen veertien dagen moesten deze worden ingeleverd. De verordening zelf berustte op art. 1 van de verordening nr. 26/1941 van 11 Februari 1941, waarin werd bepaald, dat verbeurdverklaring van radio-ontvangtoestellen plaats kon

vinden, wanneer aannemelijk was, dat deze voor de ontvangst van berichten, die niet van Duitsche of daarmede gelijkgestelde zenders afkomstig waren, werden „misbruikt“. Dit feit werd dus beschouwd, door alle Joden te zijn begaan.

Op 1 Mei 1941 werd het aan joodsche dokters, apothekers en tolken verboden, hun beroep anders dan voor Joden uit te oefenen. Zij mochten niet meer voor niet-Joden werkzaam zijn. Deze maatregel werd niet gepubliceerd; de kennisgeving echter geschiedde door het toezenden van aangeteekende brieven.

Voorts werd op 1 Mei 1941 aan Joden de toegang tot de beurzen te Amsterdam, Den Haag en Rotterdam verboden. Deze bepaling werd wèl in de pers gepubliceerd. Het verbod geschiedde door de verschillende besturen van de beurzen op order van den Commissaris-Generaal voor Financiën en Economie.

Op 27 Mei 1941 verscheen de verordening nr. 102/1941 „betreffende de aangifte en de behandeling van landbouwgronden in joodsche handen“. Elke landbouwgrond, waarvan op 9 Mei 1940 een Jood eigenaar of medegerechtigde was, moest worden aangegeven. Deze grond moest uiterlijk 1 September 1941 bij notariële acte zijn verkocht, waarbij als moment van overdracht slechts een tijdstip vóór 1 Januari 1942 mocht worden bedongen. Elke vreemdingsovereenkomst van dien datum af (dus na 26 Mei 1941) moest vooraf worden goedgekeurd, terwijl voor reeds vervreemde landbouwgronden van 9 Mei 1940 af achteraf nog om toestemming moest worden gevraagd. De koopprijs en andere voorwaarden konden worden gewijzigd.

Op 31 Mei 1941 werd het aan Joden verboden, in openbare inrichtingen te baden, voor het publiek toegankelijke parken en lokaliteiten te betreden, alsmede kamers in voor het publiek opengestelde logeergelegenheden (hotels, pensions, logementen) in zee- en strandplaatsen en vreemdelingen-verkeerplaatsen te huren. Ten slotte werd het bezoeken van paardenrennen als toeschouwer eveneens verboden. Deze verbodsbepalingen berustten op de verordening nr. 20/1941 van 7 Februari 1941 „betreffende de strafbaarheid van handelingen in strijd met militaire of politionele voorschriften“. De Wehrmachtsbevelhebber in Nederland of de Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid bij den Rijkscommissaris konden door middel van aanplakking, de pers of radio voorschriften in

militair of politieeel belang geven. Als een dergelijk politie-voorschrift zijn bovengenoemde bepalingen te beschouwen.

Ongeveer medio 1941 werd aan de joodsche advocaten eveneens verboden, anders dan voor Joden werkzaam te zijn. Geheel in overeenstemming met hetzelfde verbod voor dokters en apothekers, geschiedde dit door aangeekende brieven.

Na de razzia van 22 Februari 1941 vond te Amsterdam op 11 Juni 1941 een tweede massa-arrestatie plaats. Als aanleiding werd thans een ontploffing in een huis op de Bernard Zweerskade, hoek Schubertstraat, genomen, waarin Duitse bureaux waren gevestigd. Er is nooit geconstateerd, of deze ontploffing een gevolg van een aanslag dan wel van een ongeluk was, dat misschien de Duitschers aan zich zelf hadden te wijten. Buitendien is nooit een dader ontdekt, zoodat — zelfs indien men van een aanslag kan spreken — niet vaststaat, of deze al of niet een Jood was. Echter werd dit door de Duitse politie-autoriteiten als gereede aanleiding aangegrepen, weer tot massa-arrestaties van Joden over te gaan. In tegenstelling met de uitdrukkelijke toezegging op 15 Maart 1941 — na de eerste razzia in Februari van hetzelfde jaar —, dat nl. geen algemeene arrestaties van Joden meer zouden plaats vinden zonder vooraf aan den Joodsche Raad voor Amsterdam kennis te geven, paste men thans een geheel ander systeem toe. Blijkbaar vonden de Duitse politie-autoriteiten het optreden van de voorzitters gedurende de eerste razzia zeer onaangenaam. Om dezen thans uit te schakelen, werd den niets-vermoedenden voorzitters van den Joodsche Raad voor Amsterdam verzocht, voor een bespreking van verschillende aangelegenheden op den avond van den elfden Juni bij de Duitse autoriteiten te komen. Men liet de voorzitters in het gebouw onder het voorgeven van verschillende excuses wachten, zoodat zij geen contact met de buitenwereld hadden, terwijl dezelfde autoriteiten tot de razzia overgingen. Pas na afloop van de arrestaties werden zij hiervan op de hoogte gesteld. Hun verontwaardigd protest mocht helaas ook dezen keer niet baten. Er werden in het geheel ongeveer 300 jonge joodsche mannen gearresteerd, en wel door Duitse beambten van den „Sicherheitsdienst“, terwijl ook beambten in uniform en rechercheurs van de Amsterdamsche politie hieraan deelnamen. De arrestaties geschieden gedeeltelijk op grond van lijsten, voornamelijk met betrekking tot die personen, wier aanhouding door de Nederlandsche politie werd verricht. Dit gebeurde in een tijd, toen de beruchte Tulp-kazerne met zijn gedeeltelijk N.S.B.-politie-

personeel nog niet in gebruik was genomen. Men ziet hieruit duidelijk, hoe weinig men toen in het algemeen tegen de bevelen van de Duitschers durfde te doen. De arrestaties vonden uitsluitend plaats in Amsterdam-Zuid, derhalve bij de meer-gegoeden. In tegenstelling tot de eerste razzia werden deze arrestaties door de Duitschers niet gepubliceerd; blijkbaar durfden zij dit met het oog op de gevolgen van Februari niet meer aan.

De arrestanten werden weer naar Schoorl overgebracht en daarvandaan naar het concentratiekamp Mauthausen, ofschoon ook dezen keer uitdrukkelijk aan de voorzitters werd medegedeeld, dat de arrestanten als gijzelaars werden behandeld.

Er bevonden zich dus op dit tijdstip 700 joodsche personen uit Amsterdam in het concentratiekamp Mauthausen, waarvan 400 in Februari 1941 en 300 in Juni 1941 waren gearresteerd. In Juni 1941 bereikten den Joodsche Raad voor Amsterdam de eerste doodsbberichten van beide groepen; hij kreeg zeer categorische mededeelingen, waarbij meestal de ten opzichte van jonge en gezonde mannen onwaarschijnlijkste doodsoorzaken, b.v. zonne-steek, nierontsteking, longontsteking werden opgegeven; zelfs de beruchte tijding: „op de vlucht doodgeschoten” werd vaak ontvangen. Reeds vóór dien tijd waren enkele individueele doodsbberichten binnengekomen, maar de mededeeling hiervan ontvingen de nabestaanden door de „Sicherheitspolizei” zelf. De familie werd opgeroepen, bij deze te verschijnen, waarna haar het overlijden van haar verwanten zeer koelbloedig werd medegedeeld. Deze methode beviel den Duitschers blijkbaar weinig, zoodat zij deze droevige taak na het toenemen van de doodsbberichten aan den Joodsche Raad voor Amsterdam overdroegen. In den loop van de jaren 1941 en 1942 werden van alle gearresteerden doodsbberichten ontvangen; of dezen allen werkelijk overleden zijn of op dat tijdstip waren, is op dit moment niet te zeggen. Het is wel een enkelen keer gebeurd, dat men een briefkaart met een lateren datum dan dien van het overlijdensbericht ontving. Geruchten dienaangaande kon men in het jaar 1943 nog vernemen.

Razzia's op kleinere schaal zijn in de jaren 1941 en 1942 op grond van zeer gezochte aanleidingen ook buiten Amsterdam gehouden, voornamelijk in Gelderland en den Achterhoek van Overijsel. Hoe groot dit aantal was, is momenteel niet na te gaan; voor zoover bekend is, werden eveneens van alle aangehouden doodsbberichten ontvangen.

De Joodsche Raad voor Amsterdam heeft pogingen in het werk gesteld om in deze aangelegenheid de bemiddeling van het Nederlandsche Roode Kruis in te roepen,

welke instelling ook bereid was, deze te verleen. Zij moest echter op bevel van de Duitsche autoriteiten haar werk weer staken, waarbij zij de mededeeling ontving, dat zij zich niet met Joden had te bemoeien.

Voor de houding van de Duitsche autoriteiten naar aanleiding van de doodsberichten is ook typeerend, dat in het begin overlijdensberichten in de couranten mochten verschijnen, doch dat dit na enkele advertenties op bevel van de Duitschers werd verboden.

Een verdere economische maatregel was de verordening nr. 114/1941 van 26 Juni 1941 „houdende wijziging van eenige bepalingen op het gebied van het bedrijfsleven en van het arbeidsrecht“. Deze verordening schraptte een aantal artikelen en gedeelten van artikelen uit de Arbeidswet-1919 en daarop berustende algemeene maatregelen van bestuur en uit de Winkelsluitingswet-1930. Tot dusverre was het voor leden van kerkgenootschappen, die den wekelijkschen rustdag op den Sabbath of op den Zevenden dag hielden (dat waren dus in de eerste plaats Joden en voorts Zevendedagsadventisten), mogelijk, dat op hen de algemeene bepalingen betreffende den Zondag op den Zaterdag resp. den Zevenden dag toepasselijk waren en dat zij in plaats hiervan op den Zondag mochten werken, resp. hun winkels open houden. Deze regeling werd door bovengenoemde verordening ingetrokken, zoodat thans voor de betreffende personen hetzelfde als voor anderen gold. De joodsche Nederlanders waren derhalve thans gedwongen, twee dagen in de week hun winkels te sluiten of hun godsdienstige voorschriften te overtreden, hetgeen voor het orthodoxe gedeelte een ernstige belemmering beteekende.

Van 1 Augustus 1941 af werd, geheel in overeenstemming met de bepalingen voor joodsche dokters, advocaten, apothekers en tolken, bepaald, dat joodsche makelaars voortaan niet anders dan voor Joden werkzaam mochten zijn.

Nadat de Duitschers tot dusver hoofdzakelijk de Joden uit het zakenleven en ambtenarenapparaat hadden verwijderd, gingen zij thans ertoe over, ook hun particuliere vermogens aan te tasten. Dit geschiedde op grond van verordening nr. 148/1941 van 8 Augustus 1941 „betreffende de behandeling van het joodsche geldelijke vermogen“. Alle contante gelden, cheques, effecten, saldi en deposito's bij banken, postcheque- en girodienst en dergelijke instellingen moesten bij de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat, te Amsterdam, worden ingeleverd respec-

tievelijk overgeschreven. Deze verordening had alleen betrekking op het particuliere vermogen van de Joden; de zakelijke bezittingen waren uitgezonderd, aangezien zij reeds onder de verordeningen nrs. 189/1940 en 48/1941 vielen. In deze z.g. eerste Lippmann, Rosenthal & Co.-verordening werd een vrij maximum van f 1.000.— bepaald; tevens vielen buiten de verordening personen, wier zuiver vermogen de waarde van f 10.000.— niet te boven ging en wier belastbaar inkomen bovendien niet meer dan f 3.000.— bedroeg. Ten aanzien van dit vrije maximum, groot f 1.000.—, wil ik nog opmerken, dat dit mocht worden behouden, indien men inkomsten uit een of andere bron had; was dit niet het geval, dan was de desbetreffende persoon genoodzaakt, bij de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat aanvragen in te dienen om over een gedeelte van zijn depot of tegoed te kunnen beschikken. Te dien einde moest een zeer uitvoerig formulier worden ingevuld. De toegestane geldsommen bleven in de praktijk verre beneden het aangevraagde bedrag, terwijl deze firma als vergoeding voor haar „moeite” 1% over een bedrag tot f 1.000.— en 1½% daarboven met een minimum van f 1.50 berekende en dit niet over het toegestane, maar over het aangevraagde bedrag.

Door deze vermogens- respectievelijk inkomstenblokkeering dreigde het werk van het Comité voor Steun in het gedrang te komen. Door den Joodsche Raad voor Amsterdam kon echter worden bereikt, dat de aanvragen, om aan de verplichting tegenover het Comité voor Steun te kunnen voldoen, steeds moesten worden toegestaan. Wel moest een bewijs van den Joodsche Raad voor Amsterdam omtrent de grootte van deze verplichting worden overgelegd.

Een eveneens zeer ingrijpende maatregel was de verordening nr. 154/1941 van 11 Augustus 1941 „betreffende het joodsche grondbezit”. Elk stuk grond, dat geheel of gedeeltelijk aan een joodsche natuurlijke persoon, onderneming, rechtspersoon of vereeniging van personen toebehoorde, moest bij de Nederlandsche Administratie van Onroerende Goederen (Niederländische Grundstücksverwaltung), te Den Haag, worden aangegeven onder gebruikmaking van formulieren, die bij de Kamer van Koophandel en Fabrieken waren te verkrijgen. Als joodsch grondbezit werden ook de z.g. zakelijke rechten, zooals het recht van opstal, van erfpacht, hypotheek enz. aangemerkt. De bovengenoemde „Niederländische Grundstücksverwaltung” kon het beheer van joodsch grondbezit overnemen. Indien zij van deze bevoegdheid gebruik had gemaakt, kon zij alle rechtshandelingen verrichten, dus

het grondbezit ook geheel of ten deele vervreemden of bezwaren; eveneens kon zij haar bevoegdheden geheel of gedeeltelijk aan andere personen overdragen voor zoover zij deze personen met het daadwerkelijke beheer had belast (z.g. „Verwalter“). Van deze bevoegdheden is ruimschoots gebruik gemaakt. Practisch het geheele joodsche grondbezit werd successievelijk onder beheer gesteld en voor het grootste gedeelte verkocht. De bevoegdheden van de oorspronkelijke eigenaren werden volledig opgeschort. Hierbij deed zich soms de volgende eigenaardige situatie voor: indien het huis onder beheer van de „Niederländische Grundstücksverwaltung“ was gesteld, echter nog niet was verkocht, moesten de joodsche eigenaren van hun eigen huis, voor zoover zij dit zelven bewoonden, huur betalen.

In Augustus 1941 verscheen in de pers een algemeene kennisgeving van den Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming. Hierin werd medegedeeld, dat krachtens een opdracht, gegeven door den Rijkscommissaris, met ingang van 1 September 1941 leerlingen van joodschen bloede of die als zoodanig werden beschouwd, onderwijs slechts van leerkrachten mochten ontvangen, die eveneens van joodschen bloede waren of als zoodanig werden beschouwd. Dit had ten gevolge, dat met ingang van dien datum joodsche leerlingen niet langer in de onderwijsinstellingen mochten worden toegelaten, tenzij het zoodanige inrichtingen betrof, die alleen voor deze leerlingen waren bestemd. Hieraan werd nog toegevoegd, dat volgens de uitdrukkelijke aanwijzing van den Rijkscommissaris binnen den kortst mogelijken tijd tot de inrichting van de hierboven genoemde scholen zou worden overgegaan. Er werd nog eens uitdrukkelijk op attent gemaakt, dat joodsche en daarmede gelijkgestelde leerlingen van niet-joodsche personen geen onderwijs, in welken vorm ook, mochten ontvangen. Derhalve was het geven van club- of privaatlessen door niet-joodsche leeraren aan joodsche leerlingen verboden. Omgekeerd werd het joodschen of daarmede gelijkgestelden leerkrachten verboden, eenig onderwijs, in welken vorm ook, aan niet-joodsche leerlingen te geven. Dit mocht alleen aan joodsche leerlingen geschieden.

In aansluiting hierop heeft de Secretaris-Generaal zich door middel van een rondschriven tot de burgemeesters gericht. Hij wees er op, dat het vraagstuk betreffende het inrichten van joodsche onderwijsinstellingen niet zonder de krachtige medewerking van de gemeentebesturen kon worden opgelost; voor het lager onderwijs diende in het

algemeen de maatstaf te worden aangenomen, dat, wanneer een gemeente (of een gemeente met eenige randgemeenten te zamen) vijftig leerlingen van joodschen bloede had, **dan tot de oprichting van een afzonderlijke school voor deze leerlingen moest worden overgegaan.**

Voor het Ulo-, Middelbaar en het voorbereidend Hooger Onderwijs zou de Secretaris-Generaal in het algemeen zijn medewerking bij de oprichting van afzonderlijke inrichtingen van onderwijs verleen, indien zou blijken, dat het aantal leerlingen daarvoor voldoende was. Voorts gaf de Secretaris-Generaal den gemeentebesturen den raad, zich tot de Coördinatie-Commissie (zie blz. 26 e.v.) te wenden, indien moeilijkheden ten aanzien van de beschikbare joodsche leerkrachten bleken te bestaan en voorts, indien zich verdere vragen voordeden, die niet aanstonds het Departement betroffen. De toen nog bestaande Coördinatie-Commissie heeft in samenwerking met den Joodsche Raad voor Amsterdam voor dit doel „De Centrale Commissie voor het Joodsche Onderwijs”, te Amsterdam, ingesteld.

Terloops zij vermeld, dat na het ontbinden van de Coördinatie-Commissie in November 1941 de Centrale Onderwijs Commissie uitsluitend als onderafdeeling van den Joodsche Raad voor Amsterdam werkte. Zoodoende moest deze Onderwijscommissie in nauw contact met de verschillende gemeentebesturen treden. In de groote steden, zooals Amsterdam, Den Haag, Rotterdam etc. werden dientengevolge scholen voor het lager onderwijs opgericht, terwijl in kleinere gemeenten z.g. streekscholen werden ingesteld, waar de leerlingen uit verschillende naburige, kleine gemeenten werden bijeengebracht. Ook kwamen in de grootere plaatsen scholen voor het Ulo-, Middelbaar- en het voorbereidende Hooger Onderwijs.

In het algemeen kan worden gezegd, dat de Centrale Onderwijs Commissie uitstekend werk bij het oprichten en instandhouden van de scholen, in samenwerking met de gemeentebesturen, heeft verricht en dat de meeste gemeentelijke besturen zeer hebben medegewerkt. De subsidie van gemeentewege was f 80.— per scholier in het jaar. Dit bedrag was ver beneden de subsidie, die andere scholen per leerling ontvingen. Het tekort moest de joodsche gemeenschap weer opbrengen, hetgeen in feite ten laste van den Joodsche Raad voor Amsterdam kwam.

Op 15 September 1941 verscheen in de dagbladen een bekendmaking van den Commissaris-Generaal voor de Veiligheid; deze werd betiteld als „verordening over het optreden van Joden in het openbaar (eerste beschik-

king)". Zij berustte op art. 45 van de verordening nr. 138/1941 „betreffende de handhaving van de openbare orde" van 25 Juli 1941, waarin werd bepaald, dat deze Commissaris-Generaal de noodige maatregelen in het belang van de openbare orde en van de veiligheid van het openbare leven kon treffen, en te dien einde meer in het bijzonder rechtsvoorschriften op politieel gebied kon uitvaardigen. Op grond van dit artikel werd thans een aantal verbodsbepalingen uitgevaardigd, die gedeeltelijk van zeer ingrijpenden aard waren:

- 1) Het werd Joden verboden, deel te nemen aan openbare bijeenkomsten en gebruik te maken van openbare inrichtingen, voor zoover deze waren bestemd om der bevolking ontspanning, tijdverdrijf en voorlichting te bieden. Van dit tijdstip af mochten derhalve Joden niet meer parken, dierentuinen, café's, restaurants, hotels, pensions, schouwburgen, cabarets, variété's, bioscopen (dit was reeds verboden), sportinrichtingen, concerten, openbare bibliotheken, leeszaal en musea betreden.

Op deze bepalingen konden uitzonderingen worden toegestaan, mits de daartoe dienende lokalen of inrichtingen kenbaar werden gemaakt door borden, biljetten of opschriften met den tekst: „Joodsch lokaal (Joodsche bijeenkomst), alleen voor Joden toegankelijk". Voor het verstrekken van vergunningen voor dergelijke borden was bovengenoemde Commissaris-Generaal aangewezen, die echter zijn bevoegdheid aan de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung" — een door den „Sicherheitsdienst" speciaal voor joodsche vraagstukken in het leven geroepen orgaan, dat te Amsterdam was gevestigd — delegeerde. Als bemiddelend instituut moest de Joodsche Raad voor Amsterdam optreden; hier was voor hem een belangrijke taak weggelegd, waarvan hij zich ook zeer behoorlijk heeft gekweten. Dank zij zijn bemoeiingen en bemiddeling konden speciaal in Amsterdam, waar ongeveer 60 % en later nog meer van de joodsche bevolking woonde, en ook in andere steden verschillende lokalen, zooals café's, restaurants en ontspanningslokaliteiten, met dit doel worden opgericht. Gedeeltelijk beteekende dit zelfs een verbetering; er waren namelijk reeds vóór de bekendmaking van deze verordening in vele café's, restaurants etc. bordjes verschenen, die vermeldden, dat Joden niet waren gewenscht of voor hen de toegang zelfs was verboden. Het ophangen van deze bordjes geschiedde in het begin vrijwillig, maar later gedwongen. Hoezeer men een scheiding tusschen niet-joodsche en jood-

sche Nederlanders moet betreuren, toch moet worden toegegeven, dat in het kader van de toenmalige gebeurtenissen de speciaal joodsche lokalen den joodschen Nederlanders tenminste een verblijfs- en ontspanningsmogelijkheid boden en in zooverre de Joodsche Raad voor Amsterdam zeer verdienstelijk werk heeft gedaan. Buitendien werd hierdoor een aantal joodsche eigenaren en employés niet van zijn inkomsten beroofd. Een speciale afdeling: „Vergunningen, Joodsche Lokalen” werd hiervoor in het leven geroepen. Het verkrijgen van deze vergunningen ging nog met groote moeilijkheden gepaard: de Duitschers stelden maar steeds uit; blijkbaar wisten zij zelf niet, welke houding zij in deze aangelegenheid moesten aannemen. De Joodsche Raad voor Amsterdam meende, uit een onderhoud tusschen de voorzitters en de Duitschers te kunnen opmaken, dat voorloopig reeds het **aanvragen** van een dergelijke vergunning voldoende was, om een lokaal als joodsch aan te merken. De „Sicherheitspolizei” daarentegen liet de in een dergelijk café vertoevende arresteeren, en men vreesde toen reeds voor dezen het ergste; echter konden de voorzitters dezen keer met succes optreden. Zij toonden aan, dat dit advies op grond van een onderhoud met de Duitse autoriteiten door den Joodsche Raad voor Amsterdam was gegeven. Dientengevolge werden deze personen na enkele dagen weer vrijgelaten.

In verband met bovengenoemde bepaling moet ook het uitstekende werk van de van Leer-stichting worden genoemd. Ofschoon deze stichting eigenlijk onafhankelijk was, stond zij door persoonlijke — Prof. Dr. D. Cohen was mede bestuurslid — en later financieele banden in nauw contact met den Joodsche Raad voor Amsterdam; daarnaast vond een voortdurend overleg plaats. Deze stichting werd in Augustus 1941 door den heer van Leer in het leven geroepen, die als ondernemer van verschillende industriele bedrijven, o.a. de van Leer's Walswerken te Velsen, bekend was. In den loop van het jaar 1941 mocht hij met toestemming van de Duitschers naar Noord-Amerika emigreeren, waarbij hij echter van zijn fabrieken afstand moest doen. Vóór zijn vertrek bepaalde hij, dat de bedragen, voortvloeiende uit de liquidatie van zijn zaken, ter beschikking van bovengenoemde stichting zouden staan. Het doel van deze stichting was de verbreiding van Kunst in den ruimsten zin onder de Joden in Nederland. Zodoende was het mogelijk, dat door en voor Joden muziek-, tooneel- en schilderkunst werd beoefend. In dit verband wil ik alleen noemen: het „Joodsche Symphonie Orkest” onder leiding van den heer Albert van Raalte met medewerking van bekende ont-slagen artisten, zooals b.v. Sam Swaap, Rosa Spier; het

optreden van Henriette Davids en vele anderen. Uit de liquidatie van de van Leer-bedrijven werd een bedrag van ongeveer f 600.000.— geïnd, ofschoon een veel hogere geldsom mocht worden verwacht. De Deutsche autoriteiten pasten toen reeds het systeem toe, joodsche bedrijven ver onder de normale waarde te doen verkoopen. Door deze omstandigheden kon de van Leer-stichting niet de vlucht nemen, die zij anders zonder twijfel had genomen. Zij had dan ook later met financieele moeilijkheden te kampen, zoodat zij haar werkzaamheden moest beperken. Echter heeft zij op artistiek gebied tot ongeveer Juli 1942 — het begin van de deportatie — veel kunnen presteeren. Haar taak was daarom zoo belangrijk, omdat door bovengenoemde verordening van 15 September 1941 Joden het bezoeken van elke artistieke vertooning werd verboden. Ook deze bepalingen waren echter niets anders dan een sanctie van een toen reeds bestaanden toestand; de toegang tot dergelijke ontspanningsmogelijkheden was nl. Joden reeds geruimen tijd vóór 15 September 1941 door middel van borden („Voor Joden Verboden”) ontzegd. Dank zij de van Leer-stichting was deze kunstbeoefening voor en door Joden mogelijk. Door de Deutsche autoriteiten werd nog bepaald, dat uitsluitend joodsche kunst mocht worden uitgevoerd; er mocht dus alleen muziek- en tooneelkunst van joodsche scheppende kunstenaars worden beoefend, terwijl uit den aard der zaak hetzelfde mutatis mutandis voor de schilderkunst gold. Vermeld dient te worden, dat voorzitter van deze stichting Mr. Dr. L. E. Visser en na diens overlijden de heer Albert Spanjaard was.

- 2) Voorts bepaalde art. 2 van deze verordening nr. 138/1941 van 15 September 1941, dat aan Joden het directe of indirecte deelnemen aan openbare markten, met inbegrip van de veemarkten, openbare veilingen en goederenbeurzen, alsmede het betreden van abat-toirs, was verboden. Ook op deze bepaling konden uitzonderingen worden toegestaan.

Dit voorschrift raakte zoowel de joodsche koopers als ook verkoopters; het betreden van dergelijke markten was 14 dagen na afkondiging van deze verordening voor Joden verboden.

De Nederlandsche Bond van Marktkoopliedenvereenigingen richtte direct na de bekendmaking van deze verordening een schrijven aan den Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, waarin hij op de funeste gevolgen voor de joodsche grotsiers, winkeliers, marktkooplieden en venters wees;

tevens toonde hij aan, dat ook de niet-joodsche marktkooplieden hierdoor ernstig in hun bestaan werden bedreigd. Deze Bond verzocht bovengenoemden Secretaris-Generaal, bij de bezettende autoriteiten derhalve er op aan te dringen, dat op uiterst soepele wijze uitzonderingsvergunningen zouden worden verleend. Ook de Joodsche Raad voor Amsterdam deed pogingen in dezen geest. Het resultaat van deze bemoeiingen was, dat voor een aantal gegadigden vergunningen werden verstrekt, echter met een beperkten looptijd. Tegen het einde van het jaar 1941 waren vrijwel alle joodsche handelaren van de markten etc. verdwenen. Voor het gewone joodsche publiek, dat geregeld op de markten placht te koopen, werden geen vergunningen verstrekt. Dit feit zou geen groot gewicht in de schaal hebben gelegd, indien niet reeds in Amsterdam den Joden door middel van bordjes („Voor Joden Verboden") het betreden van algemeene groenten-, visch- en slagerswinkels was ontzegd. Hierbij moet ik opmerken, dat in alle andere gemeenten het betreden van deze winkels wel mocht geschieden; in Amsterdam echter woonde meer dan de helft van de joodsche bevolking.

Om aan deze moeilijkheden het hoofd te kunnen bieden, moest door den Joodsche Raad voor Amsterdam een speciale afdeling „Groenten" in het leven worden geroepen, om den in- en verkoop van groenten in Amsterdam te organiseren. Een aantal groentehandelaren werd verzocht, voor de joodsche gemeenschap inkoopten bij de markthallen te doen. Zij mochten echter alleen bij speciaal hiervoor aangewezen grossiers koopen, die N.S.B.ers waren. Wel is waar werd in overeenstemming met de bevolkingssterkte 10% groenten voor de Joden gereserveerd, maar het grootste gedeelte was van zeer slechte kwaliteit — een keuze hadden zij niet —, terwijl fruit alleen aan ziekenhuizen mocht worden geleverd. Om betere kwaliteit groenten te krijgen, moest extra-geld in de kisten worden gedeponeerd, zoodat naast de gebruikelijke en extra provisie voor de z.g. grossiers ook deze bedragen moesten worden betaald. Indien gedurende den zomer echter de aanvoer van groenten zeer groot was, werden de joodsche handelaars verplicht, vaak een grooter kwantum af te nemen, dan mogelijk was te verkoopen, zoodat hierdoor bederf en schade ontstonden. Daarentegen moesten deze artikelen tegen de vastgestelde prijzen worden verkocht. Hierdoor bleef voor de joodsche handelaren, die allen voor eigen rekening kochten, vrijwel geen winst-marge over. Mede door den verkoop van enkele luxe-artikelen verdienden zij een bedrag, dat als noodzakelijk levensonderhoud gold (wekelijks circa f 25.— per gezin). De lasten stegen echter door

de extra-onkosten spoedig, zoodat de handelaren zelfs dit weekloon niet behaalden. Zoodoende moest hiervoor eveneens de hulp van den Joodsche Raad voor Amsterdam worden ingeroepen, die aan de handelaren, marktlieden en winkeliers een bijdrage op hun weekloon gaf. Buitendien verstrekke de Joodsche Raad voor Amsterdam aan de handelaren, die bij de markthallen kochten en niet over voldoende kapitaal beschikten, een suppletiebedrag en dekte tevens de borgtochten, die moesten worden gesteld. Ook de organisatie van den verkoop moest door den Joodsche Raad voor Amsterdam ter hand worden genomen. Te dien einde werden in overleg met de Deutsche autoriteiten de markten Waterlooplein (Centrum), Gaaspstraat (Zuid) en Joubertstraat (Oost) — later nog Minervaplein (Zuid) — benevens een aantal joodsche winkels geopend, die uitsluitend voor het joodsche publiek waren bestemd. Om te voorkomen, dat bij de toen heerschende groenteschaarschte personen zich naar twee of meer distributieplaatsen zouden begeven, werd door den Joodsche Raad voor Amsterdam bepaald, dat iedere koper zich bij den Joodsche Raad voor Amsterdam voor één van deze koopgelegenheden moest laten inschrijven — waarbij hij in zijn keuze werd vrijgelaten. Hij ontving een bewijs van inschrijving, dat bij elken inkoop moest worden getoond. Hierdoor trachtte men, een zoo rechtvaardig mogelijke verdeling te bereiken, waarin men ook in het algemeen slaagde.

De bemoeiingen van den Joodsche Raad voor Amsterdam betreffende de slagerswinkels waren in het begin beperkt. Enkele slagerijen werden door de Deutsche autoriteiten als joodsche winkels erkend. De Joodsche Raad voor Amsterdam moest alleen zijn bemiddeling voor het aanvragen van vergunningen en bordjes bij de Deutsche autoriteiten verleen. Voor het verkrijgen en de distributie van het vleesch zorgden de slagers zelf, waarbij hun ook enkele grossiers werden aangewezen. Wel wil ik er nog op wijzen, dat het hier uitsluitend niet-ritueel vleesch betrof. Pas later — in Juli 1943 — na de groote razzia's in Amsterdam moesten ook de organisatie en distributie van vleesch door den Joodsche Raad voor Amsterdam ter hand worden genomen.

Het betreden van vischwinkels was, zooals reeds gemeld, voor het joodsche publiek in Amsterdam eveneens verboden. Speciaal joodsche zaken werden hiervoor niet aangewezen, zoodat de joodsche bevolking te Amsterdam geen visch kon koopen. In alle andere plaatsen was dit wel het geval.

3) Art. 3 van dezelfde verordening bepaalde, dat voor

het blijvend of tijdelijk veranderen van woon- of van de gewone verblijfplaats door Joden een vergunning werd vereischt.

Het uitreiken van deze vergunning werd aan den Commissaris-Generaal voor de Veiligheid opgedragen, die zijn bevoegdheid weer aan de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ delegeerde.

Hieruit vloeide voort, dat zoowel het verhuizen als ook het reizen van dit tijdstip af van een vergunning afhankelijk was. Als bemiddelend orgaan voor het verkrijgen van deze vergunningen werd weer de Joodsche Raad voor Amsterdam aangewezen en wel door een officieele mededeeling van den Rijkscommissaris betreffende verhuis- en reisvergunningen d.d. 5 December 1941. Reeds vroeger — nl. op 23 September 1941 — werd eenzelfde opdracht door de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ aan de voorzitters gegeven. Dientengevolge werd door den Joodsche Raad voor Amsterdam de afdeling „Verhuis- en Reisvergunningen“ opgericht, die te Amsterdam en in het geheele land onderafdeelingen had.

Wat de verhuisvergunningen aangaat, wil ik opmerken, dat reeds op 17 April 1941 de „Sicherheitspolizei“ heeft medegedeeld, dat verhuizingen van Joden uit Amsterdam, ten einde zich in een andere plaats te vestigen, niet meer mochten plaats vinden. Deze laatste mededeeling werd alleen in het Joodsche Weekblad gepubliceerd.

De aanvragen voor vergunningen geschieden op formulieren, die in de Duitsche taal waren gesteld en door de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ waren ontworpen; hierop moesten naast de uitvoerige personalia nauwkeurig de redenen van de verhuizing in de Duitsche taal worden opgegeven, terwijl de Joodsche Raad voor Amsterdam de dringende noodzakelijkheid van de verhuizingen moest bevestigen.

Over het doel van dit vergunningsstelsel tastte men aanvankelijk in het duister. Als richtlijnen werden aangenomen, dat men naar buurten mocht verhuizen, waar veel Joden woonden en/of die voor de „Wehrmacht“ waren verboden. Spoedig werden de secretarissen van den Joodsche Raad voor Amsterdam, die met de leiding van het reis- en verhuisbureau waren belast, bij de Duitsche autoriteiten geroepen. Op de voor de Duitschers typeerende manier werd hun gevraagd, waarom zij zich niet aan de instructies hielden, hoewel deze nooit waren verstrekt. Toen de secretarissen van den Joodsche Raad voor Amsterdam op dit feit wezen, ontvingen zij ten antwoord, dat zij dan de richtlijnen zouden geven. Het gevolg hiervan was een instelling van drie wijken te Amsterdam, waarnaar Joden mochten verhuizen; te weten

1) omgeving van het Waterlooplein, de Nieuwmarkt en Plantagebuurt (Centrum), 2) Transvaalbuurt (Oost) en 3) Rivierenbuurt (Zuid). Onmiddellijk werd door den Joodsche Raad voor Amsterdam een poging van Duitsche zijde geconstateerd om door middel van verhuisvergunningen tot ghetto-vorming te komen. Een dergelijk ghetto-streven werd reeds eerder — in het begin van het jaar 1941 naar aanleiding van bovenvermelde Februari-gebeurtenissen — opgemerkt. De Joodsche Raad voor Amsterdam kon toen door middel van een uitgebreid rapport de ondoelmatigheid en onmogelijkheid van een ghetto te Amsterdam aantonen. Men wees er op, dat zelfs in die wijk, welke de Duitschers als voornamelijk joodsch beschouwden (dat was ongeveer bovengenoemde wijk 1), meer niet-joodsche dan joodsche families waren gehuisvest. Een eventueele verhuizing van niet-joodsche inwoners uit deze wijk zou derhalve een groot economisch bezwaar medebrengen. Men kon ook aantonen, dat daar en overal elders de joodsche Nederlanders in volle harmonie met hun landgenooten leefden. Zodoende bereikte men, dat de Duitschers niet openlijk tot een ghetto-vorming durfden over te gaan. Thans trachtten zij door middel van verhuisvergunningen speciale wijken te vormen, om op minder in het oog vallende manier ghetto's te ontwikkelen. Terloops zij opgemerkt, dat zij ook voor andere groote steden, zooals Den Haag, Rotterdam en Utrecht, een dergelijk doel nastreefden; echter is het tot uitvoering in deze plaatsen niet gekomen, mede doordat de Joodsche Raad voor Amsterdam deze aangelegenheid wist te traineeren.

De Joodsche Raad voor Amsterdam trachtte dit nieuwe ghetto-streven van Duitsche zijde tegen te gaan. Men kon dit op bevredigende manier bereiken door verhuizingen naar deze wijken zooveel mogelijk tegen te werken. Er werden speciale ambtenaren aangesteld, die zich bij een verhuizing naar deze wijken van de noodzakelijkheid hiervan overtuigden. Daarentegen was men bij verhuizingen binnen de wijken zelf soepeler. Bij uitzondering stonden de Duitschers verhuizingen uit de wijken toe, en wel in gevallen van huwelijk, voor dienstboden en jonge kinderen, die bij hun ouders wilden gaan inwonen. Natuurlijk werden deze laatste verhuizingen door den Joodsche Raad voor Amsterdam krachtig gesteund.

Deze tegen- resp. medewerking kon uit den aard der zaak, zelfs in joodsche kringen, niet openbaar worden gemaakt, omdat men dit aan de Duitschers niet mocht en kon kenbaar maken. Maar hierdoor werd het gedrag van deze afdeeling door het publiek vaak verkeerd beoordeeld en men kwam in een zeer moeilijke positie. Dit deed zich vooral in de maanden Maart, April en Mei

1942 voor, toen de Duitschers in Amsterdam op groote schaal tot de inventarisatie van de inboedels overgingen en verschillende groepen Joden dachten, hun meubilair door een verhuizing naar een van de drie wijken te kunnen redden. Terecht werd echter door den Joodsche Raad voor Amsterdam het voorkomen van ghetto-vorming van grooter gewicht geoordeeld dan het eventueel redden van de inboedels; of men in deze redding zou slagen, was bovendien toch twijfelachtig, hetgeen later door de feiten werd bevestigd (achteraf zou n.l. blijken, dat de inventarisatie niets anders dan een voorlooper van de deportatie was). Herhaaldelijk werden ook aan verhuizingen van of naar speciale provincies moeilijkheden in den weg gelegd, zooals b.v. in Januari 1942 voor de provincies Noord- en Zuid-Holland, Groningen en Overijssel. Maar men kon deze in den loop van den tijd steeds eenigermate opheffen. Het verstrekken van de vergunningen zelf geschiedde, zooals gezegd, door de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung". De vergunningen werden op een zeer willekeurige wijze verstrekt; het gebeurde wel eens, dat aanvragen van families, die in een en hetzelfde perceel woonden en gemeenschappelijk naar een ander wilden verhuizen, gedeeltelijk werden toegestaan, gedeeltelijk afgewezen. Uit den aard der zaak had de Joodsche Raad voor Amsterdam op deze beslissingen in het geheel geen invloed; ten onrechte werd hij derhalve vaak door het publiek hiervoor aansprakelijk gesteld. Om te voorkomen, dat Joden zonder een voorafgaande vergunning verhuisden, werd op bevel van de Deutsche autoriteiten aan de Bevolkingsregisters opgedragen, er nauwkeurig aantekening van te houden, of Joden, die waren verhuisd, al of niet in het bezit van een verhuisvergunning waren. Voor zoover dit niet het geval was, maar de desbetreffende personen toch waren verhuisd, moest dit onmiddellijk aan de Deutsche politie-autoriteiten worden opgegeven. Indien derhalve de feitelijke verhuizing reeds had plaats gevonden en men naar het Bevolkingsregister ging om zich te laten overschrijven, was men van de mede- of tegenwerking van den desbetreffenden ambtenaar afhankelijk. Was men van dezen kant welwillend gezind, dan stuurde men de menschen eerst voor het aanvragen van een verhuisvergunning naar den Joodsche Raad voor Amsterdam; daarentegen namen beambten, die niet medewerkten, de verhuizing wel op, maar gaven tevens de toedracht van dit feit aan de Deutsche politie-autoriteiten door, met alle gevolgen van dien voor de desbetreffende joodsche familie. Een overschrijving zonder vergunning, waarbij tevens de Deutsche autoriteiten niet op de hoogte werden gesteld, geschiedde slechts zeer sporadisch, aangezien

toen de Nederlandsche autoriteiten de Duitsche voorschriften nog niet durfden te saboteeren.

In October 1942 werd een algemeen verhuisverbod binnen het z.g. „Sperr“-gebied van Zeeland, Noord- en Zuid-Holland en een gedeelte van Utrecht en Noord-Brabant afgekondigd. De Joodsche Raad voor Amsterdam kon deze nieuwe moeilijkheden ondervangen, doordat hij de verschillende provinciale evacuatie-bureaux wist te bewegen, hun bevoegdheid tot het verstrekken van vergunningen aan den Joodsche Raad voor Amsterdam te delegeren of te bepalen, dat Joden zonder hun toestemming mochten verhuizen, mits zij in het bezit van een vergunning, afgegeven door de Duitsche autoriteiten, waren.

In verband met de verhuisvergunningen wil ik ook de werkzaamheden van het „Gemeentelijk Bureau voor Joodsche Inkwartiering“ releveeren. De oprichting van dit bureau hield verband met de evacuatie van Joden uit de verschillende provincies naar Amsterdam. In Januari 1942 begon de eerste evacuatie en wel uit Zaandam, die zeer spoedig door andere werd gevolgd, waarbij de Joden in het begin hun meubilair geheel of gedeeltelijk wel, daarentegen later niet meer mochten medenemen. Het onderbrengen van deze families in Amsterdam bracht groote moeilijkheden mede. In samenwerking met het Gemeentebestuur van Amsterdam en met goedkeuring van de Duitsche autoriteiten werd derhalve het „Gemeentelijk Bureau voor Joodsche Inkwartiering“ ingesteld. Dit bureau was wel is waar een gemeentelijk instituut, het personeel bestond echter uit Joden — behalve het hoofd van het bureau —, terwijl alle kosten aan dit bureau verbonden voor rekening van den Joodsche Raad voor Amsterdam kwamen. Dit bureau kreeg de bevoegdheid, de geëvacueerden bij Joden in de drie wijken in te kwartieren. De inkwartiering mocht alleen bij Joden geschieden; voor zoover het gemengd-gehuwden betrof, mochten dezen eveneens bij gemengd-gehuwden worden ingekwartierd. Het bureau begon zijn werkzaamheden met het instellen van een onderzoek naar de in deze wijken door Joden bewoonde woningen. Het resultaat van deze enquête dreigde te niet te worden gedaan, doordat verhuizingen na de enquête plaats vonden. Er was derhalve een krachtige samenwerking tusschen het gemeentelijk bureau en de verhuisafdeeling van den Joodsche Raad voor Amsterdam noodzakelijk. In een bespreking werd derhalve bepaald, dat voor alle verhuizingen van, naar of binnen de wijken de toestemming van bovengenoemd bureau moest worden verkregen. Bij het aanvragen van de verhuisvergunningen merkte over het algemeen het publiek weinig van het verstrekken van

deze gemeentelijke goedkeuring, aangezien het verhuisbureau deze vergunning voor de aanvragers verzorgde. Alleen bij een afwijzende beslissing werd met de desbetreffende personen door het inkwartieringsbureau overleg gepleegd. Het „Gemeentelijk Bureau voor Joodsche Inkwartiering“ trachtte zooveel mogelijk moeilijkheden, die zich door de inkwartiering voordeden, te elimineeren; indien een samenleving onmogelijk bleek te zijn, ging het tot inkwartiering bij andere families over.

Voor de inkwartiering zelf was geen toestemming van de Deutsche autoriteiten vereischt; alleen moest na verloop van een bepaalden tijd bij de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ een lijst worden ingediend, die o.a. vermeldde, waar de menschen werden ingekwartierd. Deze lijsten werden met een stempel voorzien, waarna de desbetreffende evacués zich in het Bevolkingsregister te Amsterdam konden laten overschrijven.

Naast deze hulp moest de Joodsche Raad voor Amsterdam ook nog verdere assistentie aan evacués verleenen. Een speciale Evacuatie-afdeeling werd derhalve in het leven geroepen, die voornamelijk directen steun bij de verhuizing tot taak had. Zooals reeds vermeld, begon de eerste evacuatie in Januari 1942, die spoedig door vele andere werd gevolgd. Het streven van de Duitschers was, de Joden zooveel mogelijk in Amsterdam te concentreren. In het begin dacht men alleen aan deze mogelijkheid; doch later bleek, dat dit eigenlijk als een voorlooper van de deportaties moest worden beschouwd, waarvan toen wel is waar nog geen sprake was. De opdrachten tot deze evacuaties werden door de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ verstrekt. Zij berustten feitelijk op geen enkelen rechtsgrond ¹⁾. Of het speciale bevelen uit Berlijn betrof, is nooit bekend geworden. Ik kan alleen het vermoeden uitspreken, dat de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ de deportaties op deze manier wilde vergemakkelijken. In het begin mochten de evacuaties gedeeltelijk onder medeneming van het meubilair geschieden; doch later werd dit niet meer toegestaan. Men mocht toen alleen nog lijfgoed en bedden medenemen. Het verstrekken van de evacuatie-opdrachten geschiedde meestal op een zeer korten termijn; er werden hiervoor vaak slechts twee of drie dagen toegestaan, zoodat de bijstand van de Evacuatie-afdeeling zeer noodig was. Deze heeft speciaal haar hulp verleend bij het overbrengen van zieken en ouden van dagen, het verkrijgen

¹⁾ Indien ik in dit geschrift van rechtsgrond spreek, bedoel ik de verordeningen van den Rijkscommissaris en zijn organen, waarbij ik buiten beschouwing laat, dat de meeste verordeningen — en zeker ten opzichte van de joodsche Nederlanders — den volkenrechtelijken toets niet kunnen doorstaan.

van distributiebescheiden en heeft zich tevens met de transporten van goederen belast, voor zoover deze door de evacués mochten worden medegenomen.

Ten opzichte van de reisvergunningen werd door de Deutsche autoriteiten een onderscheid tusschen de z.g. korte en permanente reisvergunningen gemaakt. De eerste groep werd met een maximumduur van vier dagen verstrekt; voor reizen van vijf dagen en langer was een permanente reisvergunning vereischt. Deze z.g. korte reisvergunning mocht in het begin door den Joodsche Raad voor Amsterdam mondeling worden verstrekt, mits zij voor een dringend doel, waarbij een economisch belang op het spel stond, en voor dringende familie-aangelegenheden diende. Hierbij deed zich de moeilijkheid voor, dat Joden, die in het bezit van een dergelijke vergunning waren, bij aanhouding door de Duitschers niet konden aantoonen, dat zij werkelijk met toestemming reisden: de vergunningen mochten immers alleen mondeling worden gegeven. Door den Joodsche Raad voor Amsterdam werd dit ondervangen, doordat hij voor de noodige administratieve kosten een klein bedrag in rekening bracht (f 0.25, voor onvermogenen gratis) en als bewijs hiervoor een strookje afgaf. Dit strookje diende dan wel als bewijs voor een vergunning, hetgeen over het algemeen ook door de controleerende ambtenaren als zoodanig werd erkend. Op last van de Deutsche autoriteiten mochten van Februari 1942 af alleen nog vergunningen voor twee dagen worden verstrekt. Terloops zij opgemerkt, dat de Joodsche Raad voor Amsterdam de administratieve kosten voor het verstrekken van deze vergunningen op f 0.10 terugbracht. In Mei 1942 werd den Joodsche Raad voor Amsterdam geheel verboden, nog korte reisvergunningen af te geven. Deze werden uitsluitend door de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ verstrekt. Aangezien de Joodsche Raad voor Amsterdam het als zijn taak beschouwde, zooveel mogelijk de Joden te helpen, verleende hij gedurende de periode van 15 September 1941 tot Mei 1942 zeer veel reisvergunningen. Er werden door het reisbureau met zijn onderafdeelingen ongeveer 340.000 vergunningen verstrekt. Sedert het tijdstip, dat de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ de afgifte van deze korte reisvergunningen zelf ter hand nam, was practisch het reisverkeer voor de Joden afgelopen, omdat alleen in zeer sporadische gevallen dergelijke vergunningen werden verleend. Ook voor het verkrijgen van deze vergunningen gaf de Joodsche Raad voor Amsterdam zijn bemiddeling.

De z.g. permanente reisvergunningen werden in hoofdzaak alleen voor scholieren, leeraren en medewerkers van den Joodsche Raad voor Amsterdam verstrekt; ver-

der voor enkele reizigers en forensen, voor zoover deze laatsten direct of indirect ten behoeve van de „Wehrmacht” werkten. De permanente reisvergunningen werden over het algemeen voor een periode van één maand verleend. De aanvragen geschieden evenals bij de verhuisvergunningen op speciale formulieren, waarbij de redenen nauwkeurig moesten worden opgegeven en gedocumenteerd.

Zooals ik reeds heb aangetoond, werden ten gevolge van deze verordening van 15 September 1941 „betreffende het optreden van Joden in het openbaar” verschillende soorten vergunningen door de Deutsche autoriteiten verstrekt, zooals verhuis- en reisvergunningen, bordjes voor joodsche lokalen etc. Uit den aard der zaak was het voor de voorzitters van den Joodsche Raad voor Amsterdam onmogelijk, al deze vergunningen bij de Deutsche autoriteiten zelf te behandelen. Er werd derhalve een speciale afdeling in het leven geroepen, die voor dergelijke aangelegenheden het dagelijksche contact met de Deutsche autoriteiten tot taak had. De afdeling, die hiermede was belast — de z.g. „Expositur” —, werd in de onmiddellijke nabijheid van de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung” gevestigd. Om het verkeer met de Deutsche autoriteiten te vergemakkelijken, bestonden haar employés hoofdzakelijk uit Joden van Deutsche origine.

Op 18 September 1941 verscheen de verordening nr. 180/1941 „houdende verbindendverklaring voor het bezette Nederlandsche gebied van een beschikking van den Rijksminister van Economische Zaken betreffende het blokkeeren van het binnenlandsch vermogen van de naar Nederland geëmigreerde joden”. Joden, die na 3 Augustus 1931 uit het gebied van het Groot-Duitsche Rijk naar Nederland waren geëmigreerd en op genoemd tijdstip de Deutsche nationaliteit bezaten, mochten over hun vermogenswaarden, welke zich in het Groot-Duitsche Rijk bevonden, niet zonder meer beschikken. Dit beteekende een verdere belasting van het budget van den Joodsche Raad voor Amsterdam.

Een verdere bedreiging voor het economische leven van de Joden vormde verordening nr. 198/1941 van 22 October 1941 „betreffende de regeling van het uitoefenen van een beroep door joden”. Thans werd de mogelijkheid geopend, dat op grond van instructies, uitgevaardigd door den Rijkscommissaris of een door dezen aan te wijzen dienst, het uitoefenen van een werkzaamheid als beroep, in een bedrijf, dan wel meer in het algemeen om daarmede geld te verdienen, door Joden, van een vergunning of van voorwaarden afhankelijk kon wor-

den gesteld of wel geheel kon worden verboden. Deze instructies konden op groepen van personen of op afzonderlijke personen betrekking hebben. De bepalingen betreffende de ontslag-beperking waren op Joden niet toepasselijk. Verder werd nog een regeling getroffen voor het geval de opzeggingstermijn door den werkgever volgens rechtsvoorschrift dan wel overeenkomst langer dan 3 maanden was of de overeenkomst door het verstrijken van tijd op een na 31 Januari 1942 vallenden dag zou beëindigd zijn geweest. Ten slotte werd nog bepaald, dat rechten op pensioen, op verzorging of anderszins in een terstond uit te keeren schadevergoeding konden worden veranderd.

Van de mogelijkheden, die deze verordening bood, is een zeer ruim gebruik gemaakt, vooral door een uitvoeringsbesluit van den Rijkscommissaris d.d. 30 Juni 1942, waarop ik nog nader zal terugkomen.

Volgens verordening nr. 199/1941 d.d. 22 October 1941 „betreffende het deelnemen van joden aan vereenigingen van personen en stichtingen zonder economisch doel” werd het aan Joden verboden, 1) dergelijke vereenigingen op te richten, aan de oprichting deel te nemen of lid hiervan te zijn of worden, 2) aan de oprichting van een dergelijke stichting deel te nemen of uit het vermogen hiervan direct of indirect voordeel te trekken en 3) voor een dergelijke vereeniging of stichting werkzaam te zijn. Op uitsluitend joodsche vereenigingen en stichtingen waren deze verbodsbepalingen niet toepasselijk. Derhalve moesten de Joden hun lidmaatschap van alle Nederlandsche weldadigheidsvereenigingen, zooals het Roode Kruis, Groene Kruis, diverse reddingsmaatschappijen, armenzorg etc. beëindigen.

Verordening nr. 200/1941 „houdende regeling betreffende het doen verrichten van arbeid in joodsche huishoudingen” van 22 October 1941 verbood, dat niet-joodsche personen in huishoudingen van gezinnen, waarvan een Jood het hoofd was of waarvan een Jood langer dan vier weken ononderbroken deel uitmaakte, werk verrichtten. Reeds werkzaam personeel moest uiterlijk per 1 Januari 1942 worden ontslagen. Dit verbod trof derhalve niet alleen vol-joodsche, maar ook gemengd-gehuwde gezinnen. Wel was volgens art. 4 dezer verordening vrijstelling van deze bepalingen mogelijk. Voor het verkrijgen van deze vergunningen heeft de Joodsche Raad voor Amsterdam zijn medewerking eveneens verleend. Hij slaagde er inderdaad in, een aantal uitzonderingen voor oude en hulpbehoevende personen te verkrijgen. Hiermede was echter de taak van den Joodsche

Raad voor Amsterdam in verband met deze verordening niet beëindigd. Een groot aantal gezinnen moest trachten, hun niet-joodsche huishoudelijke hulp door joodsche te vervangen. Om dit mogelijk te maken, werd door den Joodsche Raad voor Amsterdam een afdeling „Arbeidsbemiddeling” opgericht. Hierdoor werd een dubbel doel bereikt: men kon zoowel ontslagen werkkrachten weer aan werkzaamheden en daarmee aan inkomsten helpen, als ook zooveel mogelijk de ontstane leemte in huishoudelijk personeel aanvullen. Opgemerkt dient te worden, dat over het algemeen de vraag grooter dan het aanbod was; derhalve kregen groote gezinnen en hulp-behoevenden de voorkeur bij hun vraag naar personeel.

In het Joodsche Weekblad verscheen op 14 November 1941 een bekendmaking van de Deutsche autoriteiten, waarin werd bepaald, dat voor alle cultureele bijeenkomsten van Joden een vergunning noodig was, behalve voor het onderwijs of de uitoefening van den godsdienst. Hiermede wilde men het cultureele leven nog meer aan banden leggen. Op dit tijdstip namelijk was aan Joden, zooals ik reeds aantoonde, het betreden van schouwburgen, concertzalen, bioscopen etc. verboden. Men trachtte dit niet alleen door joodsche muziek-, tooneel- en schilderskunst te vervangen, maar ook door particuliere bijeenkomsten, waarvoor zich veelal ook niet-joodsche kunstenaars ter beschikking stelden, om zoodoende de joodsche Nederlanders toch aan het algemeene cultureele leven te doen deelnemen. Dit feit was den Duitschers een doorn in het oog; derhalve voerden zij het bovengenoemde vergunningsstelsel in. De aanvragen moesten via den Joodsche Raad voor Amsterdam worden ingediend. Het bleek spoedig, dat vergunningen alleen werden verstrekt, indien het onderwerp van joodschen aard en de spreker resp. kunstenaar eveneens Jood was, terwijl bij kunstbeoefening zelfs de dichter, componist etc. Jood moest zijn. Derhalve konden bijeenkomsten van **algemeen**-cultureelen aard niet meer of alleen in het geheim plaats vinden.

Uit verschillende reeds genoemde bepalingen bleek o.a. duidelijk het streven van de Deutsche autoriteiten, de Joden uit het algemeen-cultureele leven uit te schakelen. Geheel in overeenstemming hiermede bepaalde verordening nr. 211/1941 „betreffende de Nederlandsche Kultuurkamer” van 22 November 1941 in art. 10, dat Joden of joodsch-vermaagschapte personen (dat zijn degenen, die met een Jood waren gehuwd of daarmee in concubinaat leefden) geen lid van de Nederlandsche Kultuurkamer of van een vereeniging van personen, die lid van de Neder-

landsche Kultuurkamer was of moest zijn, konden worden. In tegenstelling tot de meeste andere verordeningen werden hier zelfs half-Joden zonder meer als Joden beschouwd, terwijl voor andere — oorspronkelijk niet-joodsche — personen het lidmaatschap tot de joodsch-kerkelijke gemeenschap op 9 Mei 1940 voldoende was, om voor de Kultuurkamer als Jood te worden aangemerkt. Gezien de gedeeltelijke mislukking van de Nederlandsche Kultuurkamer — immers vele kunstenaars hebben geweigerd, lid te worden — en het feit, dat de joodsche kunstenaars uit het algemeen-cultureele leven reeds waren verwijderd, was deze verordening niet van zeer ingrijpenden aard. Buitendien kon de Secretaris-Generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten in bijzondere gevallen toestaan, dat vereenigingen van personen of stichtingen, die lid van de Nederlandsche Kultuurkamer moesten zijn, van deze verplichting werden vrijgesteld, indien haar leden uitsluitend Joden waren of indien het stichtingsvermogen uitsluitend ten bate van Joden werd aangewend. Van deze mogelijkheid tot vrijstelling werd voor bovengenoemde van Leerstichting gebruik gemaakt, zoodat vele joodsche kunstenaars daar hun krachten konden ontplooiën, ofschoon dit wegens de beperkte middelen van deze stichting en den algemeen noodtoestand, waarin de joodsche Nederlanders en buitenlanders verkeerden, niet voor allen mogelijk was.

Een zeer belangrijk onderdeel uit de historie van den Joodsche Raad voor Amsterdam vormden de werk-kampen, waarmede in Januari 1942 een begin werd gemaakt. Reeds in een onderhoud van April 1941, tusschen de voorzitters van den Joodsche Raad voor Amsterdam en de Deutsche autoriteiten, werd door de laatsten steeds er op aangedrongen, gegevens betreffende de joodsche werkloozen te verkrijgen. Tot het einde van het jaar 1941 wisten de voorzitters deze aangelegenheid te traineeren. Maar thans werden verschillende nieuwe argumenten naar voren gebracht, die het vraagstuk van joodsche werkloozen in een ander licht stelden. De Deutsche autoriteiten gaven eerst te kennen, dat het in het algemeen-Nederlandsche noch in het joodsche belang was, indien zooveel Joden werkloos rondliepen. Inderdaad was het aantal joodsche werkloozen percentsgewijs groot en wel door het feit, dat ten gevolge van de Deutsche anti-semietische maatregelen de Joden uit het bedrijfsleven

en het ambtenarenapparaat waren verwijderd. Men stelde nu voor, dezen in kampen te werk te stellen, waarbij er op werd gewezen, dat dit reeds met de niet-joodsche werkloozen het geval was. De werkkampen zouden onder toezicht van de „Nederlandsche Heide-Maatschappij” — dus een Nederlandsch instituut — staan; de taak zou uit het ontginnen van land, hulp bij het oogsten etc. bestaan; het werk zou derhalve voor de voedselvoorziening en zuiver in het belang van het geheele Nederlandsche volk plaats vinden. Voor de in kampen vertoevendenden zouden dezelfde voorwaarden als voor de tewerkgestelden in niet-joodsche kampen gelden, dus een verlof na een zekere periode (ik meen, dat dit om de drie weken was), een normaal post- en briefverkeer, behoorlijke ligging, verzorging etc. Alleen het loon zou voor Joden lager dan dat voor hun niet-joodsche landgenooten zijn. Gezien het algemeen-Nederlandsche belang, dat volgens de besprekingen ermede tevens gediend was, en het feit, dat deze personen, behalve wat het loon betrof, met niet-joodsche kampbewoners waren gelijkgesteld, meende de Joodsche Raad voor Amsterdam, zich niet aan medewerking te mogen onttrekken. Er werd derhalve aan de aanwijzing van werklooze Joden medegewerkt. In het begin werden alleen jonge mannen tot 30 jaar voor de werkkampen gekeurd, later moesten ook andere jaargangen worden opgeroepen. Vrijgesteld waren personen, die voor „Verwalter”, de „Wehrmacht” etc. werkten. Medewerkers van den Joodsche Raad voor Amsterdam waren vrijgesteld, aangezien de Duitschers op het standpunt stonden, dat dezen reeds voor de gemeenschap (ditmaal bedoelden zij de joodsche) werkten; geestelijken waren eveneens uitgezonderd. De keuring zelf geschiedde door joodsche dokters, die een zeer strengen maatstaf aanlegden. De oproepen geschieden door de Arbeidsbeurs, aan wie de Joodsche Raad voor Amsterdam de noodige gegevens verstrekke. Spoedig echter bleek, dat de Deutsche autoriteiten ook dezen keer weer haar woord niet gestand deden. Het toegezegde verlof werd niet gegeven, de loonuitbetaling was zóó laag, dat men feitelijk niet van een tegenprestatie voor de verrichte werkzaamheden kon spreken. Dientengevolge had een gedeelte der achtergebleven families, die namelijk niet over financieele reserves konden beschikken, geen bestaansmogelijkheden meer. Bij de eerste uitbetalingen door de Arbeidsbeurzen kwam het dientengevolge tot vrij heftige tooneelen; echter werden de achtergebleven families door de Arbeidsbeurs naar den Joodsche Raad voor Amsterdam verwezen. Deze was ten gevolge van de houding der Arbeidsbeurzen en door de woordbreuk der Duit-

schers genoodzaakt, weer financieelen steun te verleen. In het begin waren de ligging en verzorging goed te noemen; doch dit werd door het ingrijpen van de Duitschers voortdurend slechter. Toen de Joodsche Raad voor Amsterdam weer eens moest constateeren, dat hij door de Duitschers was bedrogen, paste hij in het belang van de Joden het systeem van traineeren toe. Eenerzijds werden door de Deutsche maatregelen veel Joden werkloos, anderzijds wilden de Duitschers dezen gaarne in werk-kampen onderbrengen. Steeds weer werden de voorzitters bij de Duitschers geroepen en werd hun gevraagd, waarom zoo weinig Joden in de kampen waren; herhaaldelijk werden door de Duitschers trainen besteld, die voor het vertrek van enkele honderden naar de kampen waren berekend. De opkomst echter was steeds gering. De voorzitters wisten met alle mogelijke uitvluchten deze aangelegenheid slepende te houden, hetgeen ook eenigszins tot medio 1942 gelukte. Ongeveer om dezen tijd doorzagen de Duitschers de bedoeling van den Joodsche Raad voor Amsterdam. Een van de redenen, waarom zoo weinig Joden opkwamen, was de strenge selectie, die de joodsche dokters hadden toegepast. De Duitschers lieten nu de Joden opnieuw keuren en wel door N.S.B.-artsen. Thans werden alle manlijke Joden gekeurd, onafhankelijk of zij al of niet werkloos waren; de leeftijdsgrens werd eveneens verhoogd, zoodat zelfs mannen van 60 jaar en ouder werden gekeurd. Uit den aard der zaak keurden deze dokters feitelijk allen goed; zelfs zware asthmalijders, hartlijders enz. werden voor lichte of zittende werkzaamheden goedgekeurd. De van de keuring door de joodsche artsen vrijgestelde personen moesten thans wel voor het doktersonderzoek verschijnen; echter werden zij door de Arbeidsbeurzen voor het vertrek naar de kampen niet opgeroepen, indien zij een brief of bewijs hadden overgelegd, waaruit hun functie bleek. Slechts een gedeelte van de door de N.S.B.-dokters gekeurden werd tewerkgesteld, aangezien reeds in Juli 1942 de deportatie begon; zooals ik nog later zal aantoonen, geschiedde dit eerst voor personen tot 40 jaar. Hierdoor verviel voor dezen de tewerkstelling in kampen. Een klein gedeelte van de oudere menschen werd nog in kampen ondergebracht, terwijl ook de voor licht of zittend werk goedgekeurde personen bij Amsterdam tewerk werden gesteld, nl. voor den havenbouw bij de Hembrug en voor anderen arbeid in Bethlem. Terloops zij opgemerkt, dat deze werkzaamheden alles behalve licht of zittend waren. De werkkampen voor Joden bevonden zich in de provincies Groningen en Drente. Zij werden later bewaakt, zoodat ontvluchten op groote schaal niet mogelijk was. In het geheel bevonden zich in deze werk-

kampen ongeveer 5.000 personen. Aangezien de bevolkingssterkte van de Joden 140.000 zielen telde, kan men dit aantal niet al te groot noemen en in zooverre heeft het traineeren van den Joodsche Raad voor Amsterdam wel succes opgeleverd. Op 2 October 1942 werden deze werkkampen door de Duitschers leeggehaald en de aldaar vertoevende personen werden met hun gezin via Westerbork gedeporteerd. Gezamenlijk met hun familie was dit getal 15.000.

Op 20 Maart 1942 verscheen plotseling op last van de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ een publicatie in het Joodsche Weekblad, van den navolgenden inhoud:

„Elke Jood, die eigen, gehuurde, of op andere wijze hem ter beschikking staande woonruimte in gebruik heeft, moet voor het verwijderen van meubilair, van voorwerpen, welke tot de inrichting van de woning behooren, van huisraad en ander bezit, volgens par. 3 van de „Anordnung“ van den General-Kommissar van het Sicherheitswesen van 15 September 1941, verlof daartoe schriftelijk aanvragen door middel van den Joodschen Raad voor Amsterdam.

Overtredingen van deze bepalingen zal wegens het verzuimen, om verlof tot verhuizen aan te vragen, streng gestraft worden.”

Deze bekendmaking berustte op geen enkelen rechtsgrond, immers par. 3 van de z.g. „Anordnung“ van 15 September 1941 spreekt alleen van „tijdelijk of blijvend veranderen van woonplaats of van de gewone verblijfplaats“. De bedoeling echter was zeer duidelijk. De Joden vreesden terecht, dat de Duitschers na de reeds afgekondigde maatregelen ook tot den roof van de inboedels zouden overgaan (bij de evacuaties gebeurde dit bereids), en trachtten zooveel mogelijk, waardevolle voorwerpen bij niet-joodsche kennissen en vrienden in bewaring te geven. Dit strookte niet met de plannen der Duitschers en derhalve werd willekeurig bovengenoemde publicatie geplaatst. De Deutsche autoriteiten hadden een z.g. „Hausraterfassungsstelle“ opgericht, die zich speciaal met de registratie en den lateren roof van de joodsche inboedels bezig hield. Geheel in dit kader paste ook de bepaling van de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“, die men alleen mondeling via den Joodsche Raad voor Amsterdam mocht verspreiden, dat nl. een verhuisvergunning tevens de transportvergunning voor den inventaris behelsde. In deze gevallen wist men immers precies, waar de inboedels waren. Voor personen, die om een of andere reden hun meubilair of een gedeelte daarvan

wilden transporteren, werd nimmer een speciale transportvergunning verkregen, ofschoon de Joodsche Raad voor Amsterdam verschillende pogingen hiervoor deed.

Eveneens werd op 20 Maart 1942 uitsluitend in het Joodsche Weekblad gepubliceerd, dat Joden geen gebruik van auto's, bestemd voor het vervoer van personen, meer mochten maken. Het zieken- en vrachtvervoer viel er buiten. Ook dit verbod berustte op geen enkelen rechtsgrond.

Op 27 Maart 1942 volgde een nieuwe bekendmaking en weer uitsluitend in het Joodsche Weekblad: Huwelijken en buitenechtelijk (geslachtelijk) verkeer tusschen Joden en Ariërs werd verboden.

Ook deze mijns inziens zeer ingrijpende maatregel in de persoonlijke vrijheid zoowel van Joden als niet-Joden berustte op geen enkelen rechtsgrond; de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung" speelde hier eenvoudig de rol van den beruchten Neurenberger wetgever. Maar met deze willekeur waren de Duitsche autoriteiten nog niet tevreden. Alle op dit tijdstip met niet-joodsche personen **ondertrouwde** Joden, die derhalve op het punt stonden, met niet-Joden in het huwelijk te treden, werden gearresteerd. De voorzitters van den Joodsche Raad voor Amsterdam wezen in een onderhoud de Duitsche autoriteiten op de ongerijmdheid van deze arrestaties, want deze personen hadden zich aan geen enkele handeling schuldig gemaakt, die door de Duitsche autoriteiten op dit tijdstip was verboden: de aangifte tot het aangaan van een huwelijk (de ondertrouw) nl. was vóór de verbodsbepaling gebeurd. Echter mocht de interventie van de voorzitters niet baten; de Duitschers verscholen zich achter bevelen uit Berlijn, nader onderzoek en andere vage beloften.

Op last van hoogerhand mochten Joden van begin April 1942 af in Amsterdam niet meer ten stadhuize ondertrouwen en trouwen. Deze plechtigheden werden voortaan door een ambtenaar van den burgerlijken stand in een speciaal hiervoor aangewezen joodsch lokaal voltrokken.

Deze maatregel werd in het geheel niet gepubliceerd; eerst door de toepassing vernam men van hem. De burgerlijke stand ontving deze instructie van den burgemeester van Amsterdam, E. J. Voûte; of zij op een bevel van de Duitschers berustte, kan momenteel niet met zekerheid worden gezegd.

Op 29 April 1942 verscheen in de algemeene pers een bekendmaking van den Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid (berustende op art. 45 van de verordening nr. 138/1941 ¹⁾) „over de kenteekening van de Joden in Nederland“. Voortaan moest elke Jood boven de 6 jaar, die zich in het openbaar vertoonde, een jodenster dragen. Er werd precies aangegeven, hoe deze ster er moest uitzien, waar en hoe zij moest worden gedragen. Deze z.g. jodensterren hadden de Duitsche autoriteiten intusschen reeds laten vervaardigen; de uitreiking geschiedde via den Joodsche Raad voor Amsterdam.

De kenteekening maakte het joodsche gedeelte van de Nederlandsche bevolking wel kwetsbaarder ten opzichte van de Duitschers en N.S.B.-ers. De groote massa van de bevolking echter stoorde zich niet aan deze poging om de Joden nog meer te vernederen; in tegendeel, men beschouwde in het begin de jodenster als eereteeken.

Volgens art. 5 van de verordening nr. 47/1942 d.d. 30 April 1942 „betreffende de oprichting van het Nederlandsche Arbeidsfront (N.A.F.)“ konden Joden geen lid van deze organisatie worden. Dit verbod had feitelijk geen enkele uitwerking en wel om twee redenen: 1) de Joden waren toen reeds uit de bedrijven verwijderd en 2) het Nederlandsche Arbeidsfront — feitelijk een N.S.B.-instituut — werd een mislukking, omdat men in het algemeen het lidmaatschap weigerde.

Op 21 Mei 1942 verscheen verordening nr. 58/1942 „betreffende de behandeling van joodsche vermogenswaarden“, de z.g. 2e Lippmann, Rosenthal & Co.-verordening. In de 1e verordening was reeds de inlevering van contant geld, cheques, effecten etc. bepaald (zie pag. 32 e. v.); thans moesten vorderingen van elke soort schriftelijk bij de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat worden aangemeld, wanneer deze rechtens of economisch aan Joden toekwamen. Ook hier betrof het alleen het particuliere vermogen; vorderingen, voortvloeiende uit het bedrijfsleven, vielen eveneens buiten deze verordening, aangezien zij reeds door de verordeningen nrs. 189/1940 en 48/1941 waren vastgelegd; om dezelfde reden behoefden reeds aangemeld bezit van onroerende goederen, zakelijke rechten van landbouwbedrijven en ander grondbezit niet te worden aangegeven, aangezien dit reeds door de verordeningen nrs. 102/1941 en 154/1941 was geschied. Maar verder moesten alle vorderingen, hoe klein

¹⁾ Zie geheel in overeenstemming hiermede de bekendmaking van denzelfden Commissaris-Generaal „Verordening over het optreden van Joden in het openbaar“ van 15 September 1941 (pag. 35 e.v.).

ook, worden aangemeld, zelfs salarissen. Over deze vorderingen kon alleen de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat beschikken; elke andere regeling was nietig. Inderdaad heeft deze firma in den loop van de jaren 1942 tot 1944 de vorderingen van Joden praktisch geheel gerealiseerd. Verder bracht deze verordening verschillende veranderingen. Volgens de 1e verordening waren degenen, die een vermogen onder f 10.000.— en tevens een inkomen onder de f 3.000.— hadden, geheel vrijgesteld. Dit verviel thans volledig: iedereen moest zijn vermogenswaarden inleveren; het vrije maximum, groot f 1.000.—, waarover iedere **persoon** maandelijks mocht beschikken, werd verlaagd tot f 250.— en wel per **gezin**. Verder moesten ook collecties van alle soorten (b.v. postzegels), kunstvoorwerpen (b.v. schilderijen), voorwerpen van goud, platina of zilver, edelstenen en half-edelstenen worden ingeleverd. Hieronder viel zelfs tafelzilver, behalve één eetbestek per persoon. Trouwringen, zilveren pols- en zakhorloges en gebitvullingen uit edele metalen in persoonlijk gebruik waren uitgezonderd. Ten slotte moesten alle paarden, voer- of vaartuigen schriftelijk bij de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ worden aangegeven. Deze laatste aangifte moest op formulieren geschieden, die de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ had laten drukken en welke bij den Joodsche Raad voor Amsterdam waren te verkrijgen.

In verband met deze verordening werd aan het Comité voor Steun een nieuwe taak toegewezen. Ik wil hier in herinnering brengen, dat dit comité oorspronkelijk was opgericht om joodsche buitenlanders te steunen, maar later ook voor joodsche Nederlanders werkzaam was. In het begin werkte dit comité onafhankelijk, echter in Maart 1941 werd het een afdeling van den Joodsche Raad voor Amsterdam (zie pag. 9 e.v., 22 e.v.). Het comité had een heffing naar inkomsten en vermogen vastgesteld, die tot 1942 de noodige financiële middelen opbracht. Men had het plan van een tweede heffing opgevat, maar dit verviel, aangezien het comité van Januari 1943 af andere werkzaamheden moest verrichten.

Zijn nieuwe taak stond in verband met de uitbetaling van de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat. De 2e verordening bracht het vrije maximum, zooals reeds werd aangetoond, op een bedrag van f 250.— per gezin terug. Aangezien de meeste rekeninghouders van deze firma door de verschillende verordeningen uit het bedrijfsleven waren verwijderd en derhalve geen inkomen hadden, werden zeer vele aanvragen om uitbetaling uit het tegoed bij de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat gedaan. Er moesten hiervoor speciale formulieren worden ingevuld; de rekeninghouders kon-

den geenszins over hun tegoed vrij beschikken, ook niet in het kader van het vrije maximum.

In het begin behandelde de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat deze aanvragen en uitbetalingen zelf — dus van Juni tot December 1942. Van Januari 1943 af geschiedde dit via den Joodsche Raad voor Amsterdam, die deze taak aan het Comité voor Steun als de aangewezen instantie opdroeg. Er werd door de Duitschers te kennen gegeven, dat maandelijks uit de middelen, gedeponeerd bij de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat, één bedrag ter beschikking zou worden gesteld, dat en voor de uitbetaling aan rekeninghouders, en voor den Joodsche Raad voor Amsterdam als zoodanig — dus ten behoeve van betalingen uit hoofde van huur, salarissen, ondersteuning enz. — moest dienen. Een tweede heffing kon derhalve vervallen, aangezien verdere uitbetalingen door de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat niet werden gedaan. In verband hiermede heeft het Comité voor Steun zijn oude taak als beëindigd beschouwd, maar zijn werkzaamheden onder den naam van „Commissie ter Behandeling van Financiële Aangelegenheden” (verder „Comfina” genoemd) voortgezet. Haar taak was tweeledig: 1) behandeling van aanvragen en uitbetaling aan rekeninghouders van de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat; 2) controle op het financiële beleid van den Joodsche Raad voor Amsterdam met zijn onderafdeelingen en uitbetaling van goedgekeurde bedragen. Voor de uitbetaling aan rekeninghouders en het geheele apparaat van den Joodsche Raad voor Amsterdam ontving „Comfina” over de maanden Januari en Februari 1943 een bedrag van f 800.000.— per maand. Er waren in December 1942 bij de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat ongeveer 4.000 aanvragen ingediend. Daar niet elke aanvraag het toegestane maximum van f 250.— bevatte, doordat sommigen nog een ander inkomen hadden en bij anderen weer de levensstandaard dit niet toeliet, werd door den „Beauftragte für die Stadt Amsterdam” een gemiddelde van f 150.— aangenomen, terwijl de Joodsche Raad voor Amsterdam op grond van de door de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat over de maand December 1942 verstrekte gegevens tot een gemiddelde van f 156.— kwam. Neemt men zelfs een gemiddelde van f 150.— over 4.000 aanvragen, dan komt men tot een bedrag van f 600.000.—, terwijl voor den Joodsche Raad voor Amsterdam zelf — zooals de Duitschers precies wisten — een bedrag van ruim f 350.000.—, dus gezamenlijk f 950.000.— per maand noodig was. Er ontstond derhalve onmiddellijk een tekort van ruim f 150.000.—. Hierdoor was het niet mogelijk, aan rekeninghouders een bedrag uit te keeren, waardoor zij

met eventueele andere inkomsten samen tot het toegestane maximum van f 250.— per gezin kwamen. Stappen, bij de Duitschers ondernomen, om tot aanvulling te geraken, bleven vruchteloos, zoodat feitelijk de uitbetaling via den Joodsche Raad voor Amsterdam op een verdere verlaging van het maximum neerkwam. Na de maand Februari 1943 werd dit bedrag maandelijks steeds kleiner, waarbij als reden het verminderde aantal Joden ten gevolge van de deportatie werd opgegeven. Feitelijk echter was de vermindering percentsgewijs grooter dan het wegvoeren van de Joden. Met het einde van den Joodsche Raad voor Amsterdam in September 1943 was natuurlijk de taak van de „Comfina” eveneens afgelopen.

Op 22 Juni 1942 werd in de pers een beschikking van den Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid „betreffende zich in joodsch bezit bevindende rijwielen” gepubliceerd. Deze beschikking berustte weer op art. 45 der verordening nr. 138/1941 (zie pag. 35 e.v.); zij bepaalde, dat alle rijwielen, die rechtens of economisch aan Joden toebehoorden, moesten worden ingeleverd; uitgezonderd waren fietsen, die tot den voorraad van een rijwielhandelaar behoorden. Tevens werd het verboden bij voortduring of tijdelijk een rijwiel aan een Jood af te staan. Vooralsnog was deze beschikking voor de te Amsterdam wonende Joden niet van toepassing; op 20 Juli 1942 verscheen echter een 2e beschikking over hetzelfde onderwerp, die bepaalde, dat de uitzondering voor Amsterdam verviel en derhalve bovengenoemde inleveringsplicht tot in deze gemeente wonende Joden werd uitgebreid.

De Joodsche Raad voor Amsterdam kreeg wel de toestemming van de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung”, voor een aantal medewerkers voorloopige fietsvergunningen te verstrekken; dit moest in overeenstemming zijn met 1) de functie van den medewerker en 2) den afstand tusschen zijn woning en de plaats van zijn werkring. Niet alleen de rechtstreeksche medewerkers kwamen hiervoor in aanmerking, want ook aan de bij den Joodsche Raad voor Amsterdam aangesloten organisaties, zooals ziekenhuizen, inrichtingen voor weeskinderen, tehuizen voor hulpbehoevenden, krankzinnigengestichten etc. werden voorloopige fietsvergunningen ter beschikking gesteld, die zij naar eigen goeddunken mochten verdeelen. Een lijst van deze verstrekte vergunningen moest bij de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung” worden overgelegd, waarop men bij moeilijkheden met controleerende ambtenaren een beroep kon doen. Dit systeem gaf bij contrôle toch verschillende keeren aanleiding tot moeilijkheden; de Joodsche Raad voor Amsterdam drong derhalve bij de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung”

op de afgifte van definitieve fietsvergunningen aan. Dit werd steeds door de Duitschers uitgesteld. Pas in Juni 1943 verklaarden zij tot het verstrekken van vergunningen te willen overgaan; te dien einde moesten de fietsen bij de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ worden ingeleverd om van een nummer in het frame te worden voorzien, dat in overeenstemming met de nieuwe vergunning zou zijn. Ook dit was weer een bedrog van de Duitschers; de vergunningen — behalve een tiental — werden niet verstrekt en de fietsen werden door de Duitschers vastgehouden en in beslag genomen.

Op 30 Juni 1942 verscheen in de couranten een instructie van den Rijkscommissaris „ter uitvoering van Verordening No. 198/1941 betreffende de regeling van het uitoefenen van een beroep door joden“. Zooals ik reeds aantoonde (zie pag. 47 e.v.), opende de bovengenoemde verordening nr. 198/1941 de mogelijkheid, werkzaamheden door Joden als beroep, in een bedrijf etc. van een vergunning afhankelijk te maken, of zelfs geheel te verbieden. Hiervan werd thans een ruim gebruik gemaakt; een groot aantal beroepen werd voor Joden geheel verboden, waarvan ik enkele belangrijke wil noemen: vendumeester, pandbeleener, arbeidsbemiddelaar, voorlichter inzake beroepskeuze, economische, financieele en belastingaangelegenheden en drogist. Verder waren werkzaamheden als accountant, op het gebied van het bijzonder onderwijs of van paramedische beroepen (dat zijn leeraar in de heilgymnastiek, natuurgeneeskundige, oculist, chiropodist, bandagist, masseur, schoonheidsspecialist en kapper) verboden, tenzij deze uitsluitend ten behoeve van Joden geschieden. Ten slotte mochten Joden niet meer als straatventers werkzaam zijn, behalve op het gebied van den handel in oude metalen, lompen en afval.

Eveneens werd op 30 Juni 1942 in de algemeene pers een z.g. „Tweede Beschikking van den Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid over het optreden van joden in het openbaar“ gepubliceerd. Deze berustte geheel in overeenstemming met de eerste beschikking over hetzelfde onderwerp op art. 45 van de verordening nr. 138/1941 (zie pag. 35 e.v.). Thans werden weer nieuwe zeer ingrijpende verbodsbepalingen afgekondigd:

- 1) Joden moesten zich van 20 uur tot 6 uur in hun woningen ophouden. Onder „hun woningen“ moest worden verstaan hun **eigen** domicilie; men mocht derhalve niet bij anderen logeeren. Wilde men dit wel doen, dan moest hiervoor door bemiddeling van den Joodsche Raad voor Amsterdam een speciale vergunning bij de

„Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ worden aangevraagd, die alleen voor bijzondere gevallen, b.v. plotselinge ziekte, werd verstrekt. Voor niet-Joden bestond alleen een verbod, zich op straat te begeven, dus hier mocht men wel degelijk gaan logeeren; buitendien gold dit verbod van 24 (later 23) tot 4 uur. Het verbod voor Joden, na 20 uur buiten hun eigen woning te vertoeven, had, zooals ik nog zal aantonen, grooten invloed bij de deportaties. Voor de volledigheid wil ik hier opmerken, dat de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ aan een aantal medewerkers van den Joodsche Raad voor Amsterdam ten behoeve van werkzaamheden een avondvergunning verstrekte.

- 2) Joden mochten zich niet meer ophouden in woningen, tuinen en voor herstel of ontspanning dienende particuliere inrichtingen van niet-Joden, tenzij dit op grond van bestaande huur- of arbeidsovereenkomst noodzakelijk was. Joden, die met niet-Joden waren gehuwd, vielen buiten deze bepaling.

Voortaan mochten derhalve Joden — behalve gemengd-gehuwden — niet meer de woningen van hun niet-joodsche vrienden en kennissen betreden; omgekeerd mocht dit wel. Op grond van deze bepaling dwongen de Nederlandsche politie-autoriteiten te Amsterdam (de leiding van deze afdeeling was N.S.B.-gezind), zelfs de niet-joodsche kamerverhuurders, de huur van hun joodsche inwoners op te zeggen. Zij beweerden, dat men onder het betreden van niet-joodsche woningen op grond van **bestaande** huurovereenkomsten had te verstaan, dat de huur op den direct volgende termijn moest worden opgezegd en alleen gedurende dezen tijd het betreden nog was geoorloofd. Ook dit was weer een zuiver willekeurige daad, waartegen de Joodsche Raad voor Amsterdam zonder succes protesteerde. De Joodsche Raad voor Amsterdam kon toen alleen met het verzorgen van de verhuisvergunning ter zijde staan.

- 3) Joden mochten voortaan winkels, die niet als joodsche zaken waren gekenmerkt, alleen in den tijd van 15—17 uur betreden. Uitgezonderd waren apotheken.

Met dit verbod wilden de Duitschers bereiken, dat voor Joden onvoldoende goederen of artikelen van slechtere kwaliteit beschikbaar waren; men wist, dat bepaalde schaarsche goederen vlug uitverkocht waren en trachtte door bovengenoemde bepaling de Joden van de verdeeling uit te sluiten, terwijl van de minder schaarsche goederen in oorlogstijd natuurlijk eerst de beste kwaliteiten werden verkocht. Dit doel bereikten zij echter niet: de meeste winkeliers hielden rekening met het aantal joodsche klanten en zorgden ervoor,

dat zij een evenredig deel van de beschikbare goederen en kwaliteiten kregen.

Verder mochten Joden zich geen goederen thuis laten bezorgen. Dank zij de bemoeiingen van den Joodsche Raad voor Amsterdam werden door de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ uitzonderingen voor het bezorgen van melk, wasch en kolen toegestaan.

Deze verordening viel buiten de bijzondere maatregelen, die reeds voor Amsterdam door den „Beauftragte“ waren getroffen en derhalve van kracht bleven. Bedoeld werd hiermede het verbod, groenten-, vleesch- en vischwinkels te betreden, hetgeen ik reeds toelichte (zie pag. 38 e.v.).

- 4) Het werd Joden verboden, kapperszaken en andere paramedische inrichtingen te betreden of van haar diensten gebruik te maken, tenzij het weer uitsluitend joodsche zaken betrof, die als zoodanig waren gekenmerkt. Dientengevolge werden in grootere plaatsen in overleg met den Joodsche Raad voor Amsterdam en de Duitschers speciale joodsche kapperszaken opgericht, waarbij de afdeeling „Vergunningen, Joodsche Lokalen“ voor het verkrijgen van de noodzakelijke toestemmingen en bordjes zorgde. In kleinere plaatsen werd dit een zeer moeilijk probleem, aangezien de Duitschers geen reisvergunningen voor dit doel verstrekten; soms was men eenvoudig gedwongen, de verbodsbepaling te negeeren met alle risico's, die juist voor Joden hieraan waren verbonden; soms kon de vertegenwoordiger van den Joodsche Raad voor Amsterdam met de plaatselijke Deutsche autoriteiten een afwijkende regeling treffen, waarbij b.v. de Joden op een bepaald tijdstip wel gebruik van niet-joodsche kapperszaken mochten maken.
- 5) Volgens art. 3 van de eerste beschikking was het Joden reeds verboden, zonder vergunning te reizen. Thans werden zelfs het betreden van spoorwegemplacemen ten en het gebruikmaken van alle openbare en particuliere vervoermiddelen verboden. Joden mochten dus zelfs geen trams, bussen, taxi's etc. meer gebruiken. Een aantal uitzonderingen waren toegestaan, nl. het gebruiken van ponten, het fietsen binnen de gemeente Amsterdam — hetwelk echter reeds op 20 Juli eveneens werd verboden (zie pag. 58) —, het gebruikmaken van bakfietsen voor goederenvervoer voor zakelijke doeleinden, het vervoeren van ernstige zieken met een ziekenwagen en van invaliden met speciale voertuigen. Buitendien mocht uit den aard der zaak wel van verkeersmiddelen, spoorwegen etc. gebruik worden gemaakt, indien Joden in het bezit van speciale vergunningen werden gesteld, in welk geval

zij alleen in de laagste klasse (rookafdeeling) plaats mochten nemen en instappen, of zitplaatsen gebruiken, indien er voldoende plaats voor niet-joodsche reizigers was. Voor het verkrijgen van de verschillende vergunningen heeft de Joodsche Raad voor Amsterdam eveneens zijn bemiddeling verleend. Naast de reisvergunningen, die ik reeds heb besproken, kwam dit op de bemiddeling bij het verkrijgen van de z.g. tramvergunningen neer, die in hoofdzaak alleen aan degenen werden verstrekt, die direct of indirect ten behoeve van de Duitschers werkten. Wel trachtte de Joodsche Raad voor Amsterdam voor hulpbehoevenden een tramvergunning te krijgen, maar deze poging bleef vruchteloos.

- 6) Het werd Joden verboden, van openbare telefooninstallaties gebruik te maken. Dientengevolge werden de telefoonaansluitingen van Joden, zelfs van dokters, afgesneden, behalve voor speciale gevallen, waaronder ook enkele hoge functionarissen van den Joodsche Raad voor Amsterdam behoorden.

Aan het einde van dit hoofdstuk, waarin ik den Joodsche Raad voor Amsterdam gedurende de periode Februari 1941 tot Juli 1942 in hoofdtrekken beschrijf, resteert mij nog, van de werkzaamheden van enkele andere afdelingen gewag te maken, die niet rechtstreeks met verordeningen en maatregelen van de Duitschers verband hielden. Echter mag men nooit uit het oog verliezen, dat de geheele Joodsche Raad voor Amsterdam met al zijn onderdeelen een gevolg van de Duitsche houding ten opzichte van de Joden was en derhalve ook deze afdelingen indirect hieruit voortvloeiden. In het kader van mijn betoog wil ik alleen de voornaamste afdelingen noemen, terwijl ik de zuiver interne en technische — zooals personeelbureau, centrale inkoop, postkamer etc. — geheel buiten beschouwing laat.

Zeer belangrijk werk werd door de „Joodsche Centrale voor Beroepsopleiding“, J.C.B. genoemd, verricht. Deze organisatie bestond reeds vóór den oorlog en werd door Zionisten opgericht; haar taak bestond toen uit de opleiding van joodsche pioniers, die naar Palestina wilden vertrekken. Ook na de bezetting van ons land werkte de J.C.B. in het begin onafhankelijk; later werd zij met andere joodsche organisaties een onderdeel van den Joodsche Raad voor Amsterdam. Naast haar oude werkzaamheden hield zij zich thans ook met de beroepsopleiding in het algemeen, volledige vakopleiding voor

den land- en tuinbouw en voor ambachten bezig. Te dien einde werden cursussen georganiseerd, waaraan vele ook niet-zionistische Joden deelnamen. Men trachtte zoo veel mogelijk gelegenheid tot beroepsverandering en -opleiding te geven, aangezien hieraan groote behoefte bestond, want een gedeelte van de Joden rekende met emigratiemogelijkheden. Zodoende werden cursussen op het gebied van electrotechniek, hout-, metaalbewerking, fotografie, landbouw, de huishouding etc. georganiseerd. Ofschoon aan het volgen van de cursussen kosten waren verbonden, met dien verstande, dat voor de min- en onvermogenen de mogelijkheid van deelneming met verlaagde resp. zonder kosten werd geopend, was de opbrengst belangrijk kleiner dan de kosten. Dientengevolge moest de Joodsche Raad voor Amsterdam hier zeer belangrijke financieele bijdragen leveren. Voor de cursussen bestond veel belangstelling: b.v. telde de J.C.B. in Februari 1942 circa 1600 personen, waarvan 700 in de instituten voor pioniers-opleiding en 900 in de algemeene omscholingscursussen te Amsterdam en in de provincie werkzaam waren. De belangstelling voor de cursussen steeg uit den aard der zaak enorm, toen in het begin van het jaar 1942 een aanvang met de werkkampen werd gemaakt en bleek, dat medewerkers van den Joodsche Raad voor Amsterdam waren vrijgesteld, waaronder ook de deelnemers aan de cursussen vielen. In verband met de cursussen gaf de J.C.B. ook adviezen ten aanzien van beroepsverandering, waarbij zij de hulp van een speciaal psychotechnisch laboratorium inriep.

Een medische afdeling werd in het leven geroepen, die verschillende belangrijke taken had te vervullen: nl. het bevorderen van de geneeskundige verzorging van de Joden in Nederland en tevens het behartigen van de belangen van hen, die hiervoor belangrijk werk deden, zooals artsen, verplegers(sters) enz.; het geven van medisch advies aan andere afdelingen van den Joodsche Raad voor Amsterdam, joodsche instellingen en particulieren. Een onderafdeling verzorgde de onderbrenging van zieken en hulpbehoevenden, gaf adviezen over medisch-sociale vraagstukken en verleende haar bemiddeling bij aanvragen om verpleegstershulp, waaraan een groot tekort bestond.

Een andere afdeling behandelde alle sociale aangelegenheden van Joden in Amsterdam en het geheele land. Zij onderzocht en controleerde de noodzakelijkheid van steun voor armelastige en werkloze Joden; tevens verleende zij arbeidsbemiddeling in het algemeen, hulp in de huishouding aan lichamelijke en geestelijke zieken en hulp bij algemeene calamiteiten.

In het begin van de bezetting van ons land bestond nog een emigratie-mogelijkheid, die echter zeer beperkt was. De Deutsche autoriteiten gaven op zeer kleine schaal toestemming tot vertrek en dan nog alleen, indien alle goederen werden achtergelaten, de zaken geliquideerd en waardepapieren en -voorwerpen bij de Duitschers gedeponneerd. De Emigratie-afdeeling van den Joodsche Raad voor Amsterdam gaf adviezen bij het verkrijgen van visa, onderzocht geldigheidsduur en waarde van een bestaand visum, verleende haar hulp bij het invullen van de door de Deutsche autoriteiten verlangde formulieren voor een emigratieaanvraag, die zeer ingewikkeld waren. Tevens gaf zij voorlichting en verleende zij hulp bij het aanvragen van uitwisseling en repatriëring (b.v. joodsche Zwitsers, Denen). Ten slotte trachtte de Emigratie-afdeeling aan hen, die de emigratietoestemming hadden verkregen, dollarpassages te verschaffen.

Op groote schaal verleende de Emigratie-afdeeling haar hulp bij het invullen van de aanvraag-formulieren voor gedwongen emigratie van joodsche buitenlanders. De Deutsche autoriteiten stonden eind 1941 op het standpunt, dat de joodsche niet-Nederlanders — hoofdzakelijk van Deutsche origine — voor emigratie in aanmerking kwamen („auswanderungsreif" waren). Te dien einde moesten **alle** joodsche buitenlanders — behalve neutrale — een door de Duitschers verstrekt formulier invullen, dat zeer ingewikkelde vragen stelde; daarna werden zij opgeroepen, om persoonlijk bij de Duitschers te verschijnen. Hiermede werd in Januari 1942 een begin gemaakt. De Emigratie-afdeeling verleende haar hulp en medewerking bij het invullen van de formulieren, terwijl de afdeeling Expositur bij het verschijnen voor de Deutsche autoriteiten de helpende hand bood. Tot een gedwongen emigratie van deze groep is het ten gevolge van de deportatie, die medio 1942 begon, echter niet gekomen; wat de Duitschers ten opzichte van de joodsche buitenlanders van plan waren, is niet met zekerheid te zeggen. Vermoedelijk moet men deze registratie als een voorlooper van de deportatie beschouwen.

De afdeeling „Culturele Zaken" behandelde de culturele aangelegenheden in den ruimsten zin. Naast andere werkzaamheden lagen haar verdiensten hoofdzakelijk in de godsdienstige verzorging van de werkkampen. Zij maakte het mogelijk, dat de Sabbath- en feestdagen in de kampen konden worden gevierd.

Ook aan de jeugd werd door den Joodsche Raad voor Amsterdam veel aandacht besteed. Naast de „Centrale

Commissie voor het Joodsche Onderwijs", die zich met de oprichting en instandhouding van de joodsche scholen bezig hield (zie pag. 34 e.v.), werd een „Bureau Buitenschoolsche Jeugdzorg" in het leven geroepen. Zijn taak bestond uit de zorg voor de leerplichtige jeugd buiten de schooluren, voor lichamelijke ontwikkeling van ouderen en jongeren; ook de medische sportkeuring viel onder zijn bemoeiingen.

Door het groote aantal verordeningen en maatregelen ontstond behoefte aan behoorlijke voorlichting van het joodsche publiek; reeds een klein vergrijp kon tot zeer ernstige consequenties leiden, terwijl de groote massa niet op de hoogte van al deze bepalingen was. Om hieraan tegemoet te komen, gaf een z.g. „Voorlichtingsbureau", dat verschillende onderafdeelingen had, algemeene adviezen en interpretatie omtrent verordeningen en maatregelen. Zijn werkzaamheden waren derhalve van overwegend juridischen aard. Na het begin van de deportaties gaf dit bureau ook voorlichting ten behoeve van degenen, die voor de tewerkstelling in Duitschland waren opgeroepen.

DE JOODSCHE RAAD VOOR AMSTERDAM GEDURENDE DE PERIODE JULI 1942 TOT SEPTEMBER 1943.

Deze tweede periode van den Joodsche Raad voor Amsterdam werd door de deportatie van de in Nederland wonende Joden overheerscht.

Gedurende dit tijdperk werden alleen een drietal verordeningen afgekondigd, die wel is waar in het kader van de ernstige gebeurtenissen van minder gewicht waren, maar die ik volledigheidshalve wil noemen:

- 1) Verordening nr. 37/1943 van 19 April 1943 „betreffende de aanzegging van de opeischbaarheid van door hypotheek gedekte geldvorderingen van joodsche natuurlijke of rechtspersonen of verenigingen van personen" bepaalde, dat dergelijke vorderingen van bovengenoemde joodsche schuldeischers zoowel door den crediteur als door den debiteur met een termijn van 3 maanden tegen het eind van een kalendermaand kon worden opgezegd, onverminderd de andere opzegingsmogelijkheden.

Zooals ik reeds aantoonde, was de „Niederländische Grundstücksverwaltung" of de door haar aangewezen „Verwalter" op grond van de verordening nr. 154/1941 in plaats van den eigenaar gerechtigd, over onroerend goed en zakelijke rechten, waaronder ook de door hypotheek gedekte geldvorderingen vielen, te beschikken (zie pag. 33 e.v.). Op grond hiervan werden deze rechten verkocht resp. geïncasseerd, waarbij zich echter bij sommige hypothecaire geldvorderingen de moeilijkheid voordeed, dat deze volgens contract niet op korten termijn konden worden opgezegd. Om dit bezwaar te ondervangen, werd deze nieuwe opzeggingstermijn van 3 maanden ingevoerd, zoodat ook deze vorderingen het slachtoffer van de Deutsche hebzucht werden.

- 2) Verordening nr. 54/1943 van 11 Juni 1943 „betreffende de beëindiging van verzekeringsovereenkomsten van joden" bepaalde, dat alle aanspraken, voortvloeiende uit een overeenkomst van levens-, kapitaal-, rente- of pensioenverzekering, op 30 Juni 1943 eindigden. Eventuele op geld waardeerbare rechten, die hieruit voortvloeiden, moesten worden gerealiseerd en de bedragen hiervan bij de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat door den verzekeraar worden gestort.
- 3) Verordening nr. 89/1943 van 25 September 1943 „betreffende de aanzegging van de opeischbaarheid van nietdoor hypotheek gedekte geldvorderingen van joodsche natuurlijke of rechtspersonen of verenigingen van personen" bepaalde, dat in overeenstemming met de verordening nr. 37/1943 ook deze vorderingen met

een termijn van 3 maanden tegen het eind van een kalendermaand zoowel door den schuldenaar als door den schuldeischer konden worden opgezegd, onverminderd de andere opzeggingsmogelijkheden.

Mutatis mutandis gold hier hetzelfde als voor hypothecaire geldvorderingen, nl. de onmogelijkheid, sommige geldvorderingen ten gevolge van het contract op korten termijn op te zeggen. De contractueele beperking werd door deze verordening opgeheven, zoodat de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat, die volgens verordening nr. 58/1942 onder uitsluiting van den eigenaar over dergelijke vorderingen alleen kon beschikken (zie pag. 55 e.v.), ook tot het realiseren van vorderingen op langen termijn kon overgaan.

Ten slotte wil ik nog in herinnering brengen, dat gedurende deze tweede periode van den Joodsche Raad voor Amsterdam, nl. van 1 Januari 1943 af, het Comité voor Steun in verband met de uitbetaling aan rekeninghouders van de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat een andere taak kreeg toegewezen en de afdeling „Commissie ter Behandeling van Financiële Aangelegenheden” werd (zie pag. 56 e.v.).

Thans tot de deportatie zelve overgaande, wil ik er vooraf op wijzen, dat deze maatregel joodsche Nederlanders, buitenlanders en statenloozen betrof. Van de buitenlanders waren alleen uitgezonderd degenen, die een neutrale nationaliteit bezaten — zij moesten repatriëren, zooals Zwitsers, Turken —, of staatsburgers van een met Duitschland bevrienden staat, die tevens geen antisemitische maatregelen kende (In het begin Roemenen en Hongaren). Engelschen en Amerikanen werden met hun niet-joodsche landgenooten geïnterneerd.

Aan het eind van de maand Juni 1942 werden de voorzitters van den Joodsche Raad voor Amsterdam bij de Deutsche autoriteiten geroepen. In dit onderhoud werd aan de voorzitters medegedeeld, dat volgens bevel uit Berlijn Joden in kampen in Duitschland te werk zouden worden gesteld („Polizeilicher Arbeitseinsatz”). In aanmerking hiervoor kwamen: manlijke en vrouwelijke personen van 16 tot 40 jaar, waarbij gehuwden in gezinsverband moesten vertrekken en hun kinderen medenemen. Toegezegd werd, dat de oproepen 3 dagen vóór het vertrek zouden worden

uitgereikt, om den desbetreffenden personen gelegenheid te geven, zich te prepareeren en orde op hun zaken te stellen. Uitdrukkelijk werd door de Duitschers er op gewezen, dat met de tewerkgestelden een normaal post- en pakketverkeer zou mogen plaats hebben. De voor de joodsche gemeenschap onmisbare personen waren vrijgesteld, aangezien dezen volgens de toenmalige Duitsche opvatting reeds te werk waren gesteld; hieronder vielen dus niet alleen medewerkers van den Joodsche Raad voor Amsterdam, maar ook leiding en personeel van bij den Joodsche Raad voor Amsterdam aangesloten organisaties, zooals personeel van ziekenhuizen, weeshuizen, krankzinnigen-gestichten, leeraren enz., en ook andere belangrijke personen, zooals geestelijken, dokters e.a.

De voorzitters van den Joodsche Raad voor Amsterdam protesteerden heftig tegen deze gedwongen tewerkstelling in Duitschland en wezen er op, dat dit op een deportatie van deze groep neerkwam en derhalve in strijd met het volkenrecht was. Op dit protest werd hun door de Duitschers, die zich toen nog erg sterk en overmoedig voelden, letterlijk geantwoord: „Das Völkerrecht bestimmen wir selbst.“ (Wat volkenrecht is, bepalen wij.)

Onmiddellijk na dit onderhoud riepen de voorzitters de leden van den Joodsche Raad voor Amsterdam bijeen, om mededeeling van dezen maatregel der Duitschers te doen en overleg te plegen, wat thans moest geschieden. Sommige leden stonden op het standpunt, dat de voorzitters behoorden af te treden en de Joodsche Raad voor Amsterdam zijn taak als beëindigd diende te beschouwen; in verband met de vrijstelling van voor de joodsche gemeenschap gewichtige personen gingen zij van het gezichtspunt uit, dat de Joodsche Raad voor Amsterdam de belangen van alle Joden moest behartigen en derhalve een verschil tusschen belangrijke en onbelangrijke personen niet mocht aanvaarden. Andere leden deelden de meening van de voorzitters, de werkzaamheden wel voort te zetten, en wel om de volgende redenen:

- 1) Men moest trachten, zooveel en zolang mogelijk te traineeren. Misschien zouden de oorlogsgebeurtenissen een gunstige wending nemen — er was toen reeds in de pers en radio veel sprake van een op handen zijnde invasie — en de bevrijding van ons land brengen; indien het derhalve zou gelukken, de deportatie te vertragen, zou veel gewonnen zijn. Het was duidelijk, dat de Duitschers hun plannen ten opzichte van de Joden zouden doorzetten, ook wanneer de Joodsche Raad voor Amsterdam niet meer bestond. De Duitschers waren immers ten gevolge van den aanmeldingsplicht van Joden (zie pag. 17 e.v.) in het bezit van een volledige kartotheek, die zij van de bevolkingsregisters had-

den ontvangen. Werkte echter de Joodsche Raad voor Amsterdam door, dan bestond misschien, zooals bij de werkkampen in Nederland, een kans, de deportatie te traineeren; en dit kon de redding beteekenen.

- 2) De vrijstelling van personen, die voor het joodsche leven belangrijk waren, moest men aanvaarden, omdat op deze manier een kern in het land bleef, hetgeen voor den wederopbouw van het joodsche leven in Nederland van groot gewicht zou zijn. Men hoopte, deze groep tot het tijdstip van de bevrijding in ons land te kunnen houden.
- 3) Het was helaas gebleken, dat sommige onguere elementen onder de Joden op het aftreden van de voorzitters en het verdwijnen van den Joodsche Raad voor Amsterdam wachtten, om dan op hun manier een organisatie in het leven te roepen, die waarschijnlijk de deportatie, in plaats van vertraagd, had bespoedigd.

Aldus besloten de voorzitters — de 18 leden hadden immers alleen een adviseerende stem — de werkzaamheden voort te zetten. Over het algemeen moet men aannemen, dat de leden dit standpunt van de voorzitters konden billijken, omdat zij anders hun meeningsverschil door hun aftreden tot uitdrukking hadden moeten brengen, hetgeen niet is geschied. Ik geloof ook, dat men in het kader der toenmalige gebeurtenissen dit juist heeft gezien. Men trachtte te traineeren, men vertrouwde op het behoud van een kern en hoopte op een vlugge verandering van de oorlogskansen en de bevrijding van ons land — dat dit alles een ijdele hoop bleek te zijn en de Joden den wedloop met den tijd hebben verloren, is den voorzitters nauwelijks aan te rekenen. Ten slotte was het duidelijk, dat de Duitschers in ieder geval tot deportatie zouden overgaan; zij bezaten door de aanmelding alle adressen; de bevolkingsregisters moesten aan de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ een lijst met alle namen verstrekken. In Amsterdam b.v. werden de bevolkingsregister-kaarten van Joden na de aanmelding apart gehouden. Van een georganiseerd verzet en sabotage was destijds nog geen sprake: de Nederlandsche autoriteiten en ambtenaren — behoudens enkele uitzonderingen — volgden stipt alle maatregelen en verordeningen op.

Intusschen werden te Amsterdam de eerste Joden voor de tewerkstelling in Duitschland opgeroepen en wel voor den 15den Juli 1942. De oproeping geschiedde door de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ zelve door middel van aangeteekende brieven. Voordien werd eerst een lijst van personen, die opgeroepen zouden worden, aan den Joodsche Raad voor Amsterdam doorgegeven, die de voor de joodsche gemeenschap belangrijke personen

mocht schrappen. Intusschen gingen in joodsche kringen te Amsterdam stemmen op, die een niet-opkomen van de opgeroepen propageerden. Uit den aard der zaak hoorden dit de Duitschers ook, ten gevolge waarvan, nog vóór het eerste transport op 14 Juli, een razzia door de Deutsche politie werd gehouden. De arrestaties werden overdag verricht en wel in de z.g. jodenwijk (omgeving van Waterlooplein en Nieuwmarkt), die volkomen was afgezet. Ook in de bureaux van den Joodsche Raad voor Amsterdam werden alle personen tot 40 jaar gearresteerd. Er werden toen ongeveer 400 personen medegevoerd. De voorzitters konden toen echter met succes optreden en bereiken, dat alle personen, onafhankelijk of zij al of niet voor de jood-sche gemeenschap werkten, werden vrijgelaten.

Voor het eerste transport op den avond van 15 Juli lieten de Duitschers een specialen trein in gereedheid brengen, terwijl ook trams beschikbaar werden gesteld. De Jood-sche Raad voor Amsterdam organiseerde op bescheiden schaal aan het station een dienst, om nog eventueele boodschappen voor de opgeroepen te doen, hulp te verleen en enz. Niettegenstaande de razzia van den vorigen dag en andere dreigementen van de Duitschers was de opkomst voor het transport buitengewoon klein. De trein vertrok naar het kamp Westerbork, dat van dien datum af als verzamelkamp dienst deed, vanwaar grotere transporten naar Duitschland werden samengesteld. De „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ bleef echter doorgaan, met Joden in Amsterdam op te roepen. Blijkbaar om een sterkeren druk uit te oefenen, werd de tijd, waarop de desbetreffende personen zich moesten melden, van 3 dagen op 1 dag teruggebracht. Dit beteekende reeds de eerste schending van hun uitdrukkelijke beloften tegenover de voorzitters. Het succes bleef echter voor de Duitschers uit, de opkomst bleef gering.

Hierna vertrok plotseling het Deutsche politie-personeel van de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ naar Rotterdam, waar groote razzia's werden gehouden. Hier werden alle joodsche personen, die men maar aantrof, medegenomen, ongeacht hun leeftijd, zelfs ouden van dagen en hulpbehoevenden. Dit beteekende wederom een schending van het woord der Duitschers. De op deze manier „opgeroepen“ werden te Rotterdam in loodsen van de spoorwegen bijeengebracht, vanwaar zij in verschillende treinen naar Westerbork werden vervoerd.

Hetzelfde lot als Rotterdam onderging daarna Den Haag.

Het motief voor deze plotselinge acties moet waarschijnlijk in het navolgende worden gezocht: Er gingen reeds

eind Juli/begin Augustus 1942 per week 3 treinen elk met ongeveer 1000 personen uit Westerbork naar Opper-Silezië of feitelijk naar Polen; dit geschiedde vermoedelijk op bevel van Berlijn. Met de individueele oproepen, zooals dit in het begin te Amsterdam geschiedde, waren de voor deze transporten noodige personen niet beschikbaar, mede doordat de opkomst steeds gering bleef. Om de treinen uit Westerbork toch te kunnen vullen, grepen de Duitschers naar het middel van meedoogenlooze massa-arrestaties.

De Duitschers bereidden hetzelfde systeem thans ook voor Amsterdam voor. Dit geschiedde echter niet openlijk; zij deden dit veeleer onder het motto, dat de individueel opgeroepen personen zich niet meer aan het station, maar in afwachting van het transport naar Westerbork bij een lokaal in de nabijheid van de spoorwegen moesten melden. Te dien einde zochten zij naar een hiervoor geschikt gebouw, waarbij zij de lokaliteiten van de Portugeesch-Israëlietische gemeente in oogenschouw namen. Hiertegen werd echter door den luchtbeschermingsdienst en door monumentenzorg bezwaar gemaakt. Ten slotte viel de keuze op den „Hollandsche Schouwburg“, die op bevel van de Duitschers sinds de uitvoeringen van de van Leerstichting den naam van „Joodsche Schouwburg“ droeg. Van dit tijdstip af moest de Joodsche Raad voor Amsterdam de kosten voor het gebouw dragen. De Joodsche Raad voor Amsterdam organiseerde hier een zeer uitgebreiden hulpdienst, die vooral bij de latere razzia's zeer belangrijk werk voor de gearresteerden verrichtte. Hij bood de helpende hand bij het verzorgen van de bagage, het aanvullen van nog ontbrekende rugzakken, kleedingsstukken, schoeisel etc. of reparatie hiervan, terwijl hij ook voor voeding en medische hulp zorg droeg. Eveneens moest de Joodsche Raad voor Amsterdam de registratie van de opgeroepen in den Joodsche Schouwburg verrichten, waardoor hij echter in de gelegenheid werd gesteld, voor elk transport de vrijstelling van een aantal personen te bewerkstelligen. Ik wil ook nog opmerken, dat dank zij de moedige houding van enkele employé's het mogelijk was, dat geregeld een aantal personen — vooral kinderen — uit den Joodsche Schouwburg ontsnapte.

Na de gebeurtenissen te Rotterdam en Den Haag bleven de Duitschers in Amsterdam eerst voortgaan, met individueele oproepen te zenden; de Joodsche Raad voor Amsterdam werkte echter niet meer mede, aangezien de actie in bovengenoemde steden het karakter van een deportatie en niet van tewerkstelling droeg.

Dientengevolge werd besloten, ook geen selectie van voor de joodsche gemeenschap belangrijke personen toe te passen, zoodat geen namen meer van de door de Duitschers aan den Joodsche Raad voor Amsterdam verstrekte lijsten werden geschrapt.

Aangezien blijkbaar de Duitschers voor de transporten een grooter aantal personen noodig hadden en de opkomst niet voldoende was, hielden zij op 6 Augustus 1942 te Amsterdam een straatrazzia. Op verschillende punten van de stad stonden posten, die alle Joden op den openbaren weg aanhielden, hun de persoonsbewijzen afnamen en bevel gaven, zich voor de tewerkstelling te melden, terwijl ook Deutsche overvalauto's de stad doorkruisten en Joden direct medevoerden. Ongeveer 600 personen van elken leeftijd werden het slachtoffer van deze actie; niemand kwam ervan vrij.

Ook hierna bleven de Duitschers nog steeds individueele oproepen zenden. Aangezien echter de Joodsche Raad voor Amsterdam geen selectie meer toepaste, werden ook de voor de joodsche gemeenschap belangrijke personen opgeroepen. Echter moesten zij thans hun bewijzen voor vrijstelling overleggen, waarna de oproepen werden ingetrokken. Mutatis mutandis gold hetzelfde voor Joden, die voor de „Wehrmacht“, „Verwalter“ etc. werkten en uit dien hoofde niet behoefden op te komen.

In begin Augustus 1942 hield de Commissaris-Generaal voor Bijzondere Aangelegenheden (General-Kommissar zur Besonderen Verwendung) Schmidt — een Duitscher — een voor de Joden beruchte redevoering. Na de voor de Duitschers gebruikelijke tirade, hoe „gevaarlijk“ de Joden waren, sprak hij van een „historische opdracht“. Hij betoogde, dat de Joden het Westen moesten verlaten, onder welk motto de redevoering van Schmidt zelfs in de pers werd gepubliceerd. Hij zei letterlijk: „Wij hebben ook arbeidskrachten noodig en hebben de Joden daarom in arbeidskampen ondergebracht, ten deele hier in Nederland. Het grootste deel echter moet in het Oosten werken en daarmee weer goedmaken, wat het met zijn ophitsing ten aanzien van den oorlog heeft misdreven. Wij zijn geen barbaren, wij willen ook den Joden toestaan, dat hun gezinnen meereizen. Zij moeten echter ginds in het verwoeste Oosten, in de ledige steden, een begin maken met het opruimingswerk. Hun lot zal hard zijn, maar laten wij ook niet vergeten, dat zij eens arm en haveloos onze landen zijn binnengekomen.“

Thans was het voor iedereen duidelijk, dat de Duitschers

de algeheele deportatie beoogden, en begreep men, wat de tewerkstelling moest beteekenen, gezien het feit, dat Schmidt zelf van een hard lot sprak. De grootste schijnheiligheid werd aan den dag gelegd, toen Schmidt ervan sprak, dat de Joden hun gezinnen **mochten** medenemen; de gezinnen nl. **moesten** eveneens vertrekken, waarvan men toen — in Augustus 1942 — reeds wist, dat zij na hun vertrek uit Westerbork werden gescheiden: mannen en vrouwen kwamen in afzonderlijke kampen, jonge kinderen bleven bij de moeder. Zodoende zagen de gezinsleden elkaar nooit terug. Deze Commissaris-Generaal had den moed, dit alles, — men denke aan de later bekend geworden massa-moorden op de gedeporteerde Joden — geen barbaarsheid te noemen.

Het gevolg van deze redevoering was dan ook, dat thans vrijwel niemand meer aan de oproepen gehoor gaf. De voorzitters van den Joodsche Raad voor Amsterdam werden naar aanleiding hiervan bij de Deutsche autoriteiten geroepen en hun werd gevraagd, waarom de opgeroepen niet verschenen. De voorzitters wezen er op, dat dit aan de redevoering van Schmidt te wijten was. De Duitschers bevalen den voorzitters, hun invloed te laten gelden, dat de Joden aan de oproepen zouden gevolg geven, en tevens kregen zij een oproep mede (geteekend door den chef van de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ — aus der Fünften), volgens welke alle niet-opgekomen personen zich alsnog binnen 3 dagen straffeloos konden melden. Deze oproep moest door middel van het Joodsche Weekblad worden bekendgemaakt, hetgeen ook is geschied. Echter weigerden de voorzitters, hun invloed op het al of niet verschijnen van de opgeroepen personen uit te oefenen, zoodat alleen de publicatie van aus der Fünften werd aangekondigd. Ook dit had zeer weinig effect: vrijwel niemand gaf aan dezen oproep gehoor. In een hierop volgend onderhoud wezen de voorzitters er op, dat de toestand niet zou verbeteren en de Joodsche Raad voor Amsterdam in geen enkel opzicht hieraan kon medewerken, zoolang de redevoering van Schmidt in dezen vorm bleef bestaan en niet officieel werd herroepen.

Dit betoog mocht echter weinig baten, want onmiddellijk hierop volgde blijkbaar als represaille een razzia te Amsterdam in de Rubensstraat en omgeving. Onder de gearresteerden bevonden zich ook vooraanstaande medewerkers van den Joodsche Raad voor Amsterdam, die dus eigenlijk waren vrijgesteld. Door het persoonlijk ingrijpen van de voorzitters, voornamelijk van den heer Asscher, gelukte het met groote moeite, 20 personen vrij te krijgen. De Duitschers hadden echter door deze actie het ontbrekende deel voor hun transporten uit Westerbork op dat oogenblik aangevuld.

Van dien tijd af werden vrijwel iederen avond te Amsterdam razzia's gehouden; voortaan bleven oproepen door middel van aangeteekende brieven achterwege. De „Zentralstelle für jüdische Auswanderung" was, zooals ik reeds aantoonde, door de aanmelding van joodsche personen in het bezit van lijsten met alle adressen, die door de bevolkingsregisters moesten worden verstrekt. Het ophalen zelf geschiedde of door de Duitsche politie, of door Nederlandsch politiepersoneel uit de beruchte Tulpkazerne, N.S.B.-ers en chercheurs onder leiding van de Duitsche politie. Het wegvoeren van de Joden geschiedde op grond van een oproep, die de desbetreffende ambtenaar medebracht. Van dien tijd af werd in het geheel geen leeftijds-grens meer in acht genomen: ouden van dagen, hulp-behoevenden, zieken — alles werd medegevoerd; in het algemeen moesten dezen hun woningen binnen enkele minuten verlaten. Zij werden naar den Joodsche Schouwburg en vandaar naar Westerbork overgebracht. Bewijzen van vrijstelling moesten worden medegenomen, zoodat de Joodsche Raad voor Amsterdam in den Schouwburg steeds de vrijstelling van een aantal personen kon bewerkstelligen. De razzia's geschieden altijd in de avonduren en duurden soms tot den vroegen ochtend; de Duitschers kozen vooral dezen tijd, omdat volgens art. 1 van de „Tweede Beschikking van den Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid over het optreden van Joden in het openbaar" Joden na 20 uur in hun eigen woning moesten vertoeven (zie pag. 59 e.v.). Hierdoor waren zij weerloos aan de deportaties overgeleverd; waarschijnlijk is het gebod van bovengenoemd artikel zelfs met het oog hierop afgekondigd.

In medio September volgde de deportatie van enkele voor de joodsche gemeenschap zeer belangrijke personen met hun families, te weten de Opperrabbin van Amsterdam, een Rabbin en een secretaris van den Joodsche Raad voor Amsterdam. Dit geschiedde ondanks de z.g. vrijstelling, terwijl de Duitschers over het algemeen op dit tijdstip deze groep personen nog ongemoeid liet. Welk doel de Duitschers hiermede beoogden, is niet te zeggen; in ieder geval bleek hier weer eens uit, hoe weinig betrouwbaar het woord van de Duitschers was, aangezien in het onderhoud van eind Juni 1942 werd gezegd, dat deze personen waren vrijgesteld.

Het systeem van bovengenoemde vrijstellingen in den Joodsche Schouwburg werkte ondanks alle moeite, die de Joodsche Raad voor Amsterdam zich getroostte, zeer gebrekkig. Dokters, verpleegsters, geestelijken enz. werden op transport gesteld. Hierdoor dreigde een ontwrichting

te komen; de Duitschers bemerkten eveneens, dat zij door deze methode alles desorganiseerden en de deportaties niet verder op deze manier konden volvoeren, die nl. voor de overige Nederlandsche bevolking het minst in het oog liep. Anderzijds was deze dreigende chaos ook niet in het belang van de nog achtergebleven joodsche bevolking. De Duitschers begonnen derhalve in de tweede helft van de maand September 1942 met het geven van een nieuw soort vrijstelling, die nl. verstrekt werd door het afstempen van het persoonsbewijs („Inhaber dieses Ausweises ist bis auf Weiteres vom Arbeitseinsatz freigestellt. Nr. . .“). Er waren verschillende soorten stempels. De Duitschers hadden verscheidene groepen ingesteld, hetgeen door het nummer van den stempel tot uitdrukking kwam, te weten:

- 10.001 e.v. neutrale buitenlanders. Hieronder vielen ook de Portugeesche Joden, die zich hiervoor via het Portugeesche Kerkgenootschap hadden aangemeld; de Duitschers behandelden dezen met eenige voorkeur, omdat hun joodsche afstamming niet zuiver vaststond; zij werden in Januari 1944 eveneens gedeporteerd, echter naar het voorkeurdok Theresienstadt. Andere neutrale buitenlanders moesten repatriëren, zooals Turken, Zwitsers.
- 20.001 e.v. gedoopte Joden. De aanmelding geschiedde via de verschillende kerkgenootschappen.
- 30.001 e.v. afstammingsonderzoek. Het betrof hier een klein aantal personen, die zich wel is waar als Joden hadden opgegeven, maar aan hun joodsche afstamming om de een of andere reden twijfelden en derhalve een dienovereenkomstig request hadden ingediend (Deze stempel werd ook wel naar het hoofd van het afstammingsbureau „Callmeyer-stempel“ genoemd).
- 40.001 e.v. „Wehrmacht“-stempel. Deze werd verstrekt aan Joden, die direct of indirect voor de Deutsche „Wehrmacht“ werkzaam waren; de aanmelding geschiedde door de „Verwalter“ of directie van de desbetreffende bedrijven.
- 60.001 e.v. Diamant-stempel. Het diamantbedrijf was overwegend in joodsche handen; een plotseling verwijderen van de Joden zou waarschijnlijk een ineenstorten van de geheele industrie en beurs ten gevolge gehad hebben, terwijl de Duitschers den diamanthandel en de nijverheid voor hun doelen dringend noodig hadden. Derhalve liet men deze groep nog vrij,

totdat de Joden ook hierbij konden worden gemist.

70.001 e.v. speciale stempels. Deze werden door de Duitschers aan een zeer klein aantal personen voor bijzondere aangelegenheden verstrekt.

80.001 e.v. z.g. Joodsche Raad-stempel, dien ik nog nader

90.001 e.v. zal toelichten.

100.001 e.v. stempel voor gemengd-gehuwden. Hieraan ging op 11 September 1942 een publicatie in de algemeene pers vooraf, waarin werd medegedeeld, dat ten behoeve van deze vrijstelling de navolgende categorieën bij de bevolkingsregisters een daartoe strekkend verzoek konden indienen: „a) Joden en jodinnen, in zover uit een tegenwoordig of vroeger huwelijk met een niet-jood nakomelingen zijn, die niet als joden worden beschouwd; b) jodinnen, die thans nog met een niet-jood gehuwd zijn.” Hieraan waren voor iedereen kosten ad f 2.-

108.001 e.v. verbonden. Buiten deze bepalingen vielen dan 1) kinderlooze huwelijken, waarvan de man het joodsche gedeelte vormde; 2) in tegenstelling met groep a) de ontbonden kinderlooze huwelijken, onverschillig, of de man of de vrouw het joodsche gedeelte vormde. Ofschoon derhalve deze laatste groep in het begin aan deportatie bloot stond, werd later aan de onder 1) genoemde personen een stempel verstrekt en wel onder de nrs. 108.001 e.v.

Terloops wil ik ook den in 1943 ingevoerden sterilisatie-maatregel der Duitschers ten opzichte van gemengd-gehuwde Joden releveeren. Degenen, die zich vrijwillig lieten steriliseeren — dezen keer gingen de Duitschers niet tot dwangmaatregelen over — genoten verschillende faciliteiten: zij mochten b.v. de jodenster afleggen, reizen zonder vergunning, bioscopen, schouwburgen en concerten bezoeken, hun beroep uitoefenen (behalve leidende functies bekleeden of ambtenaar zijn); zelfs ontvingen zij de bij de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat gedeponeerde bedragen, effecten, waardevoorwerpen en vorderingen terug, resp. voor zover zij waren gerealiseerd, de geldswaarden hiervoor. De gesteriliseerden ont-

vingen een nieuw persoonsbewijs, dat alleen een gekartelde roode „J” droeg; zij moesten zich twee keer per jaar bij de Duitschers, nl. op 1 Juni en 1 December, melden. Zonder feitelijke operatie golden als gesteriliseerd: alle vrouwen boven de 45, later 50 jaar en jongere vrouwelijke en alle manlijke personen op grond van attesten, waaruit hun steriliteit bleek. Alle andere, voornamelijk de jongere personen, die van deze faciliteiten wilden genieten, moesten zich laten opereeren, hetgeen onder toezicht van de Duitschers in speciale inrichtingen gebeurde. In een later stadium werden alle steriliteits-attesten van manlijke personen onder 60 jaar geweigerd, zoodat thans voor dezen feitelijke sterilisatie noodig was.

Achteraf gezien, kan men de door de Duitschers gegeven vrijstelling-stempels met het oog op hun doel in twee categorieën deelen, nl.: a) ter voorkoming van desorganisatie, b) ter definitieve vrijwaring van de tewerkstelling van bepaalde groepen. Onder de eerste vielen de 40.000-(Wehrmacht), 60.000-(Diamant), 80.000- en 90.000-(Joodsche Raad) stempels, die op den duur zonder waarde bleken te zijn, want de houders daarvan werden allen in den loop van de jaren 1942/1943 gedeporteerd, nadat de Duitschers hun diensten niet meer noodig achtten. Tot de tweede categorie behoorden de 30.000-(afstammingsonderzoek, voor zoover dit werd goedgekeurd), 70.000-(bijzondere aangelegenheden) en vooral de 100.000- en 108.000-stempels (gemengd-gehuwden); zij allen verkeerden volgens de Duitschers in een andere positie dan de overige Joden en mochten derhalve in ons land blijven. Tusschen beide groepen in vielen de 10.000-(neutrale buitenlanders, feitelijk na repatriëering van Turken, Zwitsers etc. alleen de Portugeesche Joden) en 20.000-stempels (gedoopten); ten aanzien van dezen namen de Duitschers een aarzende houding aan, maar zij werden ten slotte toch gedeporteerd, echter naar het voorkeurskamp in Theresienstadt.

De z.g. Joodsche Raad-stempel was een gevolg van een onderhoud, dat de voorzitters met de Duitschers hadden. Zooals ik reeds aantoonde, dreigde een chaotische toestand te ontstaan, hetgeen de Duitschers niet in hun belang achtten. Derhalve vroegen zij den voorzitters, hoeveel vrijstellingen noodig waren om het joodsche gemeenschapsleven in stand te kunnen houden. De voorzitters verlangden hiervoor 35.000 stempels; doch de Duitschers verklaarden, slechts 17.500 te willen verstrekken. De voorzitters meenden, dit ter wille van het behoud van een kern

te moeten aanvaarden, hetgeen in het kader van de toenmalige gebeurtenissen begrijpelijk was.

Thans rees de moeilijkheid, de 17.500 vrijstellingen zoo rechtvaardig mogelijk te verdeelen. Eenerzijds gold het aantal ter beschikking gestelde stempels voor personen — en niet gezinnen —, terwijl de Joodsche Raad voor Amsterdam moreel gedwongen was, per familie te doen vrijstellen; anderzijds zochten en vonden in Juli 1942, toen bekend werd, dat de employés van den Joodsche Raad voor Amsterdam en de bij hem aangesloten organisaties niet voor de tewerkstelling behoefden op te komen, natuurlijk vele Joden een werkkring bij deze. Het aantal medewerkers werd hierdoor zeer groot en overcompleet; dit geschiedde zeer bewust en met het doel, zooveel mogelijk menschen te redden. Het was duidelijk, dat men thans niet alle employés in het bezit van een stempel kon stellen: het toegewezen percentage was ongeveer de helft. De verdeling zelf moest, zooals ik reeds aantoonde, niet alleen over de medewerkers van den Joodsche Raad voor Amsterdam geschieden, maar ook over leiding en personeel van andere belangrijke joodsche instituten, die voor het grootste gedeelte bij den Joodsche Raad voor Amsterdam waren aangesloten (b.v. ziekenhuizen, krankzinnigen-gestichten, weeshuizen etc.), godsdienstige instellingen (b.v. Rabbinen, de joodsch-kerkelijke gemeentebesturen, diverse cultuurinstellingen) en over andere belangrijke personen. Te dien einde werd door den Joodsche Raad voor Amsterdam een speciale commissie in het leven geroepen, die met dit geheele vraagstuk werd belast. Op de handelingen van deze commissie is later veel kritiek uitgeoefend; dit geschiedde vooral uit en door joodsche kringen, die geen vrijstelling kregen. De oppositie is zeer begrijpelijk — men geloofde immers, dat het hier om leven of dood ging —, maar ik acht haar om de volgende redenen niet rechtvaardig. Onmiddellijk na bovengenoemd onderhoud tusschen de voorzitters en de Duitschers begonnen de laatsten met het verstrekken van de stempels; er moesten steeds lijsten met de desbetreffende namen en adressen worden overgelegd, terwijl de oproepen, voor dit doel bij de Duitschers te verschijnen, door den Joodsche Raad voor Amsterdam moesten worden bezorgd. Dit alles moest binnen 6 dagen geschieden, zoodat er geen sprake van een rustig overleg kon zijn. Hierdoor kon men wel is waar niet tot een volkomen rechtvaardige verdeling komen; echter werd dit doel zooveel mogelijk nagestreefd en in groote lijnen ook bereikt. De commissie stelde alleen het aantal vrijstellingen vast, dat elke instelling — dus ziekenhuizen, weeshuizen, cultuurinstellingen, godsdienstige organisaties etc. — en elke afdeling van den Joodsche Raad voor Amsterdam naar gelang van

haar werkkring en belangrijkheid kreeg toegewezen. De leiding van de bovengenoemde instellingen resp. afdelingen was in de keuze van de verdeeling der stempels geheel vrij en wees dus binnen het kader van de toewijzingen de personen aan, die uit haar midden in het bezit van een stempel zouden worden gesteld. Hetzelfde systeem gold ook in de provincie voor de inrichtingen en plaatselijke vertegenwoordigingen van den Joodsche Raad voor Amsterdam. De namen en adressen van de in aanmerking komende personen moesten bij de bovengenoemde commissie worden opgegeven, die voor het doorgeven van de lijsten aan de Duitschers en de oproepen zorg droeg. Hierbij moest zij vooral er op letten, dat één persoon niet meermalen op de lijsten voorkwam, hetzij ten gevolge van dubbele functies, hetzij door een vergissing, om zodoende het verlies van vrijstellingen te voorkomen. Met het oog op hetzelfde doel werden ook kinderen beneden 15 jaar niet op de lijsten opgenomen, omdat dezen nog niet in het bezit van een persoonsbewijs waren en een beroep op de vrijstelling van hun ouders mochten doen. Bovendien wees de commissie nog belangrijke personen aan, die buiten bovengenoemde groepen stonden, en direct of indirect van groot belang voor de joodsche gemeenschap waren, zooals b.v. belangrijke intellectueelen, musici. Zodoende trachtte de commissie de verdeeling van de vrijstellingen zoo rechtvaardig mogelijk te bewerkstelligen. Een aantal vrijstellingen bleek later helaas wel verloren te zijn gegaan, doordat enkele belangrijke gemengd-gehuwde personen eerst wegens hun functie bij de joodsche instellingen en daarna uit hoofde van hun gemengd-gehuwden staat een vrijstelling verkregen. Echter was dit niet te voorkomen, omdat aan de gemengd-gehuwden toen nog geen vrijstellingen waren uitgereikt — deze werden nl. eerst later verstrekt — en men deze personen ook niet wilde opofferen.

Ondertusschen gingen de Duitschers steeds met hun avond-razzia's door. In het begin werden door hen alle stempels gerespecteerd, spoedig echter bleek, dat zij niet de waarde hadden, die men er aan had gehecht. Wanneer vrijgestelde personen werden opgehaald en de Duitschers dezen niet wilden vrijlaten, werden hun dingen in de schoenen geschoven, die strafbaar waren, terwijl elke overtreding met nietigverklaring van de vrijstelling en daarmee gepaard gaande deportatie werd bedreigd. Dit gebeurde zoowel voor individueele personen als ook voor geheele bedrijven; zoo werd b.v. het geheele joodsche personeel van de Hollandia-fabrieken Kattenburg, te Amsterdam, dat in het bezit van een „Wehrmacht“-stempel was, wegens z.g. communistische actie op transport ge-

steld. Deze gedragslijn volgden de Duitschers voor alle soorten stempels, zooals die voor den Joodsche Raad voor Amsterdam, „Wehrmacht“, gedoopten etc.; alle deze bleken slechts tijdelijke en betrekkelijke waarde te hebben, behalve de vrijstellingen voor afstammingsonderzoek, bijzondere aangelegenheden en gemengd-gehuwden. Deze laatsten werden alleen op transport gesteld, indien werkelijk strafbare feiten aanwezig waren. Bij al deze acties beoogden de Duitschers steeds één doel: de transporten uit Westerbork dienden ongestoord voort te gaan en het vereischte aantal personen hiervoor moest worden geleverd.

Hoe spoedig men de door de Duitschers verstrekte stempels wantrouwde, bleek uit de gebeurtenissen van 2 October 1942. Het was den Joodsche Raad voor Amsterdam bekend geworden, dat de Duitschers voor dezen avond in het geheele land treinen voor het transport van Joden in gereedheid lieten brengen. Men verwachtte toen reeds, dus nauwelijks 14 dagen na het verstreken van de vrijstellingen, dat alle stempels of een groot gedeelte er van waardeloos zouden zijn; dientengevolge liet de Joodsche Raad voor Amsterdam aan alle Joden, onafhankelijk of zij al of niet in het bezit van een vrijstelling waren, aanzeggen, dat iedereen met het ergste moest rekening houden en voorbereidingen treffen; dit gold voor niet-vrijgestelden, als ook voor employés van den Joodsche Raad voor Amsterdam, gedoopten etc. Het bleek echter, dat de werkkampen werden leeggehaald; tegelijkertijd werden de gezinsleden van de in deze kampen tewerkgestelde personen, die overal in het land woonden, op transport naar Westerbork en van hieruit naar Polen gesteld. (zie pag. 53).

Sinds medio October 1942 deed zich in Amsterdam een nieuw verschijnsel voor, dat eveneens nauw verband hield met de deportatie, ofschoon dit in het begin niet duidelijk merkbaar was. De Duitschers verstrekten aan personen, die in de Rivierenbuurt woonden, een bevel, binnen circa 10 dagen hun woning met medeneming van den inboedel te verlaten (z.g. „Anweisung“). Dit bevel werd in hoofdzaak verstrekt aan personen, die op grond van hun werkzaamheden bij den Joodsche Raad voor Amsterdam van tewerkstelling waren vrijgesteld. In het begin dacht men alleen aan de mogelijkheid, dat deze bevelen verband hielden met het verplaatsen van enkele departementen van Den Haag naar Amsterdam; de ambtenaren, die eveneens moesten worden overgeplaatst, zouden hoofdzakelijk in deze buurt wonen. Men verkreeg de hiervoor noodige ruimte, door de Joden gedwongen te doen verhuizen. Een nieuwe woning werd voor de Joden in de Transvaalbuurt ter beschikking gesteld. In een later stadium moesten

hoofdzakelijk personen, die in het bezit van een z.g. 120.000-stempel waren, verhuizen, hetgeen ik nog nader zal toelichten (zie pag. 86 e.v.). In werkelijkheid bleek, dat deze bevelen werden uitgevaardigd, om de deportatie door verdere concentratie van Joden in één wijk te vergemakkelijken.

In December 1942 werd het kamp Barneveld in gebruik genomen. Het betrof hier een voorkeurskamp voor belangrijke joodsche Nederlanders met hun gezinsleden ten getale van circa 800 personen; alleen personen van Nederlandsche nationaliteit, die zich om de een of andere reden bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt (b.v. hooge ambtenaren, officieren, industrieelen etc.), kwamen hiervoor in aanmerking. De Secretaris-Generaal Frederiks stelde deze lijst samen, en door zijn bemiddeling werd de goedkeuring hiervoor van de Duitsche autoriteiten, bij monde van den Commissaris-Generaal Schmidt, verkregen. Uitdrukkelijk werd bepaald, dat deze personen voor gedwongen verhuizing, deportatie enz. niet in aanmerking kwamen: zij mochten tot het einde van den oorlog in Nederland vertoeven; om dezen echter z.g. te kunnen beschermen, zonden de Duitschers hen naar een tehuis in Barneveld, waarbij zij hun meubilair mochten medenemen. In December 1942 werden deze personen met speciale bussen naar Barneveld vervoerd. De Secretaris-Generaal Frederiks deed ten behoeve van de inrichting en verbetering van het tehuis in Barneveld een beroep op den Joodsche Raad voor Amsterdam, aangezien het gebouw niet van dien aard was, dat menschen zonder reparatie van het huis er in konden worden ondergebracht, en de Secretaris-Generaal hiervoor geen middelen mocht besteden. De Joodsche Raad voor Amsterdam stelde een bedrag van f 2.500.— ter beschikking. Ook ten aanzien van deze personen braken de Duitschers hun woord: in September 1943 werd het tehuis Barneveld door de Duitschers naar Westerbork overgebracht en tegelijkertijd werden de medegevoerde inboedels in beslag genomen; een jaar later, in September 1944, werden deze personen naar Theresienstadt gedeporteerd.

Zooals bij de Duitschers gebruikelijk was, vertrokken zij tegen Kerstmis met verlof en keerden na Nieuwjaar terug. Gedurende deze periode lieten zij de Joden dan met rust, zoodat geen razzia's plaats vonden. Echter brachten zij meestal uit Duitschland nieuwe instructies mede, zoodat hun antisemitische actie met versterkten druk werd voortgezet. In Januari 1942 werd zodoende een begin gemaakt met de werkkampen (zie pag. 50); thans in Januari 1943 werden de razzia's nog intensiever voortgezet, waar-

bij als nieuw project het kamp Vught — bedoeld wordt hier de speciale afdeeling voor Joden — in gebruik werd genomen. Het doel van de Duitschers was in het begin, in dit kamp door de Joden industriele producten te laten vervaardigen. Te dien einde verzochten zij een joodsch consortium, dat buiten den Joodsche Raad voor Amsterdam stond, voor de noodige machines en inrichtingen te zorgen; de Duitschers trachtten dit aantrekkelijk te maken door te laten uitkomen, dat de in Vught vertoevend en aldaar mochten blijven en niet verder zouden worden gedeporteerd. Aldus ontstond een diamant- en confectie-industrie, terwijl ook de N.V. Philips-fabrieken een speciale afdeeling naar het kamp Vught verplaatste. In begin 1943 ging het eerste transport uit Amsterdam naar Vught; het betrof toen voornamelijk personen, in het bezit van „Wehrmacht“-stempels, die door de Duitschers vervallen werden verklaard. Spoedig volgden anderen, die uit alle groepen bestonden, b.v. personen zonder vrijstellingen, diamant-stempel etc. Hoofdzakelijk jongere en vakkundige personen werden naar Vught overgebracht, terwijl de anderen steeds via Westerbork naar Polen werden gedeporteerd.

De samenstelling van de transporten geschiedde door de Duitschers; zij bepaalden in den „Joodsche Schouwburg“, wie naar Vught en wie naar Westerbork moest vertrekken. Over het algemeen gaven de Joden toen aan het kamp Vught de voorkeur, omdat zij hoopten, op deze wijze in een kamp in Nederland te mogen blijven. Ook deze verwachting bleek ijdel te zijn, de Duitschers schonken weer eens hun belofte: allen werden naar Polen gedeporteerd. Vermoedelijk diende het geheele industrie-project voor de Duitschers alleen maar om in het bezit van machines en inrichtingen te komen; zij wisten, dat de Nederlanders wel machines en inrichtingen zouden afstaan om hun joodsche landgenooten te helpen, terwijl zij dit aan de Duitschers zouden weigeren. Zodoende kwamen ook inderdaad de industriele inrichtingen in Vught aan, van wie de Duitschers zich later meester maakten, met uitzondering van de Philips-afdeeling.

Het tempo van de deportatie werd steeds hoger opgevoerd; uit redevoeringen van Duitse autoriteiten, b.v. den Rijkscommissaris, Himmler, Schmidt bleek, dat het volledige wegvoeren van de Joden uit West-Europa nog in den loop van het jaar 1943 werd beoogd. In dit kader werden resp. op 29 Maart en 13 April 1943 twee beschikkingen van den Commissaris-Generaal voor de openbare veiligheid „betreffende het verblijf van Joden in de provincies“ gepubliceerd. Thans werd aan Joden het verblijf in het geheele land, behalve in Amsterdam, verboden;

Joden, die zich op dat oogenblik in de provincies ophielden, moesten zich nog in den loop van de maand April 1943 naar het kamp Vught begeven; bij het vertrek naar dit kamp mochten reisbagage en waarde-voorwerpen worden medegenomen. Van deze verhuizing naar het kamp Vught waren uitgezonderd: 1) Joden in de bestaande kampen Westerbork, Vught, Barneveld en Doetinchem (een door de N.S.B. beschermd kamp, dat volkomen onbelangrijk was en later naar Theresienstadt werd gedeporteerd), 2) alle gemengd-gehuwde Joden en 3) Joden, die door de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ in het bezit van een uitzonderingsvergunning („Provinzaufenthalts-genehmigung“) werden gesteld, b.v. houders van „Callmeyer“-stempels, enkele belangrijke personen, die nog voor de „Wehrmacht“ of bij de Philips-fabrieken werkten, en heel enkele Joodsche Raad-vertegenwoordigers. Deze beschikkingen berustten op artt. 47 en 52 van de verordening nr. 1/1943 „betreffende de handhaving van de openbare orde“ d.d. 5 Januari 1943; op grond van deze bepalingen kon bij politievoorschrift aan bepaalde personen of groepen van personen: a) worden verboden, zich in bepaalde deelen van het bezette Nederlandsche gebied op te houden, b) een bepaalde verblijfplaats worden aangewezen, c) het veranderen van woon- en verblijfplaats worden verboden; buitendien kon de Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid maatregelen treffen, „noodig in het belang van de openbare orde en van de veiligheid van het openbare leven, en te dien einde meer in het bijzonder rechtsvoorschriften op politioneel gebied (algemeene voorschriften, bevelen, bekendmakingen) uitvaardigen“.

Zeer typeerend voor de Duitschers is, dat zij voor de deportatie zelf geen enkelen rechtsgrond aanvoeren, terwijl zij uitvoerige verordeningen aanhalen en voorschriften voor het wegvoeren van de Joden uit de provincie geven. Een verklaring voor deze houding is m.i. in het navolgende te zoeken: De razzia's geschieden toen hoofdzakelijk in de avonden en werden betrekkelijk weinig door de overige Nederlandsche bevolking opgemerkt. Maar nu wilde men de Joden uit de provincies in één slag verwijderen, hetgeen openbaar moest worden gemaakt en derhalve de opmerkzaamheid van de geheele bevolking moest trekken. Daarom achtten de Duitschers het beter, een soort rechtsgrond hiervoor aan te voeren, terwijl zij het woord deportatie of dergelijke termen angstvallig vermeden.

Op grond van deze beschikkingen was het grootste gedeelte van de in de provincie woonachtige Joden gedwongen, zich naar Vught te begeven, voor zoover zij nl. geen provinciale verblijfsvergunning hadden, niet gemengd-gehuwd waren of zich niet door „onderduiken“ hieraan

wisten te onttrekken. De bepaling, dat de Joden waardevoorwerpen mochten medenemen, was onlogisch, want deze moesten reeds bij de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat zijn ingeleverd (zie verordening nr. 58/1942, pag. 55 e.v.). Uit den aard der zaak werden de beste en tevens zooveel mogelijk kleedingstukken, schoeisel enz. door de naar Vught vertrekkenden medegenomen. Hier openbaarde zich weer de laagheid van de Duitschers. Bij hun aankomst nl. moesten alle personen hun bagage neerzetten en onmiddellijk een bad nemen; bij hun terugkeer was alles, wat zij hadden medegenomen, verdwenen en door de Duitschers geroofd. Een gedeelte van deze bagage werd op de markten in het Zuiden van ons land, vooral in 's-Hertogenbosch, tegen „zwarte" prijzen verkocht.

De in Vught vertoevenden hoopten, in dit kamp en hierdoor ten minste in Nederland te kunnen blijven. Maar spoedig werden de oudere en de niet-vakkundige personen via Westerbork naar Polen gedeporteerd, terwijl uit Westerbork kleinere transporten van industrie-arbeiders voor de bedrijven naar Vught werden gezonden. Alle transporten uit Vught naar Polen geschieden via Westerbork, omdat zij hier eerst werden geregistreerd; alleen een enkel vertrok rechtstreeks via Venlo. In het algemeen arriveerden de Joden in Westerbork zonder kleeding en uitrusting; zij werden echter door den Joodsche Raad voor Amsterdam te Westerbork in het bezit van alle benodigdheden gesteld; slechts voor bovengenoemd transport via Venlo kon men niets doen. Zooals ik reeds aantoonde, werden ten slotte alle Joden uit Vught naar Polen gedeporteerd.

Buiten de bovengenoemde twee beschikkingen van den Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid vielen dus de te Amsterdam vertoevende Joden. Echter werden de razzia's in deze stad steeds voortgezet: er gingen regelmatig transporten uit den „Joodsche Schouwburg" naar Vught en Westerbork.

In de tweede helft van de maand Mei 1943 ontving de Joodsche Raad voor Amsterdam van de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung" de mededeeling, dat de helft van de z.g. Joodsche Raad-stempels zouden vervallen. Als motief hiervoor werd opgegeven, dat een groot gedeelte van de Joden reeds was vertrokken en derhalve het aantal employés van den Joodsche Raad voor Amsterdam en de bij dezen aangesloten organisaties dienovereenkomstig moest worden verminderd. Dit beteekende weer een schending van het gegeven woord. De „Zentralstelle für jüdische Auswanderung" gaf aan den Joodsche Raad voor Amsterdam opdracht, de personen, van wie de stempels

zouden vervallen en die derhalve moesten vertrekken, zelf aan te wijzen; hiermede wilden de Duitschers voorkomen, dat de meest belangrijke personen werden opgehaald en de Joodsche Raad voor Amsterdam met zijn organisaties niet kon voortwerken. Dit bevel aan den Joodsche Raad voor Amsterdam ging met zeer ernstige dreigementen jegens de Joden gepaard; indien nl. de Joodsche Raad voor Amsterdam het aanwijzen van deze personen zou weigeren, zouden de Duitschers maatregelen tegen de Joden nemen, waarbij alle tot dusver gevoerde acties in de schaduw zouden komen te staan. De voorzitters aanvaardden deze opdracht. Men kan dit misschien betreuren; zij lieten zich echter door de volgende argumenten leiden: 1) Zij meenden, in het belang van de nog aanwezige Joden voor bovengenoemde dreigementen van de Duitschers te moeten zwichten; 2) de Duitschers zouden met of zonder medewerking tot de deportatie van de helft der Joodsche Raad-stempels overgaan (hetgeen door de direct opvolgende razzia werd bevestigd); 3) deze nieuwe actie der Duitschers en de daarmee gepaard gaande opdracht waren een logisch gevolg van het aanvaarden van de vrijstellingen; ook voor deze groep was helaas reeds de wedloop met den tijd verloren. Zouden de voorzitters de opgelegde taak weigeren, dan vreesden zij, dat de Duitschers ook de voor de joodsche gemeenschap belangrijke personen, die voor een lateren wederopbouw onmisbaar waren, zouden deporteren; in dit geval kon men de tactiek van traineeren niet meer toepassen.

Het aanwijzen van de personen trachtte men zoo rechtvaardig mogelijk te doen. Ik vermeldde reeds, dat de Duitschers in het onderhoud van de maand Juni 1942 aan de voorzitters mededeelden, dat de voor de joodsche gemeenschap werkende personen van de tewerkstelling waren vrijgesteld; toen dit bekend werd, zocht en vond een groot aantal personen bij den Joodsche Raad voor Amsterdam een betrekking, zoodat het personeel over compleet werd en zelfs een gedeelte nooit een functie heeft uitgeoefend. Deze Joden, die niet in werkelijken dienst waren, en eigenlijk alleen de bescherming van den Joodsche Raad voor Amsterdam hadden gevonden, werden in de eerste plaats aangewezen. Verder moesten de afzonderlijke afdelingen van den Joodsche Raad voor Amsterdam en de overige joodsche instellingen naar gelang van haar belangrijkheid een percentage medewerkers afstaan, waarbij vooreerst degenen in aanmerking kwamen, die wel is waar een functie uitoefenden, maar dit eerst sinds Juli 1942 deden, voor wie derhalve de bescherming van den Joodsche Raad voor Amsterdam op den voorgrond bleek te staan. De samenstelling van de lijsten werd aan de afdelingschefs van den Joodsche Raad voor

Amsterdam resp. aan de leiding van de joodsche instellingen opgedragen, terwijl een commissie de definitieve beslissing nam.

De opgeroepen moesten zich op 25 Mei bij de maréchaussée-kazerne aan den Polderweg te Amsterdam melden. De opkomst was echter buitengewoon klein. Nog in denzelfden nacht zetten daarop de Duitschers de z.g. „Jodenwijk“ af, doorzochten elke woning en arresteerden alle daar wonende Joden, onverschillig, of zij al dan niet in het bezit van een vrijstelling waren; ook werd geen onderscheid tusschen de verschillende soorten stempels gemaakt: houders van Joodsche Raad-, „Wehrmacht“-stempels etc., zelfs gemengd-gehuwden, werden medegevoerd en naar Westerbork overgebracht. Alle gemengd-gehuwden werden later weer uit Westerbork vrijgelaten en eveneens enkele vooraanstaande medewerkers van den Joodsche Raad voor Amsterdam of de bij hem aangesloten organisaties. Deze razzia volgde zóó verrassend vlug op de gebeurtenissen van 25 Mei, dat men gevoegelijk mag veronderstellen, dat de Duitschers met deze actie geen represaille bedoelden; zij was vermoedelijk reeds voorbereid en het eenige door hen beoogde doel. In dit kader gezien, was het bevel, de personen aan te wijzen, ook niets anders dan een poging, den Joodsche Raad voor Amsterdam bij het Nederlandsche volk in een ongunstig daglicht te stellen.

Hierna gingen de Duitschers tot het verstrekken van een nieuw soort vrijstelling-stempel over, genummerd met 120.001 e.v. Enkele personen, wien de Duitschers een bevoorrechting wilden geven, werden **gratis** in het bezit van een dergelijken stempel gesteld; hieronder vielen ook de voorzitters en later een aantal secretarissen van den Joodsche Raad voor Amsterdam. Maar in hoofdzaak was de nieuwe vrijstelling een poging van de Duitschers, geld en juweelen, die de Joden aan den inleveringsplicht bij de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat hadden onttrokken, alsnog in hun bezit te krijgen. Deze stempel werd nl. ook tegen inlevering van contante middelen of sieraden verstrekt en wel ter waarde van f 30.000.— per persoon. Deze bedragen konden dus alleen zeer gefortuneerde personen fourneeren, die bovendien dit geld nog „zwart“ moesten bezitten. Als bemiddelaars tusschen de Joden en de Duitschers traden twee personen op, in hoofdzaak Puttkammer en verder ook Ross. Op deze manier achterhaalden de Duitschers vrij belangrijke bedragen en voorwerpen van waarde, terwijl reeds in September 1943 deze nieuwe vrijstellingen waardeloos waren. Ongeveer 1500 personen kwamen ten slotte in het bezit van een 120.000-stempel. Zij allen ontvingen spoedig bevel, naar de Trans-

vaalbuurt te verhuizen („Anweisung", zie pag. 80); dit beteekende niets anders dan een concentratie, zoodat zij bij de laatste razzia gemakkelijk konden worden opgehaald.

Op 20 Juni 1943 vonden te Amsterdam groote razzia's plaats en wel in het Zuiden, daaronder begrepen de Rivierenbuurt, en in het Oosten van de stad. Deze geheele stadswijk was door een cordon van Duitsche politieambtenaren omgeven; daarna werd elke woning naar Joden doorzocht. Alle vrijstellingen, behalve de 30.000- (afstammingsonderzoek), 70.000- (speciale aangelegenheden), 100.000- resp. 108.000- (gemengd-gehuwden) en bovengenoemde 120.000-stempels, werden ongeldig verklaard en de houders ervan medegevoerd, zoodat thans nog slechts een zeer klein percentage Joden overbleef. Dit was de grootste massa-arrestatie, die de Duitschers tot dusver hadden gehouden.

De Joodsche Raad voor Amsterdam beschikte thans alleen nog over weinig personeel; buiten de voorzitters waren een aantal personen over, die een 30.000-, 100.000-, 108.000- of 120.000-stempel bezaten. Voor een zeer klein aantal andere employés, die aan de arrestatie door een of andere omstandigheid waren ontkomen, konden nog door den Joodsche Raad voor Amsterdam speciale verblijfsvergunningen worden verkregen.

Tot dusver hadden de Duitschers de ziekenhuizen ¹⁾ ontzien, maar thans werden ook deze stuk voor stuk met zieken, dokters, verplegend personeel etc. leeggehaald. De Duitschers maakten hiervoor ook gebruik van Joden uit Westerbork. Er was daar nl. een z.g. „Ordedienst", die in het kamp zelf de taak had, te helpen, de orde en rust te handhaven. Thans werd een gedeelte hiervan naar Amsterdam gedirigeerd, om bij het transport van de zieken uit de ziekenhuizen de helpende hand te bieden. Men kan de handelwijze van deze groep Joden niet zonder meer afkeuren, omdat zij met de deportatie zelf niets te maken had en alleen trachtte, zoo behoedzaam mogelijk het transport van de zieken te bewerkstelligen.

1) De in andere joodsche inrichtingen — zooals weeshuizen, tehuisen voor hulpbehoevenden en ouden van dagen, krankzinnigengestichten enz. — vertoevende waren reeds door de Duitschers op dezelfde manier als de overige Joden behandeld en derhalve op transport gesteld. Op bijzonder menschonteerende wijze werden bij een dergelijke actie de krankzinnigen uit de inrichting „Het Apeldoornsche Bosch" te Apeldoorn gehaald en rechtstreeks — dus niet via Westerbork — naar Duitschland vervoerd.

Spoedig echter — nl. op 29 September 1943 — volgde het einde van deze tragedie. Thans werden ook de 120.000-stempels en bovengenoemde verblijfsvergunningen ongeldig verklaard. De voorzitters van den Joodsche Raad voor Amsterdam werden eveneens op transport gesteld en de bureaux gesloten. Hiermede was een einde aan het bestaan van den Joodsche Raad voor Amsterdam gekomen.

Herhaaldelijk wees ik er reeds op, dat de transporten uit het geheele land in het begin uitsluitend naar Westerbork en hiervandaan naar Polen gingen. Later werd het kamp Vught in gebruik genomen; maar ook dit was alleen van tijdelijken aard: de in dit kamp vertoevenden werden ten slotte eveneens gedeporteerd, hetgeen met het oog op de registratie steeds — behalve éénmaal — via Westerbork geschiedde. De transporten vonden per trein plaats; in het begin werden hiervoor uit Westerbork personenwagens gebruikt, echter spoedig werden deze door beestenwagens vervangen. De voorzitters van den Joodsche Raad voor Amsterdam protesteerden hiertegen heftig; zij ontvingen als antwoord, dat de Duitsche soldaten eveneens op deze wijze werden vervoerd. Dit was weer een voorbeeld van een bedriegelijke redeneering, die de Duitschers zoo gaarne toepasten, want deze transporten waren niet met het vervoer van soldaten te vergelijken. De Duitschers ontvingen onderweg verzorging, hadden de mogelijkheid, van toilet-, waschgelegenheden etc. gebruik te maken. Dit alles hadden de Joden niet; buitendien betrof het vervoer van soldaten uitsluitend mannen, terwijl hier ook vrouwen en kinderen werden weggevoerd. Ten slotte was het aantal personen, dat per beestenwagen werd vervoerd, voor Joden veel grooter dan voor de soldaten — een aantal personen moest de transporten, die enkele dagen duurden, staande verdragen. De begeleiding van deze transporten geschiedde door Duitsche politieambtenaren, die met een joodschen dokter en een joodsche verpleegster in een personenwagen zaten; de beestenwagens zelf werden afgesloten.

De Joodsche Raad voor Amsterdam heeft wel kunnen bereiken, dat in de wagens ten minste toiletgelegenheden werden aangebracht; dit geschiedde op kosten van den Joodsche Raad voor Amsterdam.

In elk opzicht heeft de Joodsche Raad voor Amsterdam getracht, den vertrekkenden zooveel mogelijk hulp en bijstand te verleen. Te dien einde werd een speciale afdeling „Hulp aan Vertrekkenden” in het leven geroepen,

die in het geheele land en ook te Amsterdam verschillende onderafdeelingen bezat. Haar taak bestond in het verstrekken van adviezen voor de bagageverzorging, praktische hulpverlening ten behoeve van vertrekkenden naar Westerbork en later Vught, de eerste zorg voor achterblijvenden, die onmiddellijk hulp noodig hadden, de feitelijke hulpverlening bij de voorbereiding van het vertrek, de hulp aan vertrekkenden bij het regelen van zakelijke en persoonlijke kwesties en het uitvoeren van per volmacht gegeven opdrachten van tewerkgestelden. In dit kader wil ik vooral het bijzondere werk van de „Kampafdeeling” — een onderdeel van „Hulp aan Vertrekkenden” — naar voren brengen. Zij verzorgde de kampen met alle benodigdheden, zelfs verschaftte zij de inrichting voor de ziekenhuizen in de kampen. Zij riep ateliers in het leven, die de uitrustingen en kleding van vertrekkenden vervaardigden en repareerden. Deze afdeeling onderhield een grooten staf van inkoopers, die op grond van hun relaties zooveel mogelijk voor de kampen en vertrekkenden trachtten te koopen, waarbij zij over het algemeen den meest mogelijken steun en medewerking van fabrikanten, grossiers, winkeliers en Rijksbureaux ondervonden. Eveneens distribueerde de kampafdeeling deze kleding en kampartikelen; voornamelijk waren deze voor min- en onvermogenen bestemd, die gratis of tegen geringe vergoeding in het bezit van de benodigdheden werden gesteld; aan goeude personen werden deze artikelen verkocht, indien ze in den handel niet meer verkrijgbaar waren. Een klein gedeelte van deze goederen werd te Amsterdam en het geheele land gedistribueerd, maar hoofdzakelijk werden zij ter beschikking van de kampen gesteld, om de gedeeltelijk of geheel ontbrekende bagagestukken van de aldaar vertoevende vóór hun vertrek naar Polen nog aan te vullen. Dank zij de bemoeiingen van deze afdeeling was het mogelijk, de uit Vught komende Joden, die geheel zonder bagage en alleen gekleed in weinig ondergoed, een overall en klompen in Westerbork aankwamen (zie pag. 84), weer behoorlijk uit te rusten. Ook de levensmiddelenvoorziening behoorde tot haar bezigheden; d.w.z. de dagelijksche uitreiking van rantsoenen was de taak van het kamp, waarmede de Joodsche Raad voor Amsterdam zich niet mocht bemoeien; maar wel mocht hij aan de uit Westerbork naar Polen vertrekkenden levensmiddelenpakketten uitreiken. Zodoende kon de Joodsche Raad voor Amsterdam aan iedereen ten minste voldoende levensmiddelen voor de reis medegeven. De kosten voor deze voeding, uitrusting, reparatie etc. kwamen geheel ten laste van den Joodsche Raad voor Amsterdam.

Een speciale „Bagage-afdeeling” hield zich bezig met de

verzameling en verzending van de bagage naar Westerbork en Vught. Dit was noodzakelijk, omdat de personen vaak bij verrassing — b.v. door straatrazzia's — op transport naar Westerbork werden gesteld, anderen door verschillende omstandigheden niet voldoende bagage konden medenemen, b.v. oudere personen. De familie werd hierdoor in de gelegenheid gesteld, alsnog voor de uitrustingsstukken te zorgen.

Buitendien werden ook via deze afdeeling regelmatig levensmiddelenpakketten door familie of vrienden van de in de kampen vertoevendenden verzonden. Dit was een zeer belangrijke taak, aangezien het eten, dat door de kampen werd verstrekt, absoluut onvoldoende was. Door het leeghalen van de werkkampen op 2 October 1942, de groote razzia's van 26 Mei en vooral van 20 Juni 1943 ontstonden groote moeilijkheden te Westerbork: het aantal aldaar vertoevendenden was tijdelijk abnormaal groot (ver over de 10.000 mensen), waarvoor het kamp niet was berekend. De ligging werd nog slechter dan anders en de voeding was geheel onvoldoende. De voedselmoeilijkheden konden eenigszins, dank zij de medewerking van de bagageafdeeling, worden ondervangen, die zoo veel mogelijk pakketten aannam en deze met grooten spoed, gedeeltelijk met eigen of gehuurde vervoermiddelen, aan de geadresseerden verzond. Naar het kamp Westerbork mochten in het begin onbeperkt levensmiddelenpakketten worden gezonden, later — tegen het einde van het jaar 1943, toen echter het grootste gedeelte reeds was gedeporteerd — werd dit aan banden gelegd: de inwoners mochten alleen maar gemiddeld om de 4 weken een pakket ontvangen.

De commandant van het kamp Vught weigerde aanvankelijk, levensmiddelenpakketten voor Joden toe te laten. Echter gelukte het den Joodsche Raad voor Amsterdam met groote moeite, de toestemming hiervoor te verkrijgen. In het begin wilde de commandant zelfs van geen enkele steunactie door den Joodsche Raad voor Amsterdam weten; later riep hij zelf de hulp dezer instelling in. Dit geschiedde vooral, toen het sterftecijfer onder de joodsche kinderen onrustbarend steeg — thans werd de Joodsche Raad voor Amsterdam hierin gekend, die een bekend kinderspecialist naar het kamp Vught zond.

Uit Westerbork werden naar schatting 115.000 Joden gedeporteerd; ongeveer 25.000 bleven op vrije voeten en wel gedeeltelijk legaal (10.000 personen; dat zijn vooral gemengd-gehuwden, verder afstammings- en bijzondere aangelegenheden-stempels), gedeeltelijk illegaal (15.000 „ondergedokenen“). De meeste transporten gingen naar Polen; slechts kleine groepen mochten naar het voorkeurskamp

Theresienstadt of naar het z.g. uitwisselingkamp bij Celle (Aufenthaltslager Belsen über Bergen). Naar Theresienstadt werden voornamelijke Duitsche oud-strijders uit den oorlog 1914/18 overgebracht; voorts personen, die zich te Westerbork bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt, Portugeesche Joden en enkele speciale gevallen; allen mochten hun familie medenemen. In het kamp bij Celle werden de houders van 120.000-stempels ondergebracht; de Duitschers beweerden, dat dezen voor uitwisseling in aanmerking zouden komen, hetgeen bij mijn weten tot heden slechts op zeer kleine schaal is geschied.

Uit de woningen van alle gedeporteerden werden door de Duitschers de inboedels, nog aanwezige kledingsstukken, schoeisel, voedingsmiddelen, kortom alles, wat nog in de woning was, weggehaald en naar Duitschland vervoerd. Deze taak werd door de „Hausraterfassungsstelle“ vervuld, die haar gegevens door de registratie van Westerbork ontving. De feitelijke uitvoering werd meestal aan Nederlanders opgedragen; b.v. werd te Amsterdam de firma A. Puls hiermede belast.

In het kader van de hulpverlening aan vertrekkenden werd door den Joodsche Raad voor Amsterdam ook een „Centrale Post-afdeeling“ opgericht. In het onderhoud van Juni 1942 nl. werd aan de voorzitters uitdrukkelijk medegedeeld, dat met de tewerkgestelden een normaal pakketten postverkeer mogelijk zou zijn. Ook deze belofte deden de Duitschers niet gestand. Naar Westerbork en Vught was het verzenden van pakketten mogelijk; ook naar de kampen bij Celle en Theresienstadt mochten levensmiddelen worden gestuurd. Maar voor de groote massa van naar Polen gedeporteerden kon dit niet geschieden: de Duitschers lieten de pakketten niet in de kampen toe; enkele personen, die op eigen risico levensmiddelen hadden verzonden, ontvingen deze als onbestelbaar terug. Het postverkeer met de kampen Vught en Westerbork was eveneens mogelijk en voldeed ook eenigszins aan de eischen, die men hieraan mocht stellen. Dit verkeer geschiedde wel is waar onder kampcensuur en op speciale formulieren, maar de verzending en de ontvangst gebeurden regelmatig en over de gewone post, zoodat men geregeld schriftelijk contact kon onderhouden. Van een normaal postverkeer met de naar Polen gedeporteerden kon geen sprake zijn. De Duitschers lieten dit niet toe: de brieven voor de tewerkgestelden moesten bij de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung“ worden ingeleverd, die deze over de Duitsche dienstpost zou verzenden. Alle brieven moesten in de Duitsche taal en door bemiddeling van den Joodsche Raad voor Amsterdam worden ingeleverd; omgekeerd zouden brieven van gedeporteerden langs denzelf-

den weg de geadresseerden bereiken. Te dien einde werd deze „Centrale Post-afdeeling" in het leven geroepen, die zich niet alleen met het verzenden en uitreiken van poststukken bezig hield, maar ook de helpende hand bij vertalingen bood. In het begin zijn zeer veel brieven op deze manier bij de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung" ingeleverd, maar of deze ooit de geadresseerden in Polen hebben bereikt, waag ik te betwijfelen. Omgekeerd zijn zeer weinig brieven uit Polen in ons land aangekomen. Dit ligt stellig niet aan de afzenders; de Duitschers lieten de brieven eenvoudig liggen, alleen af en toe deden zij een willekeurigen greep en gaven een aantal van deze aan den Joodsche Raad voor Amsterdam ter verzending door. Uit den aard der zaak was de inhoud der brieven zeer uniform, de censuur liet slechts nietszeggende brieven door. Maar men kon uit alle opmaken, dat de Joden een enorm tekort aan voedingsmiddelen hadden: steeds weer werd om pakketten gevraagd. Ook informeerden zij steeds naar familieleden, die tegelijkertijd op transport waren gesteld; hieruit bleek duidelijk, dat mannen en vrouwen van elkaar gescheiden waren. Deze feiten werden eveneens door enkele clandestiene brieven, afkomstig van naar Polen gedeporteerde Joden, bevestigd. Naar de kampen bij Celle en in Theresienstadt was direct postverkeer wel mogelijk, maar omgekeerd ontving men alleen brieven van inwoners dezer kampen via de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung" en, om dezelfde redenen als bij de andere gedeporteerden, zeer sporadisch.

Met nadruk wil ik er op wijzen, dat door de laatste razzia van 29 September 1943, waarbij de voorzitters eveneens werden medegevoerd en de bureaux werden gesloten, een einde aan het bestaan van den Joodsche Raad voor Amsterdam was gekomen. Wel is waar werden in het gebouw van de vroegere Expositur, Jan van Eyckstraat 15, te Amsterdam, nog verder werkzaamheden verricht, maar deze droegen een geheel ander karakter. Een aantal te Westerbork vertoevenden werd nl. naar Amsterdam gedirigeerd; zij moesten de liquidatie van de Joodsche Raad-bureaux verrichten, de „Verwalter" nog helpen, afwikkelingswerkzaamheden voor de firma Lippmann, Rosenthal & Co. Sarphatistraat verrichten, de Nederlandsch-Israëlitische, de Portugeesch-Israëlitische gemeente en verschillende financieele instellingen liquideeren. Daarnaast verzorgden zij ook het kamp Westerbork met verschillende benodigdheden en verleenden hun bemiddeling bij de

verzending van pakketten naar Westerbork. Joden, die wegens „onderduiken” of om andere redenen in de strafbarak te Westerbork zaten, trachtten zij door betaling van geld of levering van schaarsche goederen vrij te koopen, om te voorkomen dat dezen op straftransport zouden gaan. In tegenstelling tot de medewerkers van den Joodsche Raad voor Amsterdam verrichtten de in Amsterdam gedetacheerde personen hun werkzaamheden in directen dienst van de „Zentralstelle für jüdische Auswanderung”; als employés werd door hen een aantal gemengd-gehuwde Joden aangesteld. Ten onrechte gebruikte dit bureau, eveneens als de Duitschers en ten slotte ook het publiek, nog den naam „Joodsche Raad voor Amsterdam”. De taak van den Joodsche Raad voor Amsterdam was een geheel andere; deze had van 29 September 1943 af met het wegvoeren van de voorzitters als de verantwoordelijke leiders opgehouden te bestaan. De gedragingen van dit bureau staan derhalve geheel buiten de verantwoordelijkheid van den Joodsche Raad voor Amsterdam.

NABESCHOUWING.

Het is ten slotte gebleken, dat de vrijstellingsstempels in het algemeen een zeer betrekkelijke en tijdelijke waarde bezaten. Alleen de houders van 30.000-, 70.000-, 100.000- en 108.000-stempels bleven van deportatie verschoond; dit betrof circa 10.000 personen. Een aantal Joden, voornamelijk personen, die geen vrijstelling bezaten en op hun eigen initiatief waren aangewezen, trachtten zich door „onderduiken” aan de deportatie te onttrekken. Het aantal „ondergedoken” Joden bedroeg naar schatting 25.000 personen. Evenwel werden ongeveer 10.000 door de Duitschers ten gevolge van razzia's, verraad, huiszoekingen, onvoorzichtigheid etc. gearresteerd en alsnog gedeporteerd. Anders dan bij de latere niet-joodsche „onderduikers” waren de Joden op individueele hulp aangewezen; organisaties, die zich met de verzorging van „onderduikers” belastten, bestonden toen nog niet. Men heeft zich juist aan de Joden gespiegeld en dientengevolge illegale organisaties voor dit doel opgericht. In een later stadium hebben deze wel hulp aan de reeds „gedoken” Joden verleend. Naast de vele gevallen van werkelijke opofferingsgezindheid van goede Nederlanders, die voor hun joodsche landgenooten leven en goed in de waagschaal stelden, zijn ook helaas slachtoffers van laaghartige elementen te betreuren; gevallen van chantage, verraad, berooving waren geen uitzondering. Zelfs gevallen van moord zijn bekend geworden.

CONCLUSIE.

Aan het einde van deze beschrijving wil ik enkele conclusies trekken.

Nog eens wil ik op den voorgrond stellen, dat de Joodsche Raad voor Amsterdam zijn ontstaan aan een opdracht van de Deutsche autoriteiten ontleende. Nadat de voorzitters in het belang van hun geloofsgenooten deze hadden aanvaard, stelden zij zich tot taak, door middel van den Joodsche Raad voor Amsterdam den joodschen Nederlanders en buitenlanders met raad en daad ter zijde te staan. Hoezeer men een aparte organisatie en derhalve een scheiding tusschen joodsche en niet-joodsche Nederlanders moet betreuren, kan men het aanvaarden van deze opdracht door de voorzitters wel billijken. De Joden werden nl. door de Duitschers tot vorming van een aparte gemeenschap gedwongen; ik wijs in dit verband op het ontslag van joodsche ambtenaren, de aangifte en het beheer van joodsche ondernemingen, de aanmelding van personen van joodschen bloede, het verbod voor dokters, apothekers en makelaars, niet-Joden te helpen, de vermogensblokkeering enz. Hulp door Nederlandsche overheidsinstanties — behalve in individueele gevallen — werd in dit tijdperk evenmin verstrekt; de persoonsbewijzen werden b.v. vlot en prompt uitgereikt, elke Jood ontving een „J” op dit identiteitsbewijs, van traineeren of sabotage was geen sprake, de z.g. ariërparagraaf werd door de ambtenaren geaccepteerd en allen teekenden de desbetreffende verklaring, kortom er werden in het algemeen noch door de instanties als zoodanig noch door de ambtenaren individueel verzetsdaden gepleegd, — werkelijke sabotage en verzet geschieden eerst in een veel later stadium van de Deutsche bezetting. In dit kader gezien, had de Joodsche Raad voor Amsterdam in het belang van de in Nederland woonachtige Joden reden van bestaan, en zeker in zijn eerste periode. Na de aankondiging van de deportatie lieten de voorzitters zich door verschillende motieven leiden: traineeren, zooveel mogelijk redden, en ten slotte trachten, personen, die voor den wederopbouw belangrijk waren, in ons land te houden. Dit alles geschiedde in de hoop, dat de oorlogskansen een keer zouden nemen — er werd door vriend en vijand reeds in 1942 veel van invasie en tweede front gesproken —, die de bevrijding van ons land zouden brengen. Deze zienswijze lijkt mij van het toenmalige gezichtspunt uit zeer begrijpelijk. Dat deze gebeurtenissen eerst later en helaas voor de joodsche bevolking te laat plaats vonden, kan men den voorzitters van den Joodsche Raad voor Amsterdam moeilijk verwijten. Bovendien geloof ik, dat dit stre-

ven de deportatie eerder heeft vertraagd dan versneld. Zeker is, dat hiermede niets werd bedorven: de Duitschers bezaten alle gegevens; zij zouden, zooals achteraf wel kan worden vastgesteld, in ieder geval toch tot deportatie zijn overgegaan. Geheel anders zou de situatie geweest zijn, indien nog vóór de bezetting van ons land door vernietiging van de centrale en gemeentelijke alsmede kerkelijke bevolkingsregisters het verzamelen van de daarin vastgelegde gegevens onmogelijk was gemaakt, hetgeen echter eerst veel later — toen de Joden reeds waren gedepor-teerd — en slechts gedeeltelijk is geschied.

Uit alle deze feiten volgt naar mijn meening, dat men zoowel het aanvaarden van de opdracht door de voorzitters als de werkzaamheden en het streven van den Joodsche Raad voor Amsterdam kan billijken; dat de Jood-sche Raad voor Amsterdam het door hem beoogde doel niet volledig heeft bereikt, behoort dezen — gelet op alle omstandigheden — niet te worden aangerekend.

**OVERZICHT VAN DE VERORDENINGEN EN BELANGRIJK-
STE MAATREGELEN IN CHRONOLOGISCHE VOLGORDE.**

**V.O. = Verordening van den Rijkscommissaris voor het
bezette Nederlandsche gebied, nr.**

	Pag.
V.O. 80/1940 „houdende voorschriften ter vermindering van het kwellen van dieren bij het slachten van vee” d.d. 31.7.1940.	16
V.O. 108/1940 „betreffende bijzondere maatregelen op administratiefrechtelijk gebied” d.d. 20.8.1940.	16
V.O. 137/1940 „betreffende de regeling van de rechtspositie van ambtenaren en overig personeel, alsmede van bepaalde beëdigde personen” d.d. 13.9.1940, benevens de hiermede verband houdende Beschikkingen van het Departement van Binnenlandsche Zaken d.d. 27.11.1940 en 10.12.1940.	16
V.O. 145/1940 „houdende bepalingen ter verkrijging van een overzicht (Erfassung) van vereenigingen van personen en stichtingen zonder economisch doel” d.d. 20.9.1940.	21
V.O. 189/1940 „betreffende het aangeven van ondernemingen” d.d. 22.10.1940.	16
V.O. 231/1940 „betreffende het doen verrichten van arbeid door Duitschers in joodsche huishoudingen” d.d. 19.12.1940.	17
Mededeeling namens den Nederlandsche Bioscoopbond, waarbij aan Joden de toegang tot alle bioscopen wordt ontzegd. Gepubliceerd in de dagbladen, Januari 1941.	17
V.O. 6/1941 „betreffende den aanmeldingsplicht van personen van geheel of gedeeltelijk joodschen bloede” d.d. 10.1.1941.	17
V.O. 27/1941 „betreffende joodsche studenten” d.d. 11.2.1941.	19
V.O. 28/1941 „Besluit van den Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming ter uitvoering van de Verordening No. 27/1941 betreffende joodsche studenten” d.d. 11.2.1941.	19

	Pag.
De Februari-gebeurtenissen in de z.g. Jodenwijk en de hierop volgende oprichting van den Joodsche Raad voor Amsterdam 9./13.2.1941.	12
De Februari-razzia in de z.g. Jodenwijk op 22.2.1941.	20
Beschikking van den Secretaris-Generaal van het Departement van Sociale Zaken betreffende de bloedtransfusie van joodsche bloedgevers en -geefsters d.d. 27.2.1941. Gepubliceerd in de dagbladen.	21
V.O. 41/1941 „ten einde te komen tot een herordening op het gebied van de niet commercieele vereenigingen en stichtingen" d.d. 28.2.1941.	21
V.O. 48/1941 „betreffende de behandeling van ondernemingen, welke aangegeven dienen te worden" d.d. 12.3.1941.	27
Verschijsning van het Joodsche Weekblad, 11.4.1941.	28
Verordening van den Commissaris-Generaal Rauter op grond van art. 1 V.O. 26/1941 d.d. 11.2.1941 betreffende het inleveren van radio-ontvangtoestellen, die zich in het bezit van Joden bevinden. Gepubliceerd in de dagbladen d.d. 15.4.1941.	28
Verbod voor joodsche dokters, apothekers en tolken, anders dan voor Joden werkzaam te zijn; medegedeeld per aangeteekende brieven. 1.5.1941.	29
Verbod voor Joden, beurzen te bezoeken. Gepubliceerd in de dagbladen door de besturen op order van den Commissaris-Generaal voor Financiën en Economie. 1.5.1941.	29
V.O. 102/1941 „betreffende de aangifte en de behandeling van landbouwgronden in joodsche handen" d.d. 27.5.1941.	29
Ambtelijke bekendmaking op grond van V.O. 20/1941 d.d. 7.2.1941 betreffende het verbod voor Joden, in openbare inrichtingen te baden, publieke parken en lokaliteiten te betreden en kamers in zee- en strandplaatsen en vreemdelingen-verkeersplaatsen te huren. Gepubliceerd in de dagbladen d.d. 31.5.1941.	29
Verbod voor joodsche advocaten, anders dan voor Joden werkzaam te zijn. Medegedeeld per aangeteekende brieven. Medio 1941.	30

	Pag.
Juni-razzia. 11.6.1941.	30
V.O. 114/1941 „houdende wijziging van eenige bepalingen op het gebied van het bedrijfsleven en van het arbeidsrecht“ d.d. 26.6.1941.	32
Verbod voor joodsche makelaars, anders dan voor Joden werkzaam te zijn. 1.8.1941.	32
V.O. 148/1941 „betreffende de behandeling van het joodsche geldelijke vermogen“ d.d. 8.8.1941.	32
V.O. 154/1941 „betreffende het joodsche grondbezit“ d.d. 11.8.1941.	33
Algemeene kennisgeving van den Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming betreffende joodsche leerlingen, leerkrachten en de oprichting van joodsche onderwijs-instellingen. Gepubliceerd in de dagbladen, Augustus 1941.	34
Verordening van den Commissaris-Generaal voor de Veiligheid op grond van art. 45 V.O. 138/1941 d.d. 25.7.1941 „over het optreden van Joden in het openbaar“ (1e beschikking) d.d. 15.9.1941.	35
V.O. 180/1941 „houdende verbindendverklaring voor het bezette Nederlandsche gebied van een beschikking van den Rijksminister van Economische Zaken betreffende het blokkeeren van het binnenlandsch vermogen van de naar Nederland gemigreerde joden“ d.d. 18.9.1941.	47
V.O. 198/1941 „betreffende de regeling van het uitoefenen van een beroep door joden“ d.d. 20.10.1941.	47
V.O. 199/1941 „betreffende het deelnemen van joden aan vereenigingen van personen en stichtingen zonder economisch doel“ d.d. 22.10.1941.	48
V.O. 200/1941 „houdende regeling betreffende het doen verrichten van arbeid in joodsche huishoudingen“ d.d. 22.10.1941.	48
Cultureele bijeenkomsten van Joden. Gepubliceerd in het Joodsche Weekblad d.d. 14.11.1941.	49
V.O. 211/1941 „betreffende de Nederlandsche Kultuurkamer“ d.d. 22.11.1941; art. 10.	49

	Pag.
De oprichting van de werkkampen. Januari 1942.	50
Het verwijderen van meubilair, voorwerpen, huisraad en ander bezit uit joodsche woningen. Gepubliceerd in het Joodsche Weekblad d.d. 20.3.1942.	53
Verbod voor Joden, van luxe-auto's gebruik te maken. Gepubliceerd in het Joodsche Weekblad d.d. 20.3.1942.	54
Verbod van huwelijken en buitenechtelijk verkeer van Joden met niet-Joden. Gepubliceerd in het Joodsche Weekblad d.d. 27.3.1942.	54
Verbod voor Joden, in Amsterdam ten stadhuize te ondertrouwen en trouwen. Begin April 1942; niet gepubliceerd.	54
Bekendmaking van den Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid op grond van art. 45 V.O. 138/1941 d.d. 25.7.1941 „over de kenteekening van de Joden in Nederland” d.d. 29.4.1942. Gepubliceerd in de dagbladen.	55
V.O. 47/1942 „betreffende de oprichting van het Nederlandsche Arbeidsfront (N.A.F.)” d.d. 30.4.1942; art. 5.	55
V.O. 58/1942 „betreffende de behandeling van joodsche vermogenswaarden” d.d. 21.5.1942.	55
Beschikking van den Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid op grond van art. 45 V.O. 138/1941 d.d. 25.7.1941 „betreffende zich in joodsch bezit bevindende rijwielen” d.d. 20.6.1942. Gepubliceerd in de dagbladen d.d. 22.6.1942.	58
Instructie van den Rijkscommissaris „ter uitvoering van Verordening No. 198/1941 betreffende de regeling van het uitoefenen van een beroep door joden” d.d. 30.6.1942. Gepubliceerd in de dagbladen.	59
Tweede Beschikking van den Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid op grond van art. 45 V.O. 138/1941 d.d. 25.7.1941 „over het optreden van joden in het openbaar” d.d. 30.6.1942. Gepubliceerd in de dagbladen.	59

Tweede Beschikking van den Commissaris-Generaal voor de Openbare Veiligheid op grond van art. 45 V.O. 138/1941 d.d. 25.7.1941 „betreffende zich in joodsch bezit bevindende rijwielen” d.d. 20.7.1942. Gepubliceerd in de dagbladen.	58
Deportatie van de Joden, begonnen in Juli 1942.	67
Aanmelding van gemengd-gehuwden. Gepubliceerd in de dagbladen d.d. 11.9.1942.	76
V.O. 37/1943 „betreffende de aanzegging van de opeischbaarheid van door hypotheek gedekte geldvorderingen van joodsche natuurlijke of rechtspersonen of vereenigingen van personen” d.d. 19.4.1943.	66
V.O. 54/1943 „betreffende de beëindiging van verzekeringsovereenkomsten van joden” d.d. 11.6.1943.	66
V.O. 89/1943 „betreffende de aanzegging van de opeischbaarheid van niet door hypotheek gedekte geldvorderingen van joodsche natuurlijke of rechtspersonen of vereenigingen van personen” d.d. 25.9.1943.	66
Einde van den Joodsche Raad voor Amsterdam d.d. 29.9.1943.	88 en 92

